

AXEL HOLVOET

Bendrosios sintaksės
pagrindai

Bibliotheca Salensis

Edenda curant

Axel Holvoet
Gina Kavaliūnaitė
Rolandas Mikulskas

Tomus IV

Axel Holvoet

Bendrosios sintaksės pagrindai

Vilnae MMIX

AXEL HOLVOET

Bendrosios sintaksės pagrindai

Vilniaus Universitetas

Asociacija „Academia Salensis“

Vilnius 2009

Leidybą rėmė
LIETUVOS MOKSLO TARYBA

Monografiją apsvaustė ir rekomendavo spaudai
Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto taryba
(2009-11-27, protokolo Nr. 2)

Mokslinė redaktorė *Benita Riaubienė*

Dailininkė *Giedrė Mikulskaitė*
Maketavo *Audronė Stanislovaitienė*
Surinkta *Charis SIL* rašmenimis

ISSN 1822-3257
ISBN 978-609-95126-0-0
© Copyright Axel Holvoet, 2009

TURINYS

PRATARMĖ (7)

1 SINTAKSINĖS STRUKTŪROS PRINCIPAI (9)

1.1. *Du konkurenciniai modeliai* (9)

1.2. *Frazinė ir priklausomybių sintaksė* (13)

1.3. *Sintaksinė hierarchija ir linijinė seka* (23)

1.4. *Trūkumai ir privalumai* (27)

1.5. *Mišrūs modeliai* (39)

1.6. *Anapud sandų struktūros ir priklausomybės* (40)

2 PRADAI IR PRIEDAI (44)

2.1. *Asimetrijos įvairiuose sintaksės modeliuose* (44)

2.2. *Kriterijai* (48)

2.3. *Probleminiai atvejai* (58)

3 SINTAKSINIŲ RYŠIŲ TIPAI (72)

3.1. *Komplementavimas ir modifikavimas* (72)

3.2. *Komplementavimo ir modifikavimo ribos* (81)

3.3. *Smulkesni tipai: specifikavimas* (86)

3.4. *Gramatinės funkcijos sintaksinių ryšių požiūriu* (94)

4 MORFOSINTAKSINIAI RYŠIAI (103)

4.1. *Morfosintaksiniai ir sintaksiniai ryšiai* (103)

4.2. *Derinimas* (110)

- 4.3. *Linksnio valdymas* (113)
- 4.4. *Prado ir priedo žymėjimas* (116)
- 4.5. *Morfosintaksinė priklausomybė ir kitos priklausomybės formos* (122)
- 4.6. *Ar egzistuoja morfosintaksinė priklausomybė?* (125)
- 4.7. *Derinimo ir valdymo funkcijos* (129)

5 SINTAKSINIAI RYŠIAI IR GRAMATINĖS FUNKCIJOS (131)

- 5.1. *Gramatinės funkcijos skirtinguose sintaksės modeliuose* (131)
- 5.2. *Prototipinis gramatinių funkcijų pobūdis* (135)
- 5.3. *Vardažodžių hierarchija* (137)
- 5.4. *Gramatinės funkcijos ir sintaksiniai ryšiai* (144)

6 JUNGINYS IR SAKINYS (149)

- 6.1. *Skiriamieji sakinio bruožai* (149)
- 6.2. *Sakinys kaip vienas iš junginio tipų* (153)
- 6.3. *Finitiškas* (157)
- 6.4. *Nefinitiniai sakiniai* (163)

BIBLIOGRAFIJA (167)

SIMBOLIAI (173)

RODYKLĖS (175)

Pratarmė

Šios knygos pavadinimas turi dvejopą prasmę. Viena vertus, jos tikslas yra supažindinti skaitytoją su pagrindinėmis šiuolaikinės sintaksinės analizės sąvokomis ir priemonėmis. Tai nėra išsamus sintaksės įvadas, nes tokio pobūdžio knyga turėtų būti didesnės apimties ir plačiau aptarti daugelį dalykų, kurie čia paminėti tik probėgšmais, pavyzdžiui, žodžių tvarkos problematika. Tačiau pavadinime pavartotas žodis „pagrindai“ turi ir kitokią prasmę. Skaitant sintaksės veikalus nesunku pastebėti, kad juose nuolat sugrįžtama prie daugelio amžinų klausimų, nors atsakymai į juos pateikiami vis nauji arba bent jau nauji jų variantai. Aiškus pagrindinių spęstinių klausimų ir metodinių pasirinkimų, nuo kurių joks tyrėjas nepabėgs, suvokimas yra sintaksės teorijos pradžia. Šiuo požiūriu esame daug skolingi tiems autoriams, kurie sugeba pakilti virš lingvistinių mokyklų ginčų ir suformuluoti ikiteorinius sintaksinės fenomenologijos elementus. Šiuo atžvilgiu rašant šią knygą man ypač pravertė Greville'o Corbetto, Peterio H. Matthewso, Richardo Hudsono ir Arnoldo Zwicky'o studijos. Sekdamas jų pavyzdžiu, šioje knygoje siekiau apibrėžti tam tikrus ikiteorinius sintaksės pagrindus. Žinoma, aptardamas pagrindines teorijas nesiekiau išvengti jų konfrontacijos. Pristatydamas pagrindinius diskusinius sintaksės teorijos klausimus aptariau svarbiausių krypčių — frazinės sintaksės ir priklausomybių sintaksės — siūlomus sprendimus. Neišvengiamai frazinei sintaksei čia dažniausiai atstovauja šiais laikais populiariausia jos atmaina — generatyvinė gramatika. Funkciniai ir kognityviniai gramatikos modeliai taip pat neliko nepastebėti. Knyga, be abejo, daugeliu atžvilgių bus įvertinta kaip nepilna — tai neišvengiama, nes jos turinys iš dalies atspindi mano paties interesus ir preferencijas.

Šią knygą skiriu Salų vasaros mokyklos dalyviams, kurių pastabos ir klausimai daug kur padėjo geriau suvokti probleminius dalykus ir aiškiau juos suformuluoti. Ypač dėkoju Kristinai Lenartaitei, Rolandui Mikulskui, Jurgiui Pakeriui ir Agnieszcai Rembiałkowskai už bendras diskusijas, kurių metu buvo aptarta ir aprobuota nemažai knygoje panaudotų terminologinių sprendimų. Dėkingas esu ir už patarimus bei paskatas, gautas iš Vilniaus universiteto Lietuvių kalbos katedros kolegų knygos svarstymo metu. Galiausiai nuoširdų ačiū noriu pasakyti mokslinei redaktorei Benitai Riaubienei už kantrias pastangas ir vertingus patarimus siekiant padaryti mano tekstą aiškesnį ir sklandesnį.

Vilnius, 2009 lapkričio 5 d.

1. SINTAKSINĖS STRUKTŪROS PRINCIPAI

1.1. Du konkurenciniai modeliai

Sintaksės mokslas pozicijas kalbos apraše išsikovojo ne iš karto. Užtenka pažvelgti į bet kurios kalbos senesnių laikotarpių gramatikas, kad įsitikintume, jog jose pagrindinę vietą užima morfologija, ypač kaitybinės paradigmos. Tai suprantama, nes gramatikos objektas dažniausiai būdavo klasikinės kalbos (lotynų, graikų, hebrajų...), kurių morfologija yra gana turtinga. Dar XIX amžiuje, kaip rodo dažnai cituojamas apibrėžimas iš Franzo Miklosichiaus *Slavų kalbų lyginamosios sintaksės* įvado (Miklosich 1926, 1), sintaksė buvo suvokiama kaip kalbotyros šaka, tirianti gramatinių formų vartojimą. Panašų požiūrį atspindi ir Bertholdo Delbrücko *Lyginamoji indoeuropiečių kalbų sintaksė*, kurioje galima rasti daug informacijos apie tai, kokios buvo, pavyzdžiui, indoeuropiečių kilmininko arba aoristo reikšmės. Šiuolaikinės sintaksės, kaip sakinio ir žodžių junginių tyrimų srities, samprata atsirado tik XX amžiuje dėl struktūrinės lingvistikos įtakos.

Struktūrinės sintaksės atstovai pirmą kartą pabandė sintaksės lygmenį griežtai atriboti nuo kitų kalbos struktūros lygmenų ir pagrįsti sintaksės aprašą vienodais ir nuosekliais principais. Panašiai kaip fonologijoje, kur kompleksinio pobūdžio fonemos buvo suskaidytos į elementarius diferencinius požymius, taip ir sintaksėje bandyta rasti elementarius sintaksinės struktūros vienetus. Todėl struktūralistų požiūrį į sintaksinį aprašą galima apibūdinti kaip redukcionistinį: klasikinių kalbų gramatika daugiausia dėmesio kreipė į morfologinių vienetų vartojimą konstrukcijose, o struktū-

ralistinis aprašas pamėgino šias konstrukcijas redukuoti iki elementarių vienetų.

Elementarių struktūros principų paieškos ligi šiol siejamos su dviem pavardėmis: amerikietiško struktūralizmo atstovo Leonardo Bloomfieldo ir europietiško struktūralizmo atstovo prancūzo Lucieno Tesnière'o. Jie abu darė prielaidą, kad už aiškiai matomos linijinės sakinio struktūros slypi tam tikrais pastoviais principais besiremianti „nematoma“ hierarchinė struktūra. Pirmasis kaip pamatinį šios hierarchinės struktūros principą išsirinko „sandų struktūrą“ arba „konstituciją“ (ang. *constituency*), o antrasis — „priklausomybę“ (pranc. *dépendence*, ang. *dependency*). Jų suformuluoti sintaksinės analizės metodai atitinkamai vadinami „frazine sintakse“ (ang. *phrase structure syntax*) ir „priklausomybių sintakse“ (ang. *dependency syntax*). Šių metodų pozicijos šiuolaikinėje lingvistikoje nėra vienodai stiprios. Bloomfieldo sukurta ir Zelligo S. Harriso išplėtota sandų analizė sudarė pagrindą generatyvinei sintaksei, kuri daugelyje pasaulio lingvistikos centrų išsikovojo pagrindinės arba net vienintelės teorinės sintaksės krypties poziciją ir kurios nuostatomis remiantis buvo atlikta labai daug svarbių lingvistinių tyrimų. Jokia priklausomybės principu besiremianti konkurencinė kalbos teorija neįgijo panašaus populiarumo ir prestižo. Nepaisant to, priklausomybių sintaksė nusipelnė figūruoti šalia frazinės sintaksės kaip viena iš dviejų fundamentinių XX amžiaus sintaksės krypčių. Beje, kelios iš generatyvinės gramatikos atskilusios lingvistikos mokyklos, iš kurių žinomiausia yra reliacinė gramatika, faktiškai priartėjo prie priklausomybių gramatikos, nors tai ne visada atvirai deklaruoja. Yra ir tokių teorinių modelių, kurie buvo sumanyti kaip konkurenciniai Noamo Chomsky'o generatyvinei gramatikai ir eksplicitiškai remiasi priklausomybių sintakse, pavyzdžiui, Igorio Mel'čuko „Prasmės ⇔ teksto“ modelis, Charleso J. Fillmore'o ir jo pasekėjų linksnių gramatika, Richardo Hudsono žodžių gramatika, Stanley'o Starostos „Lexicase Grammar“, Petro Sgallo ir jo

bendradarbių funkcinė-generatyvinė gramatika ir kt. Daugelis iš šių modelių, skirtingai nei generatyvinė gramatika, yra funkcinės pakraipos, todėl galima surizikuoti apibendrinti, kad funkcinės orientacijos lingvistams, operuojantiems plačia empirine medžiaga, dažnai artimesnė yra būtent priklausomybių sintaksė, nors tai taip pat ne visada aiškiai pasakoma. Šis apibendrinimas, kaip ir kiekvienas kitas, turi išimčių, pavyzdžiui, Joan Bresnan sukurta leksinė funkcinė gramatika jungia frazinę sakinio analizę su funkciniais struktūros lygmenimis. Taigi abiejų modelių supriešinimas pagal formulę ar funkcinį pobūdį nebūtų teisingas.

Struktūralistų požiūris į sintaksę yra, kaip jau sakyta, redukcionistinis. Tai reiškia, kad nesitenkinama tokiomis iš tradicinės gramatikos paveldėtomis kategorijomis, kaip „subjektas“, „objektas“, „pažyminys“, „tarinys“ ir pan., o stengiamasi jas redukuoti iki bendresnių, elementaresnių sintaksinės struktūros vienetų. Poststruktūralistinė, kognityvinės pakraipos lingvistika šio siekio iš dalies atsisako, argumentuodama, kad elementarūs struktūros vienetai neturi psichologinės realybės. Tokį požiūrį, pavyzdžiui, savo knygoje *Radical Construction Grammar* (2001) skelbia Williamas Croftas. Jis mažiausiu psichologinę realybę turinčiu vienetu laiko konstrukciją, pavyzdžiui, galima išskirti jungties konstrukciją (*Jonas yra gudrus*) arba ditranzityvinę konstrukciją (*Jonas davė mergaitei obuolį*) ir pan. Vieninteliai, anot Crofto, galimi abstraktūs sintaksiniai santykiai yra meronominiai (ang. *meronomic relations*), t. y., visumos ir dalies santykiai konstrukcijoje. Konstrukcinio požiūrio į gramatiką privalumai yra neabejotini: daugelis sintaksinės semantikos reiškinių rodo, kad konstrukcija yra daugiau nei vien tik jos sudėtinių dalių suma. Pavyzdžiui, iš sudėtinių konstrukcijos *Onos buvo žalios akys* dalių reikšmių nebūtų paprasta išvesti, kad tai — ypatingas posesyvinės konstrukcijos tipas, kurio funkcija yra apibūdinti asmenį pagal tam tikrą atributą. Patrauklią konstrukcijų gramatiką daro ir tai, kad operavimas konstrukcijomis turi ilgą

tradiciją ir ikistruktūralistinėje, mokyklinėje gramatikoje: lotynų ir kitų kalbų gramatikose apstu visokių konstrukcijų — nuo *ablatus absolutus* iki *accusativus cum infinitivo*. Teoriškai pagrindus konstrukcijų primatą ir patikslinus aprašymo būdus, konstrukcijų gramatika gali sudaryti rimtą alternatyvą redukcionistiniams sintaksės modeliams.

Kaip minėta, Bloomfieldo analizę, labai trumpai aprašytą jo lingvistikos įvade (Bloomfield 1935), vėliau išplėtojo Harrisas, į ją įtraukdamas distribucinį kriterijų¹. Ši teorija buvo išsikovojusį gana stiprią poziciją šeštajame dešimtmetyje, kai ja remdamasis Chomsky sukūrė savo generatyvinės gramatikos koncepciją. Kadangi pagrindiniai sintaksinės struktūros principai, anot Chomsky'o, turi būti įgimti ir universalūs, Bloomfieldo frazinė sintaksė sulaukė garbės būti pripažinta įgimtu ir universaliu sintaksinės struktūros principu. Atrodo šiek tiek ironiška, kad universaliosios gramatikos pavidaļa nulėmė atsitiktinės istorinės aplinkybės — jeigu Chomsky būtų buvęs ne Harrisas, o Tesnière'o mokinys, universaliu principu galbūt būtų buvęs paskelbta priklausomybė. Ši ironija neliko nepastebėta daugelio lingvistų, kuriems bendresnės filosofinės Chomsky'o prielaidos, inicijavusios vieną iš įdomiausių XX amžiaus lingvistinių diskusijų, ir metodiniai jo sukurtos lingvistikos aspektai („generatyvinės“ gramatikos maksimalaus eksplicitiškumo siekis) šiaip galėjo atrodyti patrauklūs. Tai rodo gramatikų, kurios bandė derinti generatyvinės ir priklausomybių sintaksės principus, atsiradimas, pavyzdžiui, Prahos funkcinė-generatyvinė gramatika.

Nors pats Chomsky (1957, 26) sandų struktūra paremtą modelį motyvuoja vien tik tuo, kad tokia struktūra lingvistikoje įprasta, anglosaksiškoje tradicijoje frazinė gramatika dažnai apibūdinama kaip kiekvienam kalbos vartotojui intuityviai, nors ir neaiškiai suvokiamos sintaksinės struktūros formalizacija. Anot Johno Lyonso

¹ Pagal šį kriterijų frazė privalo turėti panašią distribuciją kaip pagrindinis jos žodis.

(1970, 116), kiekvienas angliškai mokantis asmuo sakinyje *My friend came home late last night* iš karto atpažins frazes *last night*, *my friend* ir *came home*, nors šių žodžių ryšius taip pat būtų galima apibūdinti ir kaip vieno žodžio priklausomybę nuo kito. Iš tiesų ekstensionaliai (t. y., pagal apibūdinamų kalbinių ryšių apimtį, o ne pagal ryšio pobūdžio sampratą) frazinė ir priklausomybių sintaksė paprastai išskiria ir aprašo tuos pačius ryšius. Kaip pabrėžia Peteris Matthewsas (2007, 114), frazės struktūroje beveik visada galima išvelgti priklausomybės ryšius, o įtikimiausi priklausomybės pavyzdžiai yra ten, kur frazinė gramatika postuluoja sandus. Siekiant nustatyti, kas kokios nors kalbos vartotojui yra „intuityviai aišku“ apie sintaksinės struktūros principus, reikėtų paimti atvejį, kai frazinės ir priklausomybių sintaksės siūlomos interpretacijos skiriasi, pavyzdžiui, reikėtų skirtingų kalbų vartotojų paklausti, ar jiems intuityviai aišku, kad sakinyje *Jonas sutiko Birutę* žodžių seka *sutiko Birutę* yra sandas, o *Jonas sutiko* — ne.

1.2. Frazinė ir priklausomybių sintaksė

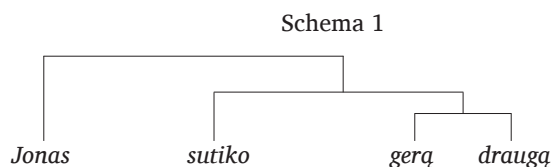
Frazinėje sintaksėje iš esmės jungiami ne žodžiai, o frazės (sandai, konstituentai). Frazė paprastai susideda iš kelių žodžių, pavyzdžiui, *geras draugas*, bet galima teigti, kad ir vienas žodis yra ypatingas frazės atvejis: *draugas* ir *geras draugas* priklauso tai pačiai distribucinei kategorijai (formų klasei, kaip sako Bloomfieldas). Labai dažnai žodžiai į didesnius struktūrinius vienetus įeina ne kaip žodžiai, o būtent kaip frazių dalys. Pavyzdžiui, sakinyje (1) nei žodis *gerą*, nei žodis *draugą* neįeina į sakinio struktūrą atskirai: pirmiau sudaroma frazė *gerą draugą*, kuri kaip visuma jungiama su žodžiu *sutiko*, taip sudarant didesnę vienetą *sutiko gerą draugą*. Ši frazė jungiama su fraze *Jonas* (šiuo atveju frazė susideda iš vieno žodžio) ir taip pagaliau sudaromas sakinys.

(1) *Jonas sutiko gerą draugą.*

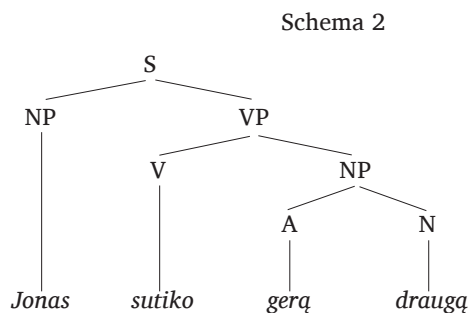
Tai gali būti parodyta skliaustais:

[Jonas [sutiko [gerą draugą]]]

Alternatyvus sandų struktūros vaizdavimo būdas yra struktūros „medis“ (ang. *tree*) (schema 1).

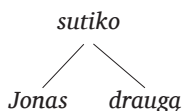
Ypač išgarsėjo generatyvinės gramatikos derivaciniai medžiai, kuriuose mazgai² pažymėti sintaksinių kategorijų simboliais (schema 2).

² Mazgas (ang. *node*) yra sintaksinę frazę simbolizuojanti pozicija struktūros medyje. Pavyzdžiui, sakinyje $S \rightarrow NP + VP$ aukščiausias mazgas yra S, žemesni — NP ir VP. Jeigu frazė VP toliau suskaidoma į V ir N, pastarieji sudaro galinius mazgus (ang. *terminal nodes*), į kuriuos įrašomi leksiniai vienetai (pvz., *skaito* ir *laikraštį*). Mazgo terminas, nors įsivestas frazinėje sintaksėje, gali būti vartojamas ir apibūdinant poziciją priklausomybės schemoje.

Priklausomybių sintaksėje pagrindinis sakinio struktūros vienetasis yra ne frazė, o žodis. Šį aspektą, polemizuodamas su generatyvine gramatika, akcentavo, pavyzdžiui, Hudsonas, kuris savo priklausomybių sintaksės tipą pavadino žodžių gramatika (*Word Grammar*, plg. Hudson 1984). Platesne prasme kiekvieną priklausomybių gramatiką būtų galima apibūdinti kaip „žodžių gramatiką“. Frazės sąvoka joje, kaip matysime, išvis netaikoma arba taikoma labai ribotu mastu. Užtat kaip pagrindinis sintaksinės struktūros principas iškeliamas priklausomybė: teigiama, kad vieni žodžiai priklauso nuo kitų. Pavyzdžiui, konstrukcijoje *geras draugas* žodis *geras* priklauso nuo žodžio *draugas*. Klausimas, ar šie žodžiai kartu sudaro didesnę vienetą — frazę, nelaikomas esminiu. Be to, aukščiau — sakinio — lygmeniu nėra skaidos į du sandus — *Jonas* ir *sutiko gerą draugą*, kitaip sakant, neskiriamas veiksmažodinis junginys. Priklausomybių gramatikoje daroma prielaida, kad sakinyje atsispindi veiksmažodžio reiškiamą predikaciją, todėl jis laikomas sakinio centru. Aplink jį išsidėsto vardažodžiai, reiškiantys predikacijos argumentus. Jie laikomi priklausomais nuo veiksmažodžio, nes pastarasis savo valentingumu jiems atveria sintaksines pozicijas (schema 3).

Schema 3

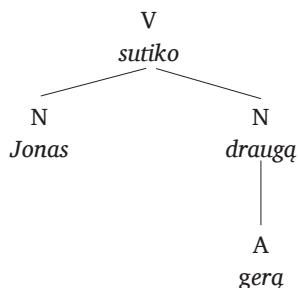
Valentingumo metafora, pasiskolinta iš chemijos, pasitelkiama tam, kad būtų kuo pakeisti tradicinę sakinio skaidą į „subjektą“ ir „predikatą“, arba „veiksni“ ir „tarinį“. Tesnière’as šios dichotominės skaidos atsisakė iškeldamas mintį, kad nuo predikato reikia atskirti visus jo argumentus, panašiai kaip matematikoje atskiriama funk-

cija ir jos kintamieji. Iš chemijos perimta metafora ne tik prigijo ir ligi šiol yra plačiai naudojama, bet ir davė pradžią „valentingumo teorijai“.

Be cheminės, Tesnière'as pasitelkia dar ir teatro metaforą: veiksmožodžio reiškiamą predikaciją jis apibūdina kaip „miniatiūrinę dramą“, o vaizduojamos situacijos dalyvius — kaip „aktantus“ (pranc. *actants*). Pastaroji sąvoka greičiausiai sudarė pamatą vėliau atsiradusiai semantinio vaidmens sąvokai. Aktantai, kaip ir aktoriai pjesėje, atlieka svarbesnius arba ne tokius svarbius vaidmenis, todėl skiriami pirmasis, antrasis ir trečiasis aktantai, kurie atitinka subjektą, tiesioginį objektą ir netiesioginį objektą. Tradicinės aplinkybės lyginamos su tiesiogiai veiksmu nedalyvaujančiais statistais, todėl jos apibūdinamos kaip „aplinkui stovinčios“ — „cirkumstantai“ (pranc. *circonstants*).

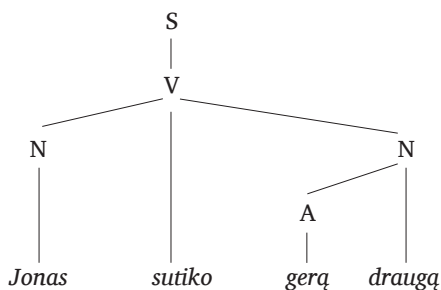
Tolesnė sakinio analizė vyksta pagal šiek tiek kitokį principą, nes pažyminio *gerą* įtraukimo į sakinį neįmanoma paaiškinti žodžio *draugas* valentingumu. Šiuo atveju veikiau būdvardis *geras* turi predikatinę funkciją ir savo valentingumą, kuris jam leidžia būti prijungtam prie daiktavardžio. Taigi pažyminio valentingumas yra aktyvus, o žodžio, nuo kurio jis priklauso, — yra pasyvus. Skirtumą tarp konstrukcijų *sutiko draugą* ir *gerą draugą* aptarsime vėliau, skyriuje apie sintaksinių ryšių tipus, bet kol kas konstatuokime, kad konstrukcijoje *geras draugas* būdvardį *geras* intuityviai suvokiame kaip priklausomą nuo daiktavardžio, o ne atvirkščiai. Tai leidžia išplėsti ką tik pateiktą priklausomybės schemą, kuri dabar, įsivedus leksines kategorijas žyminčius simbolius, atrodo taip (schema 4):

Schema 4

Šios struktūrinės schemos (Tesnière'as jai pavadinti vartojo iš genealogijos ir kodikologijos pasiskolintą terminą *stemma*) būdingas bruožas yra tas, kad ji yra grynai hierarchinė ir į linijinę struktūrą visiškai neatsižvelgia. Tačiau ir priklausomybių gramatikoje prigijo tradicija į hierarchinę schemą iš karto įtraukti ir linijinę seką (schema 5).

Schema 5

Kategorijų simboliškai šioje schemoje, kaip matyti, yra žodžio lygmens (N, A, V...), o frazinės sintaksės medyje — dažniausiai frazės lygmens (NP, VP...).

Iš to, kas buvo iki šiol pasakyta, frazinės ir priklausomybių sintaksės pamatiniai principai atrodo visiškai nesuderinami: priklausomybių sintaksėje nesvarstomas klausimas, ar seka *geras draugas*

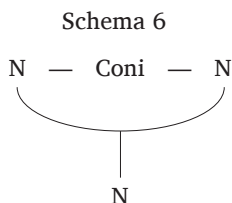
sudaro sandą, o frazinėje sintaksėje nesigilinama, ar sande *geras draugas* žodis *geras* priklauso nuo žodžio *draugas*. Tačiau skirtis yra tokia griežta tik bendriausių principų lygmenyje.

Viena vertus, šiuo metu vyraujančioje frazinės sintaksės atmainoje — generatyvinėje gramatikoje nuo aštuntojo dešimtmečio daugiau dėmesio skiriama vidinei frazės struktūrai: kiekvienoje frazėje postuluojamas pagrindinis dėmuo, nuo kurio kažkoku būdu priklauso kiti dėmenys. Taigi šiuo požiūriu generatyvinė gramatika priartėja prie priklausomybių gramatikos. Šis klausimas, kuris yra susijęs su vadinamąja *X-bar* sintakse, bus aptariamas kitame skyriuje.

Antra vertus, ir priklausomybių gramatikai kartais sunku išsiversti be didesnių frazinio tipo vienetų. Pavyzdžiui, kai kurie sujungimo atvejai gali būti paaiškinti tik darant prielaidą, kad du žodžiai sudaro vienetą, nuo kurio, kaip visumos, priklauso kiti žodžiai, pvz.,

(2) *Povilo striukė ir kepurė*

Posesyviniis kilmininkas yra susijęs ir su *striukė*, ir su *kepurė*: visa konstrukcija reiškia tą patį, ką *Povilo striukė ir Povilo kepurė*. Kol kas nekeldami klausimo, kaip apskritai reiktų apibūdinti sujungiamąją konstrukciją *striukė ir kepurė*, norime pasakyti, kad net nuoseklus priklausomybės principo šalininkas Mel'čukas, kuris atsisako sujungimą traktuoti remdamasis frazinės struktūros principu, šiuo atveju sutinka nukrypti nuo priklausomybės ir operuoja „sugrupavimo“ sąvoka (ang. *grouping*, Mel'čuk 1988, 32). Atsiribodami nuo sujungiamojo junginio *striukė ir kepurė* struktūros, kurią Mel'čukas suvokia kitaip nei čia parodyta, junginio (2) struktūrą galime pa-vaizduoti schema 6.

Mel'čukas pabrėžia, kad „grupuotės“ iš esmės skiriasi nuo frazinės sintaksės „sandų“ (Mel'čuk 1988, 32), tačiau kad tai yra tam tikras nukrypimas nuo priklausomybės principų — akivaizdu.

Čia dar reikia pridurti, kad frazės terminas dažnai vartojamas netechnine prasme ir nebūtinai frazinės sintaksės kontekste. Daiktavardinės frazės sąvoka dažnai vartojama kalbant apie funkcinius daiktavardžio aplinkos aspektus, pavyzdžiui, sakoma, kad apibrėžtumas yra daiktavardinės frazės savybė. Tuo norima pabrėžti, kad pats daiktavardis yra klasės arba tipo pavadinimas, iš kurio, tarpininkaujant įvairioms semantinėms operacijoms, padaroma referentinė daiktavardinė frazė, tinkama vartoti diskurse. Prie tų operacijų, be apibrėžtumo (determinacijos), galima priskirti ir kvantifikaciją, pvz.,

vaikas (klasės arba tipo pavadinimas)
penki vaikai (neidentifikuotų individų aibės pavadinimas)
tie penki vaikai (referentiškai identifikuotų individų aibės pavadinimas)

Tačiau tai nereiškia, kad daiktavardinė frazė pavadintas daugiasluoksnis funkcinis vienetas yra sandas, kuris gali būti aprašomas tik frazinės gramatikos priemonėmis. Panašiai negeneratyvinėje gramatikoje netechnine prasme vartojamas veiksmažodinės frazės terminas: skirtingai nei frazinėje sintaksėje, jis įvardija ne veiksmažodį kartu su jo objektais (apie šią veiksmažodinės frazės sampratą

kalbėsime toliau), o tik veiksmažodį su jį lydinčiais funkciniais veiksmažodžiais ar kitais pagalbiniais žodžiais, pvz.,

- (3) *Tą žmogų jau kažkur esu matęs.*
 (4) *Mes jau **buvome beišeinę** iš namų.*

Frazinėje gramatikoje tokia frazė išvis neskiriama. Tai rodo, kad taip pavartotas terminas nepriklauso frazinei sintaksei ir „frazė“ čia nesuvokiama kaip „sandas“. Veikiau čia turimas omenyje daugiau nei vieną žodį apimantis, bendrą gramatinę arba semantinę funkciją turintis vienetas. Kad terminas atkeliavo iš frazinės (generatyvinės) gramatikos, atrodo labai tikėtina. Pridurkime, kad, pavyzdžiui, Mel'čukas (2003, 188, *passim*) terminą „frazė“ vartoja kalbėdamas apie tam tikrą (prozininę) autonomiją turinčią lingvistinės struktūros taisyklėmis jungiamų žodžių seką, kurią kalbos vartotojai intuityviai suvokia kaip kalbos vienetą. Tačiau jis akcentuoja, kad toks junginys nėra sandas (ang. *constituent*). Šia prasme žodžių sekas *penki vaikai, esu matęs, Jonas rašo* galėtume apibūdinti kaip frazes. Turbūt nekyla abejonių, kad tokia sąvoka, nors ir kaip neformalus aprašymo vienetas, yra naudinga.

Kitas ryškus frazinės ir priklausomybių sintaksės teorijų skirtumas yra tas, kad jos sintaksinę analizę pradeda iš skirtingų pusių. Priklausomybių gramatikoje sakinio konstravimas prasideda nuo viršaus — nuo veiksmažodžio, kuris yra konstitutyvinius sakinio elementas. Nuo jo priklauso vardažodžiai, o nuo pastarųjų savo ruožtu — pažyminiai ir t. t. Sandų gramatikoje viskas vyksta atvirkščiai: elementarūs vienetai jungiasi į didesnius vienetus, kurie su kitais vienetais jungiasi į dar didesnius vienetus ir t. t. Konstravimas iš apačios į viršų tam tikra prasme visada implicitiškai slypėjo frazinės struktūros sistemoje. Jis, matyt, remiasi intuicija, kad, pavyzdžiui, į sakinio struktūrą frazė *geras žmogus* įeina kaip vienetas per vieną operaciją, o ne kiekvienas jos žodis atskirai. Tačiau ankstyvojoje

generatyvinėje gramatikoje sakinio konstravimo taisyklės, vadinamos „perrašymo taisyklėmis“ (ang. *rewriting rules*), buvo rašomos atvirkštine tvarka, pvz.,

$$S \rightarrow NP + VP \text{ (Jonas) (sutiko gerą draugą)}$$

$$VP \rightarrow V + NP \text{ (sutiko) (gerą draugą)}$$

$$NP \rightarrow A + N \text{ (gerą) (draugą)}$$

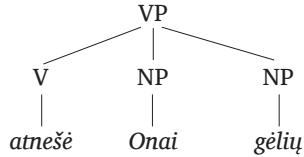
Leistinų kokio nors simbolio „perrašymo“ būdų išvardijimas atspindi, kaip tam tikroje kalboje gali būti realizuota atitinkama frazė, pavyzdžiui, VP gali būti perrašyta kaip $V + NP$ (*sutiko draugą*), $V + NP + NP$ (*davė vaikui saldainį*) ir t. t. Šis sumanymas rėmėsi prielaida, kad gramatika turi aiškiai numatyti, kokio tipo sakiniai bus taisyklingi, o kokie — ne. Perrašymo taisyklių reikšmė sumažėjo aštuntajame dešimtmetyje, kai buvo sukurta nauja generatyvinės gramatikos atmaina — vadinamoji *X-bar* sintaksė (ang. *X-bar syntax*). Joje postuluojuama universali visų frazių struktūra iš anksto numato visas formas, kokias perrašymo taisyklės gali turėti. Vis dėlto tik pačiame naujausiame generatyvinės gramatikos variante — minimalizme³ — galų gale buvo aiškiai pasakyta, kad gramatika konstruojama iš apačios. Čia įsivestas ir naujas „suliejimo“ (ang. *merger*) terminas, žymintis elementariausią sintaksinę operaciją, kuria sudaromi sandai: mažesni vienetai suliejami į frazes, o šios — į didesnes frazes, kol sukonstruojamas visas sakinytis (plg. Radford 2004, 66tt.). Taigi čia sakinytis tikrai konstruojamas iš apačios į viršų.

Šis naujas požiūris į frazinę struktūrą turi tolesnių padarinių bendriems frazinės struktūros dėsniams. Ankstyvojoje generatyvi-

³ *Minimalizmas* yra naujausias, paskutinio XX amžiaus dešimtmečio pradžioje atsiradęs generatyvinės gramatikos variantas, Chomsky'o pavadintas „minimalistine programa“. Svarbiausia šios „programos“ nuostata — redukuoti sąvokų aparatą iki absoliutaus minimumo. Minimalistinės sintaksės įvadą yra parašęs Andrew Radfordas (2004).

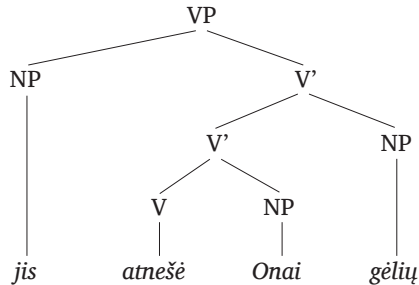
nėje gramatikoje frazė nebūtinai turėjo būti sudaryta iš dviejų elementų. Pavyzdžiui, veiksmažodinė frazė galėjo apimti iš karto dvi daiktavardines frazes (schema 7).

Schema 7

Ilgainiui išgalėjo įsitikinimas, kad frazė gali susiskaidyti tik į du sandus — tai vadinamasis binarinio išsišakojimo (ang. *binary branching*) principas. Pakeitus terminus, dabar jis pristatomas kaip binarinio suliejimo (angl. *binary merger*) principas (Radford 2004, 68)⁴. Viena iš galimybių pavaizduoti ką tik minėtą veiksmažodinę frazę būtų tokia, kaip parodyta schemoje 8.

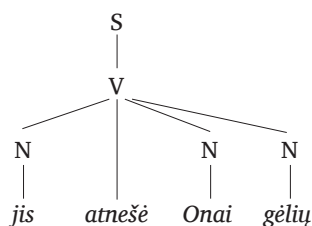
Schema 8

⁴ Binarinio išsišakojimo principas reiškia, kad iš kiekvieno mazgo žemyn gali eiti tik dvi linijos. Taigi kiekviena frazė gali būti tiesiogiai suskaidyta tik į du žemesnės pakopos vienetus, pavyzdžiui, skaida $VP \rightarrow V + NP + NP$ yra neleistina, bet dvipakopė skaida $VP \rightarrow V' + NP$, $V' \rightarrow V + NP$ yra galima. Binarinio suliejimo principas reiškia, kad vienu metu gali susiliesti tik du sintaksinės struktūros vienetai.

Binariškumo principas, kuris anksčiau buvo taikomas be aiškios motyvacijos, naujuose generatyvinės gramatikos variantuose įgyja naują prasmę, nes sakiny s konstruojamas eilinia is žingsniais, iš kurių kiekvienas remiasi dviejų ir tik dviejų elementų suliejimu. Šis principas neturi jokio atitiktens priklausomybių sintaksėje, kur žodžių, priklausomų nuo kito žodžio, skaičius nėra ribojamas (schema 9).

Schema 9

1.3. Sintaksinė hierarchija ir linijinė seka

Ryškiausias abiejų teorijų skirtumas yra nevienoda žodžių tvarkai suteikiama reikšmė. Generatyvinėje gramatikoje hierarchinė struktūra tiesiogiai projektuojama į linijinę tvarką. Iš principo aukštesnė pozicija sintaksinėje hierarchijoje atspindi ankstesnę poziciją linijinėje tvarkoje. Sandai generatyvinėje gramatikoje pagal apibrėžimą turi būti tęstiniai (ang. *continuous*)⁵, o netęstiniai (ang. *discontinuous*) sandai tegali būti transformacijų⁶ rezultatas. Pavyzdžiui, sakiny s

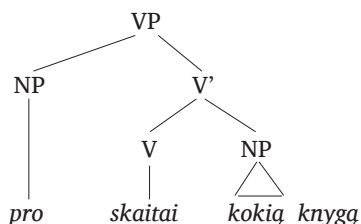
(5) *Kokią skaitai knyga?*

⁵ T. y., sando dėmenų negali perskirti sandui nepriklausantis vienetas.

⁶ Transformacija — operacija, kuria frazė perkeliama iš vienos sintaksinės pozicijos į kitą.

kurioje nors derivacijos stadijoje savo sudėtyje turi turėti veiksmą-žodinę frazę [*skaitai kokią knygą*] (schema 10⁷).

Schema 10

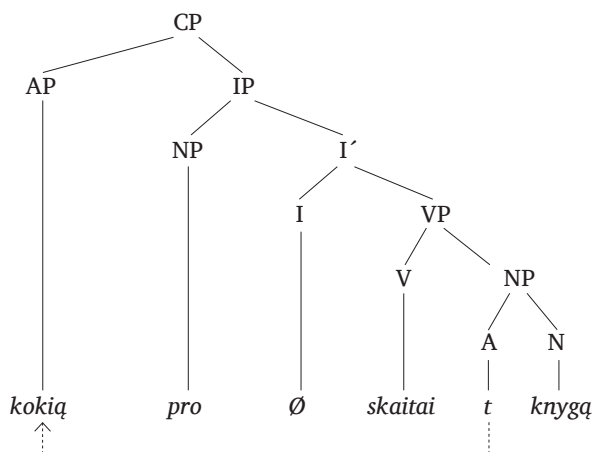
Atitinkama perkėlimo taisyklė užtikrina, kad klausiamąjį žodį apimanti frazė atsiduria sakinio pradžioje, kas duoda įprastinę realizaciją *Kokią knygą skaitai?* Be to, kai kurios kalbos leidžia perkelti vien tik klausiamąjį žodį (schema 11)⁸.

Tesnière'o priklausomybių sintaksėje linijinė tvarka neturi jokios reikšmės: sakinio hierarchinė struktūra neperteikia linijinės žodžių tvarkos, todėl norint griežtai aprašyti žodžių tvarką, į sakinio hierarchinės struktūros aprašą reikėtų įtraukti atskirą — linearizacijos — komponentą. Tačiau, kaip jau buvo minėta, priklausomybės literatūroje gana anksti pradėta konstruoti schemas, kuriose hierarchinė struktūra tiesiai projektuojama į linijinę struktūrą. Gana greit buvo konstatuota, kad didelėje dalyje kalbų daugelyje sakinių hierarchinę schemą galima projektuoti į linijinę schemą be besikryžiuojančių linijų. Tai lengva realizuoti sakinio *Kokią knygą skaitai* atveju (schema 12).

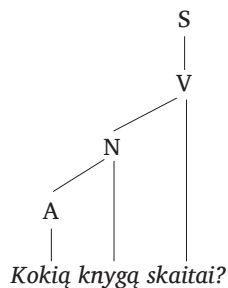
⁷ Simbolis *pro* žymi neišreikštą subjektą — „tu“.

⁸ Šioje schemeje simbolis *t* žymi perkeltą vienetą „pėdsaką“ (ang. *trace*). „Pėdsakas“ yra fonetinės realizacijos neturintis elementas, užimantis sintaksinę poziciją, iš kurios kažkas buvo perkelta. Šioje analizėje žodis *kokią* nepasirodo toje pozicijoje, kurioje jis buvo „sugeneruotas“, t. y., kurią jis turėtų užimti „tikroje“ frazinėje struktūroje.

Schema 11

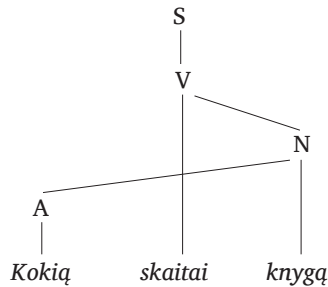

Schema 12

Sakoma, kad toks sakiny s yra projektyvus (ang. *projective*). Projektyvumo sąvoka, įvesta Lecerfo 1960 metais, iš esmės atitinka frazinės gramatikos sandų tęstinumo sąvoką (Hays 1964, 519). Lengva pastebėti, kad aukščiau pateiktas variantas su (sandų struktūroje) netęstiniu sandu priklausomybių sintaksėje bus apibūdinamas kaip neprojektyvus (schema 13).

Schema 13

Tačiau projektyvumas (ang. *projectivity*) priklausomybių gramatikoje nėra tokia esminė teorijos dalis, kaip sandų tęstinumas generatyvinėje gramatikoje. Paprastai projektyvumas laikomas dažnu, bet neesminiu sakinio struktūros bruožu. Mel’čukas (1988, 35–38), pavyzdžiui, projektyvumą laiko būdingu daugumos nežymėtų kokios nors kalbos sakinių bruožu, o neprojektyvumą sieja su žymėtu žodžių tvarkos modeliu. Vieta ir svarba, kurią priklausomybių sintaksė suteikia projektyvumo principui, priklauso nuo jos krypties ir individualaus autoriaus.

Į sudėtingą techninį klausimą, kaip turi būti sumanytas ir sukonstruotas linearizacijos komponentas, čia nesigilinsime (apie priklausomybės ir linijinės tvarkos problemas plg. Eroms & Heringer 2003). Tik atkreipsime dėmesį, kad linearizacijos komponente gali būti įvesti „sandai“, turintys tokią didelę reikšmę frazinėje sintaksėje. Priklausomybių gramatikoje sandai nelaikomi fundamentiniais struktūros vienetais, bet negalima paneigti, kad kai kuriose kalbose jie yra svarbūs nustatant linijinę seką. Pavyzdžiui, perkeliant sakinio (5) žodžių tvarką į anglų kalbą gautume neįmanomą sakinį:

(6) **What are you reading book?*

Kitose kalbose sandai tokios didelės reikšmės neturi — jeigu tam tikros tarpusavyje susijusių žodžių sekos paprastai ir būna gana pastovios, jas galima nesunkiai išardyti. Labai ryškių pavyzdžių galima pateikti iš lotynų poezijos:

- (7) ... *prima -que ab origine mundi*
 pirmos ir nuo pradžios pasaulio
ad mea perpetuum deducite tempora carmen.
 iki mano nepertrauktą priveskite laikų giesmę
 ,... ir giesmę priveskite nepertrauktą nuo pačios pasaulio pra-
 džios iki mano laikų.'
 (Ovidijaus *Metamorfozės* I.4)

Poezijos kalba yra ypatinga ir taip, kaip parodyta šioje Ovidijaus citatoje, joks romėnas kasdieniniame gyvenime tikriausiai nekalbėjo. Vis dėlto akivaizdu, kad sandų reikšmė atskirų kalbų žodžių tvarkai yra nevienoda. Priklausomybių sintaksės šalininkų nuomone, tai rodo, kad sandas nėra fundamentinis ir universalus sintaksinės struktūros vienetas. Jis tampa svarbus tik perkeltant hierarchinę sintaksinę sakinio struktūrą į linijinę struktūrą. O frazinėje gramatikoje sandų struktūra yra hierarchinė sakinio struktūra.

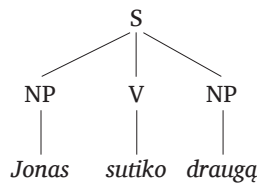
1.4. Trūkumai ir privalumai

Jau gana seniai (Hays 1964) buvo konstatuota, kad frazinė gramatika ir priklausomybių gramatika yra silpnai ekvivalentiškos, t. y., kiekvienos kalbos sintaksė gali būti aprašyta remiantis ir frazinės struktūros, ir priklausomybės principais, tačiau ne kiekvienas frazinės sintaksės teiginys gali būti perkeltas į priklausomybių sintaksės sąvokų aparatą ir atvirkščiai.

Tiek tiesioginių sandų, tiek priklausomybių sintaksė turi tam tikrų privalumų ir trūkumų. Dalis jų yra susiję su individualių sakinio tipų aprašo klausimais, kai tam tikrus tyrėjų pastebėtus skirtumus adekvačiai suformuluoti galima tik remiantis vienu iš modelių. Kelis jų paminėsime, bet pradėsime bendresniu pastebėjimu.

Sandų sintaksėje veiksmažodinė frazė, į kurią įeina veiksmažodis ir jo objektai, sudaro natūralų funkcinį vienetą, o priklausomybių sintaksėje ji tik sutartinai gali būti suvokiama kaip struktūros vienetas. Ten, kur yra įtikinamų argumentų, kad veiksmažodis su objektu yra susijęs labiau nei su subjektu, galimybė operuoti tokia veiksmažodine fraze veikiausiai yra privalumas. Tačiau šis aspektas atskleidžia kitą būdingą sandų sintaksės savybę: ji dėl kalbos struktūros principų daro daugiau išankstinių prielaidų nei priklausomybių sintaksė. Tai, kad frazinė struktūra suvokiama kaip įgimta, turėtų reikšti, jog ji kiekvienam kalbos vartotojui yra intuityviai aiški ir įtikima. Kai kuriais atvejais taip ir yra, pavyzdžiui, daiktavardinės frazės autonomija kiekvienam atrodo tokia aiški, kad net nefrazinėse gramatikose neformaliai kalbama apie daiktavardines frazes. Tačiau kiti atvejai nėra tokie akivaizdūs ir tuomet tyrėjai postuluojamai skaidai įrodyti į pagalbą pasitelkia empirinius duomenis. Taip yra, tarkime, su veiksmažodine fraze. Daiktavardinės frazės atveju kitokią prasmingą skaidą būtų sunku įsivaizduoti, tačiau sakinio lygmeniu bent jau svarstyti būtų — kol nepriimame binarinės skaidos aksiomos — ir schema 14 pavaizduota skaida.

Schema 14

Aukščiau pateiktai skaidai, kai sakinys suskaidomas tik į NP ir VP, patvirtinti buvo pritaikyti įvairūs testai, kurie anglų kalboje paprastai duoda labai gerų rezultatų, bet kitose kalbose — dažnai daug prastesnių. Pavyzdžiui, vienas iš testų, pasitelkiamų įrodyti, kad veiksmažodis ir objektas sudaro vieną sandą, — veiksmažodinės frazės elipsė (ang. *VP-ellipsis*). Teigiama, kad tokio sando buvimą įrodo tai, jog anglų kalboje (pavyzdžiui, su modaliniais veiksmažodžiais) galima praleisti visą veiksmažodinį junginį, bet ne kokią nors jo dalį, pvz.,

- (8) *John bought an ice cream, but Jane didn't.*
 (9) **John bought an ice cream, but Jane didn't buy.*

Tačiau lietuvių kalboje šio testo rezultatai nėra tokie įtikinami, nes, pavyzdžiui, sakinys (10) yra toks pat taisyklingas kaip (11):

- (10) *Jonas nusipirko ledų, bet Onutė — ne.*
 (11) *Jonas nusipirko ledų, bet Onutė nenusipirko.*

Apskritai frazės reikšmė anglų kalbos gramatikoje atrodo nepalyginamai didesnė nei, pavyzdžiui, lietuvių kalbos gramatikoje. Frazė anglų kalboje daugeliu atvejų negali būti padalyta į dvi dalis vykstant topikalizacijai⁹, o lietuviškas atitikmuo su į sakinio pradžią iškelto modifikatoriumi yra žymėtas, bet įmanomas, pvz.,

- (12) *Which hat did you buy?*
 (13) **Which did you buy hat?*

⁹ Topikalizacija yra kokio nors žodžio ar žodžių junginio virtimas topiku, t. y., sakinio tema (suponuojant, kad šis žodis arba žodžių junginys nėra įprastoji, numanomoji sakinio tema). Pavyzdžiui, sakinyje *Barščų tai aš nevalgau žodis barščų* yra topikalizuotas. Kadangi topikalizaciją dažnai lydi iškėlimas į sakinio pradžią, šis terminas dažnai vartojamas ir pačiam iškėlimui žymėti.

(14) *Kurią skrybėlę nusipirkai?*

(15) *Kurią nusipirkai skrybėlę?*

Kaip minėta, lietuviška konstrukcija (15) yra ypatinga, „žymėta“, nes paprastai semantiškai tarpusavyje susiję žodžiai eina kartu. Todėl žodžiai *kurią* ir *skrybėlę* dažniausiai neatskiriami. Jeigu iš to daroma prielaida, kad šie žodžiai sudaro frazę ir kad tokios frazės sudaro sintaksės pagrindą, pagrįstai kyla klausimas, ar nebūtų galima suformuluoti prielaidų taip, kad jos natūraliai atspindėtų ir anglų, ir kitų kalbų faktus.

Kitas frazinės gramatikos trūkumas susijęs su prielaida, kad žodžių tvarka tiesiogiai atspindi arba turėtų atspindėti hierarchinę sakinio struktūrą. Generatyvinėje gramatikoje, kaip matėme, hierarchinė sakinio struktūra tiesiogiai projektuojama į linijinę tvarką. O jeigu reali linijinė žodžių tvarka neatitinka postuluojamos sandų struktūros, toks nesutapimas paaiškinamas neva įvykusia transformacija, t. y., teigiama, kad tokiu atveju buvo pritaikyta tam tikra perkėlimo taisyklė. Vis dėlto frazinėje gramatikoje žodžių tvarka iš principo yra pagrindinis kriterijus, verčiantis priimti arba atmesti siūlomą skaidą, taigi apie frazės buvimą sprendžiama remiantis gretimine žodžių padėtimi.

Griežtas frazinės struktūros principo laikymasis generatyvinėje gramatikoje turbūt yra aiškintinas ne tik tuo, kad šis metodas buvo suformuluotas remiantis anglų kalbos medžiaga. Prielaida, kad linijinis žodžių išsidėstymas tiesiogiai atspindi hierarchinę frazių tvarką, sukelia malonų išpūdį, jog žodžių tvarka yra lengvai priimama verifikacijos priemonė: derivacija laikoma nevykusia, jeigu negeneruoja taisyklingos žodžių tvarkos.

Taigi, viena vertus, generatyvinės gramatikos suteikiama principinė galimybė falsifikuoti postuluojamus sakinių modelius remiantis žodžių tvarka atrodo kaip jos privalumas. Tačiau kita vertus, būtent čia ir slypi didžiausias pavojus — naujesniuose gene-

ratyvinės gramatikos variantuose, daugėjant tuščių funkcinių projekcijų, perkėlimo taisyklės suteikia praktiškai neribotų galimybių sutaikyti bet kokią paliudytą žodžių tvarką su bet kokia postuluo-jama tvarka (kaip, remdamasis pavyzdžiais, parodo Matthewsas 2007, 143–145).

Priklausomybių sintaksė, kaip jau minėta, nesuteikia tokios didelės reikšmės linijinei tvarkai, todėl joje sakinio skaida nėra falsifikuojama remiantis žodžių tvarkos faktais. Apskritai priklausomybių sintaksės šalininkai yra linkę manyti, kad frazinė gramatika iš tiesų tinka tik kai kurioms kalboms aprašyti, o priklausomybių sintaksė pateikia tyrėjui universalesnę aprašymo įrankį, tinkantį įvairios struktūros kalboms.

Trečias minėtinas dalykas tas, kad frazinė sintaksė leidžia įtikinamai apibūdinti sluoksniuotą tam tikrų junginių struktūrą, pavyzdžiui, *naujas daugiabutis namas* gali būti suskaidomas kaip

[*naujas* [*daugiabutis namas*]]

Taip išryškintas glaudesnis žodžių *daugiabutis* ir *namas* (kurie sudaro vieną prasminį vienetą) ryšys, kas nėra įmanoma priklausomybių gramatikoje. Tačiau bendri frazinės sintaksės principai verčia sandų skaidos mechanizmus pritaikyti ir tokiam junginiui kaip

naujas, daugiabutis namas

Čia modifikatoriai *naujas* ir *daugiabutis* gali būti suvokiami kaip hierarchiškai lygiaverčiai — nė vieno iš jų sąsaja su daiktavardžiu nėra artimesnė nei kito. Taigi šiuo atveju sandų skaida apskritai būtų nereikalinga. Tačiau frazinė sintaksė nenumato galimybės neskaidyti junginio. Negana to, ji primeta vienintelę galimą skaidą, kurią lemia sandų ir linijinio gretimumo sąsaja:

[*naujas* [*daugiabutis namas*]]

Ta pati problema kyla ir junginyje

nauja žaidimų aikštelė vaikams

Šiuo atveju prasminį vienetą ir sandą galėtų sudaryti tiek [*žaidimų aikštelė vaikams*], tiek [*nauja žaidimų aikštelė*], taigi iš esmės nežinome, ar reikėtų skaidyti

[*nauja* [[*žaidimų aikštelė*] *vaikams*]] ar
[[*nauja* [*žaidimų aikštelė*]] *vaikams*]

Tačiau frazinės sintaksės principai visada verčia rinktis vieną variantą. Chomsky (1957, 28) tokius atvejus įvardija konstrukcinės homonimijos (ang. *constructional homonymity*) terminu ir pastebi, kad adekvati sintaksės teorija turi sugebėti įvertinti ir paaiškinti jų struktūrinį dviprasmiškumą. Vis dėlto šis dviprasmiškumas atrodo tikrai svarbus tik tuomet, kai jis yra susijęs su semantiniu skirtumu, kaip antai Chomsky'o pavyzdyje:

- (16) *German history teacher*
,Vokietijos istorijos mokytojas' arba
,istorijos mokytojas vokietis'

Kitais atvejais jis tartum niekam netrukdo. Kur kas blogiau, kai papildomų prielaidų daugėja sandų analize paremtoje *X-bar* sintaksėje. Mat *X-bar* sintaksėje pripažįstamas ypač glaudus pagrindinio dėmens — tarkime, veiksmažodžio — ryšys su jo komplementu. Pavyzdžiui, su veiksmažodžiu *pagelbėti* artimesnis ryšys sietų papildinį *potvynio aukoms* nei aplinkybę *greitai*. Tai reiškia, kad veiksmažodis *pagelbėti* ir atitinkamai iš jo padarytas daiktavardis *pagalba* visų pirma į frazę jungiasi su papildiniu (komplementu), pvz.,

(17) *Mūsų prioritetas yra [greita [pagalba potvynio aukoms]].*

Jeigu ir norėtume *greita pagalba* išskirti kaip prasminį vienetą, frazės struktūros dėsniai to neleistų, taigi skaida [[*greita pagalba*] *potvynio aukoms*] yra negalima. Apie tokias problemas plg. Matthews (2007, 119–126).

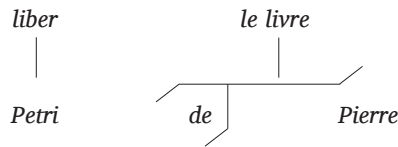
Taigi frazinė sintaksė ir iš jos išsirutuliojusi generatyvinė gramatika, pasiūlydama daug naudingų skaidos galimybių, kartu priverčia priimti ir nemažai nelabai pageidaujamos skaidos atvejų. Priklausomybių sintaksė čia yra ekonomiškesnė — ji, tiesa, nesugeba sintaksiškai pavaizduoti santykinio modifikatorių prasminio artimumo daiktavardžiui (*naujas karinis laivas*), bet nėra ir priversta postuluoti sluoksniuotos junginio struktūros ten, kuri ji akivaizdžiai tokia nėra (*senas, patyręs darbuotojas*). Tačiau skirtingą modifikatorių prasminį artimumą su pagrindiniu žodžiu galima paaiškinti priėmus prielaidą, kad apskritai žodis, esantis arčiau pagrindinio žodžio, dažnai interpretuojamas kaip sudarantis su juo prasminį vienetą. Šis paaiškinimas ne tik iš esmės pasako tą patį, ką suponuoja skaida [*naujas [daugiabutis namas]*], bet ir leidžia atsakyti „priverstinės“ sluoksniuotos semantinės interpretacijos.

Tačiau priklausomybių sintaksė taip pat turi tam tikrų trūkumų. Frazinė sintaksė visose savo atmainose yra grynai frazinė, t. y., remiasi tik sandų principu. O apie priklausomybių sintaksę to paties pasakyti negalima: kai kurie priklausomybių sintaksės variantai vien tik priklausomybės principu neišsiverčia. Tai pirmiausia pasakytina apie pačio Tesnière'o modelį, kuriame funkciniai žodžiai priklausomybės schemoje nefigūruoja kaip atskiri mazgai. Prieinksnius Tesnière'as apibūdina kaip transliatyvus (pranc. *translatifs*) — funkcinis žodžius, kurie perkelia pilnareikšmius žodžius į kitas sintaksines kategorijas (Tesnière 1959, 162), ir kartu atkreipia dėmesį, kad jų funkcijas kitose kalbose atlieka linksnių galūnės, pvz.,

- (18) lot.   *liber*   *Petr-i*
               knyga:NOM   Petras:GEN
- (19) pranc. *le*   *livre*   *de*   *Pierre*
               ART   knyga   P   Petras
               „Petro knyga“

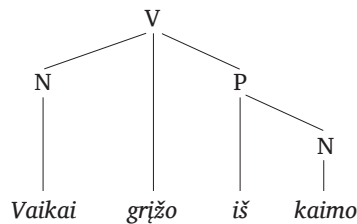
Pasak Tesnière'o, lotyniškame pavyzdyje kilmininko linksnio funkcija yra perkelti daiktavardį (kuris tipiniu atveju yra aktantas) į pažyminių klasę, prancūzų kalboje panašią funkciją atlieka prielinksnis. Taigi transliatyvas nėra, kaip Tesnière'as ypač pabrėžia, priklausomybės rodiklis — jis tik sudaro sąlygas priklausomybei atsirasti. Transliacijos mechanizmas vaizduojamas schemoje 15.

Schema 15

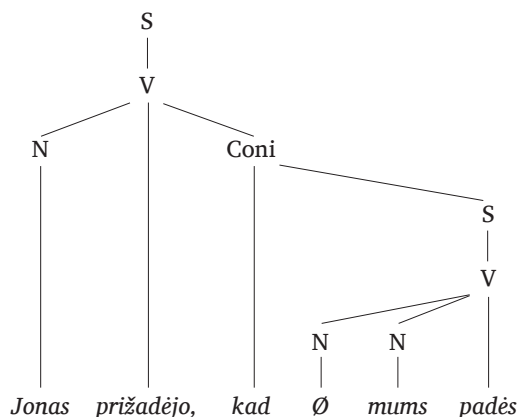
Naujesniuose priklausomybių gramatikos variantuose tokie sprendimai nebetaikomi. Prielinksniai pripažįstami atskirais sintaksiniais mazgais, taigi konstrukcija su prielinksniu galėtų būti pa-vaizduota, pavyzdžiui, taip, kaip parodyta schemoje 16.

Schema 16

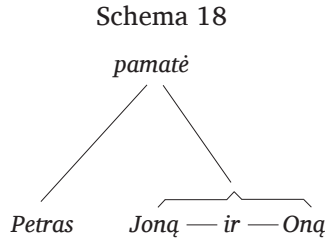
Tokią minties kryptį nulėmė ne tik siekis aprašą padaryti kuo nuoseklesnį ir visur, kur tik galima, pagrįsti jį priklausomybės principu, bet ir noras tvirčiau teoriškai pagrįsti pačius priklausomybės kriterijus. Atsakymas į klausimą, ar prielinksniniame junginyje daiktavardis priklauso nuo prielinksnio (*iš* → *kaimo*), ar prielinksnis — nuo daiktavardžio (*iš* ← *kaimo*), nėra akivaizdus, tačiau linkstama manyti, kad teisinga yra pirmoji interpretacija. Šis dalykas bus aptariamas kitame skyriuje. Kas taikoma prielinksniams, *mutatis mutandis*, gali būti pritaikyta ir prijungiamiesiems jungtukams — analogišką interpretaciją iliustruoja schema 17.

Schema 17

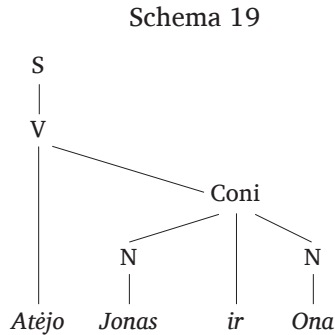

Atskirai reikia aptarti sujungiamąsias konstrukcijas, kurios traktuojamos įvairiai. Sujungimas iš pirmo žvilgsnio prieštarauja pačiam priklausomybės principui. Tačiau problemų priklausomybės analizei kyla tik tokiose konstrukcijose, kaip *Jono striukė ir kepurė*, kur vienas žodis yra priklausomas ne nuo kiekvieno iš aukščiau struktūroje esančių žodžių atskirai, bet nuo jų visumos. Vis tik problema čia yra ne tai, kad du sujungti žodžiai priklauso nuo vieno žodžio. Daugiausia keblumų kelia sujungiamojo jungtuko *ir* statu-

sas. Tesnière'o modelyje jungtukas tėra junktyvas (*jonctif*), t. y., ryšio rodiklis, todėl — panašiai kaip transliatyvas, tik dėl skirtingų priešasčių — nesudaro sintaksinio mazgo. Tesnière'o modelis pa-vaizduotas schemoje 18.

Atsisakius junktyvo sąvokos, lieka dar kelios interpretacijos galimybės. Viena iš jų yra požiūris, kad jungtukas sudaro aukštesnį mazgą, nuo kurio priklauso sujungiamieji žodžiai (schema 19).

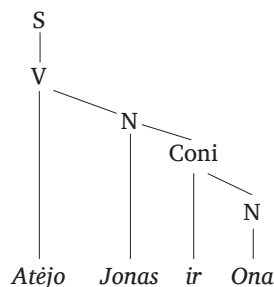

Tokio požiūrio trūkumas tas, kad jungtukas nepagrįstai iškeliamas į labai aukštą poziciją. Konstrukcijoje *Jonas ir Ona* jungtukas *ir* prasmės atžvilgiu tikrai nėra svarbiausias elementas. Nors apie pagrindinius žodžius, sugėbančius atstovauti visam junginiui, kalbėsime kitame skyriuje, jau dabar galima konstatuoti, kad jungtuką *ir* būtų sunku laikyti centru, aplink kurį sukonstruotas junginys

Jonas ir Ona. Turint omenyje, kad aktantai grupuojasi aplink veiksmažodžius pagal valentingumo principą, sunku pateisinti modelį, kuriame kaip vienas valentinis palydovas įvedamas jungtukas *ir*, nuo kurio savo ruožtu priklauso tikrieji aktantai. Šie argumentai byloja Tesnière'o koncepcijos naudai.

Trečias kelias, kuriuo eina Mel'čukas, yra traktuoti sujungimą kaip tam tikrą priklausomybės formą. Čia svarbu atskirti prijungimo (subordinacijos) ir priklausomybės sąvokas. Nors jos nėra iki galo paaiškinamos, panašu, kad Mel'čukas prijungimą suvokia kaip inherentiškai asimetrinį santykį, atsirandantį dėl semantinės priklausomybės, o priklausomybę — kaip integracijos į sakinio hierarchinę schemą priemonę. Analizuodamas konstrukciją *Jonas ir Birutė*, Mel'čukas pripažįsta, kad iš pirmo žvilgsnio tiek žodis *Jonas*, tiek žodis *Birutė* distribuciškai galėtų atstovauti visam junginiui. Tačiau, pasak jo, aprašas tam tikru pavidalu turi integruoti seką *ir Birutė*, nes *ir Birutė* sudaro natūralią frazę, o *Jonas ir* tokios nesudaro. Kadangi seka *ir Birutė* jau turi distribucinių savybių, kurios žymiai skiriasi nuo žodžio *Birutė* distribucinių savybių (pirmoji vartojama tik koordinacijoje), daroma išvada, kad iš tikrųjų tik *Jonas* distribuciškai gali atstovauti visam junginiui, taigi yra pagrindinis žodis. Nuo jo priklauso seka *ir Birutė*, kurioje žodis *Birutė* savo ruožtu priklauso nuo jungtuko (Mel'čuk 2003, 217). Patikslintas priklausomybės modelis pagal Mel'čuką parodytas schemoje 20.

Schema 20

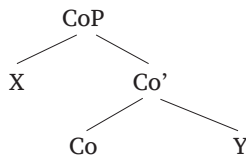

Tokiai netikėtai analizei pagrįsti Mel'čukas nurodo, kad sujungimas kai kuriose kalbose yra asimetriškas. Kai kuriose bantų kalbose pirmas iš sujungiamųjų žodžių turi visus jo leksinei kategorijai priklausančius morfologinius požymius, o tolesni žodžiai turi ypatingą „sujungiamąją“ formą, pavyzdžiui, veiksmažodžio atveju — formą be laiko ir kitų finitinio veiksmažodžio požymių. Iš artimesnių kalbų galima nurodyti sociatyvinio sujungimo atvejus, kai antras sujungiamas žodis atrodo kaip pirmojo žodžio priklausinys, nors visuma funkcionuoja kaip sujungiamoji konstrukcija:

(20) *Jonas su Birute buvo atėję.*

Sujungimo asimetrija pastaruoju metu akcentuojama ir generatyvinėje literatūroje, mat čia stengiamasi šį reiškinį išprausti į *X-bar* teorijos rėmus. Nors atskirų autorių pasiūlymai skiriasi, vyrauja tendencija jungtuką laikyti pagrindiniu jungtukinės (konjunkcinės) frazės dėmeniu. Taigi sujungiamosios konstrukcijos XY struktūrą būtų galima pavaizduoti schema 21 (Johannessen 1998, 109).

Schema 21

Tiesa, Janne B. Johannessen, priešingai nei Mel'čukas, daugiausia cituoja tokius pavyzdžius, kuriuose morfosintaksinį žymėjimą gauna antrasis sujungimo dėmuo:

(21) marių

Məj Joškar Ola den Kazan'ašte pašam aštem.

aš Joškar Ola ir Kazanė:INESS darbas:ACC daryti:

PRS.1SG

,Aš dirbu Joškar-Oloje ir Kazanėje.' (Johannessen 1998, 12)

Verta pažymėti, kad šie pavyzdžiai yra ne tokie įtikinami, nes juose linksnio ir kitų kategorijų rodiklius galima traktuoti kaip pridamus prie frazės kaip visumos, o ne prie antrojo jos dėmens (Wälchli 2003, 61).

1.5. Mišrūs modeliai

Kaip jau pasakyta, ir priklausomybių, ir frazinė sintaksė turi tam tikrų trūkumų, kuriuos pašalinti, atrodo, kartais lengviausia darant tam tikrų nuolaidų konkurencinei teorijai — frazinei sintaksei priklausomybių sintaksės atveju ir priklausomybių sintaksei — frazinės sintaksės atveju. Jau minėjome kliūtis, su kuriomis susiduria priklausomybių sintaksė aprašant sujungiamąsias konstrukcijas. Nuo priklausomybės principo kai kuriems tyrėjams norėtuši nukrypti ir apibrėžiant tokių perifrastinių pasakymų kaip *suteikti pagalbą* (vietaj *pagelbėti*) poziciją sintaksinėje struktūroje. Kadangi toks pasakymas sudaro vieną prasminį vienetą, jį atitinkamai norėtuši traktuoti kaip vieną sintaksinį mazgą. Bandymus suderinti priklausomybę ir frazinę struktūrą trumpai apžvelgia Mel'čukas (2003, 225–227).

Tačiau ir iš frazinės sintaksės perspektyvos tam tikros nuolaidos kartais atrodo gundančios. Pavyzdžiui, funkcinės orientacijos lingvistams ne visada patinka nuosekloje frazinėje sintaksėje neapėinama būtinybė išskirti veiksmažodinę frazę, be veiksmažodžio apimančią dar ir jo papildinius. Funkciniame kalbos modelyje sakinį

norėtųsi iš karto suskaidyti į tokius funkciškai apibūdinamus vienetus, kaip „subjektas“ ir „objektas“, todėl tarpinė skaidos pakopa, kurioje išskiriama veiksmažodinė frazė (pavyzdžiui, *sutiko draugą* sakinyje *Jonas sutiko draugą*), kartais atrodo kaip niekam nereikalinga prabanga. Antai populiarios sisteminės funkcinės gramatikos kūrėjas Michaelas A. K. Halliday (Halliday 1994, 22–24) bando suderinti funkcinę ir frazinę sakinio skaidą numatydamas galimybę tranzityvinį sakinį skaidyti taip:

(22) [*Visi studentai*] [*turi laikyti*] [*ši egzaminą*].

Tokiu būdu skaidant sakinį kiekviena nauja skaidos pakopa atskleidžia žemesnio rango sintaksinius vienetus: suskaidžius sakinį, pasirodo frazės, iš karto funkciškai apibūdinamos kaip daiktavardinės arba veiksmažodinės, jos savo ruožtu skaidomos į dar žemesnio rango vienetus — žodžius. Toks skaidos būdas literatūroje yra žinomas kaip „minimalusis suskliautimas“ (ang. *minimal bracketing*).

1.6. Anapus sandų struktūros ir priklausomybės

Priklausomybės ir sandų struktūros dilema ne visiems lingvistams atrodo tokia neapeinama. Jau minėjome Croftą, kuris savo radikaliojoje konstrukcijų gramatikoje siūlo išsiversti be abstrakčių žodžių ryšių, sutelkiant dėmesį į didesnius vienetus — konstrukcijas.

Vis dėlto ne visiems kognityvinės pakraipos lingvistams būdingas toks radikalizmas. Įdomią žodžių ryšių sampratą pasiūlė Ronaldas Langackeris — jis žodžių ryšius apibūdina kaip „valentingumo santykius“ (Langacker 1987, 277–327). Jo teorijoje savitai suvokiamos ir priklausomybės bei konstitucijos sąvokos. Tiesa, reikia turėti omenyje, kad apskritai kognityvinėje gramatikoje į didesnius vie-

netus jungiasi konceptai, o ne sintaksiniai elementai. Kognityvinės gramatikos tikslas yra nustatyti konceptualių ir fonologinių vienetų atitikimus, o tarp jų tarpininkaujanti sintaksinė struktūra jokios autonomijos neturi. Todėl ir Langackerio darbuose vartojama priklausomybės sąvoka suprantama visai kitaip — kaip konceptualus autonomiškumas arba neautonomiškumas (šiai sąvokai pavadinti Langackeris net išveda atskirą terminą *dependence*, kuris nėra tapatus tradiciniam terminui *dependency* „priklausomybė“). Konceptualiai neautonomiškas žodis yra toks žodis, kuriam reikia papildymo, pavyzdžiui, veiksmazodis *matyti* negali būti vartojamas „savarankiškai“, be papildinio. Šią savybę galima suvokti kaip veiksmazodžio priklausomybę nuo papildinio. Junginyje *aukštas namas* neautonomiškas žodis yra būdvardis *aukštas*, nes jam reikia daiktavardžio, kuriam galėtų priskirti požymį. Pats daiktavardis *namas* yra autonomiškas — jam nereikia kitų žodžių, kad jo reikšmė būtų pilnai detalizuota (Langackerio žodžiais tariant, *elaboruota*). Taip suvokta priklausomybė vienais atvejais sutampa su priklausomybių sintaksėje vartojama priklausomybės samprata (*aukštas namas*), o kitais atvejais yra visiškai priešinga (*skaito knygą*). Prie šių dviejų sąvokų sampratų grįšime 3 skyriuje, kur bus aptariamas komplementavimas ir modifikavimas.

Kas dėl konstitucijos sampratos, ji iš pirmo žvilgsnio panaši į taikomą frazinėje gramatikoje: teigiama, kad konceptai jungiasi (tipiškai remdamiesi vieno elemento konceptualių neautonomiškumu) į sudėtingesnius konceptus, kuriuos išreiškia sudėtingesnės sintaksinės struktūros. Šios struktūros iš dalies yra sandai ir jie elgiasi panašiai kaip sandai kiekvienoje frazinėje sintaksėje, t. y., kaip visumos (šiam etape jau nebeskaidomos) sudaro dar sudėtingesnius konceptus. Tačiau čia panašumas baigiasi — Langackeris pabrėžia, kad sudėtiniai konceptai gali būti konstruojami skirtingais būdais. Pavyzdžiui, konstruojant sudėtinį konceptą, kurį išreiškia sakiny (23), pirmiau galima sukonstruoti arba sudėtinį konceptą

ietis įsimeigė, paliekant objektą neelaboruotą, arba konceptą *įsimeigė į žemę*, paliekant neelaboruotą subjektą.

(23) *Ietis įsimeigė į žemę.*

Tokia analizė, žinoma, kontrastuoja su generatyvinės ir apskritai frazinės sintaksės teiginiu, kad sandai (tokie, kaip veiksmazodinė frazė *įsimeigė į žemę*) yra elementarūs ir pastovūs sintaksinės struktūros elementai, sudarantys pagrindą visiems kitiems sintaksinės struktūros elementams. Gali pasirodyti, kad kognityvinės gramatikos postuluojuama sintaksinė struktūra tėra chaotiška nesuskaičiuojamų sintaksinio sugrupavimo galimybių painiava. Tačiau, pasak Langackerio (1987, 318–319), taip nėra, nes faktiškai konstituciją reguliuoja vartoseną: iš daugelio galimų sugrupavimų kai kurie tampa pastovūs ir kalbėjimo procese yra nuolat prieinami kalbėtojui. Tačiau tokiais pastoviais sugrupavimais gali tapti ir nesandai, pavyzdžiui, anglų *look at*, liet. *balsuoti už*, nors normalus jų konstravimo kelias būtų [*balsuoti [už rezoliuciją]*]. Taigi konstitucija (sandų struktūra), paties Langackerio žodžiais tariant, yra „... nepastovi, kintama ir palyginti neesminė gramatiniams santykiams apibūdinti“ (Langacker 1987, 318). Toks požiūris į sandų struktūrą atrodo ypač patrauklus todėl, kad, kaip buvo parodyta aukščiau, griežtai hierarchiška sandų sintaksė yra pernelyg nelanksti, kad galėtų atspindėti alternatyvias semantinio konstravimo galimybes: galimybės skaidyti [[*greita pagalba*] *aukoms*] ir [*greita [pagalba aukoms]*] *X-bar* teorijoje buvo atsisakyta.

Šiame skyriuje pateikta trumpa apžvalga kol kas buvo skirta tik postuluojamiems elementariems struktūros vienetams. Kaip buvo pastebėta, abi konkuruojančios sintaksinės struktūros koncepcijos apeliuoja į kalbos vartotojo intuiciją. Teigiama, kad šis intuityviai nujaučiąs, jog junginys *aukštas namas* sudaro sandą arba kad žo-

dis *aukštas* šiame junginyje priklauso nuo žodžio *namas*. Iš tikrųjų lingvistinė diskusija negali vykti be tam tikrų minimalių prielaidų, besiremiančių kalbos vartotojų intuicija. Turime pripažinti, kad sakinyje *Statybininkai stato aukštą namą* žodžius *aukštą* ir *namą* kažkas jungia, ir tik tuomet galima svarstyti, kaip suformuluoti juos jungiantį principą. Naujesniuose frazinės gramatikos modeliuose frazės išskyrimas vis nuosekliau grindžiamas vieno žodžio, vadinamojo pagrindinio dėmens, sugebėjimu atstoti visą junginį. Priklausomybių sintaksėje pagrindinis žodis taip pat suponuojamas. Taigi klausimas, kokiais kriterijais remiantis jis skiriamas, yra esminis abiem sintaksės modeliams. Jam skirsime kitą skyrių.

2. PRADAI IR PRIEDAI

2.1. Asimetrijos įvairiuose sintaksės modeliuose

Pirmame skyriuje aprašyti konkuruojantys požiūriai į elementarius sintaksinės struktūros principus iš pirmo žvilgsnio atrodo skirtingi ir nesuderinami. Sandų sintaksėje netaikoma priklausomybės sąvoka, o priklausomybių sintaksėje — sando sąvoka. Tačiau aštuntajame dešimtmetyje prasidėję tam tikri generatyvinės gramatikos pokyčiai priartino ją prie priklausomybių gramatikos. Galėtų net pasirodyti, kad generatyvinėje gramatikoje sukūrus naują junginio struktūros modelį įvyko abiejų koncepcijų sintezė.

Priklausomybių sintaksėje svarbiausias klausimas yra kas nuo ko priklauso, kitaip sakant, kuris iš dviejų žodžių yra pagrindinis, o kuris — priklausomas. Šis klausimas ankstyvojoje generatyvinėje gramatikoje nebuvo keliamas, nors Bloomfieldas buvo suformulavęs pagrindinio dėmens (ang. *head*) sąvoką: tai — frazės dėmuo, lemiantis, kuriai formų klasei priklauso visuma. Pavyzdžiui, frazėje *skaito laikraštį* veiksmožodis *skaito* lemia, kad visuma elgiasi kaip veiksmožodis, taigi priklauso veiksmožodžių formų klasei. Veiksmožodis *skaito* gali atstovauti visai frazei ir nulemia jo kategoriją. Tačiau Bloomfieldas pagrindinio dėmens buvimo nelaikė universaliu frazės bruožu. Be vadinamųjų endocentriųjų junginių (ang. *endocentric*), kurių vienas dėmuo gali atstovauti visumai, jis dar skiria egzocentriinius junginius (ang. *exocentric*), kurie šios savybės neturi: sakinio tipo junginiuose (*Jonas skaito*), arba prielinksniniuose junginiuose (*iš namų*) nei vienas, nei kitas dėmuo, anot Bloomfieldo, negali pakeisti visumos.

Ankstyvojoje generatyvinėje gramatikoje junginių simboliai NP, VP, AP ir pan. rėmėsi būtent Bloomfieldo pagrindinio dėmens koncepcija. Tačiau kaip ir Bloomfieldo koncepcijoje, ne kiekvienas junginys privalėjo turėti pagrindinį dėmenį. Pavyzdžiui, [NP NP] tipo junginys neprieštaravo bendram struktūros modeliui ir jame nebūtinai turėjo būti išskirtas pagrindinis dėmuo, nes junginio kategorijai šis pasirinkimas neturėjo reikšmės.

Šią sampratą pakeitė *X-bar* teorija¹⁰, kurioje junginys suvokiamas kaip leksinės kategorijos projekcija. Taigi šioje teorijoje norint įvardyti junginį būtina žinoti, kuris žodis yra pagrindinis, t. y., kurio žodžio leksinė kategorija yra „projektuojama“. Tam tikrą vaidmenį formuojantis naujam požiūriui suvaidino leksikalistinė hipotezė, pagal kurią kiekviena leksinė kategorija (daiktavardis, būdvardis, veiksmažodis...), kokia pasirodo paviršinėje struktūroje, tokia yra ir leksikoje. Pavyzdžiui, ankstyvojoje generatyvinėje gramatikoje tarp konstrukcijų (24) ir (25) buvo išvelgiamas transformacinis santykis.

(24) *Jono knygų rašymas*

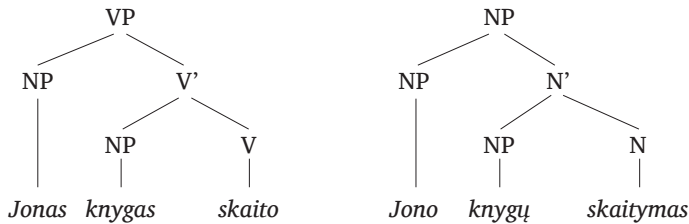
(25) *Jonas rašo knygas*

Konstrukcija (24) buvo apibūdinama kaip sakinio (25) nominalizacija. Tai reiškia, kad daiktavardis *rašymas* nebuvo laikomas tikru daiktavardžiu (kuris leksikoje figūruotų kaip autonominis vienetas atskirai nuo veiksmažodžio *rašyti*), o tik sintaksinės transformacijos

¹⁰ Terminas *X-bar*, pažodžiui išvertus, reiškia ‚X-brūkšnys‘. Jis atspindi Jackendoffo (1977) įvestą konvenciją, kai eilinės kokios nors kategorijos projekcijos buvo žymimos brūkšniais virš tos kategorijos simbolio. Pavyzdžiui, veiksmažodis V (*pabėgo*) su savo papildiniu PP (*į mokyklą*) galėtų sudaryti aukštesnę (tarpinę) veiksmažodžio projekciją $\bar{V}$. Jeigu tartume, kad priešveiksniu *greitai* užima šios frazės specifikatoriaus poziciją, visuma *greitai pabėgo į mokyklą* sudarytų maksimalią kategorijos projekciją — veiksmažodinę frazę $\bar{\bar{V}}$ arba VP. Dėl tipografinių sunkumų brūkšnys paprastai pakeičiamas apostrofu (V' , V'').

rezultatu. Vėliau Chomsky ir Jackendoffas transformacinį požiūrį į tokius daiktavardžius pakeitė „leksikalistiniu“ — jie pripažino, kad *rašymas* nėra transformacijos rezultatas, o tikrų tikriausias daiktavardis. Tačiau konstrukcija, kurios branduolį jis sudaro, turi panašią struktūrą kaip veiksmažodžio konstrukcija. Atrodo, kad ji turi „papildinį“ (komplementą) — *knygų* ir net subjektą — *Jono*. Todėl nutarta, kad daiktavardžiui taip pat reikia numatyti komplemento ir specifikatoriaus¹¹ (ang. *specifier*) pozicijas (pastaroji atitinka subjekto poziciją) (schema 22).

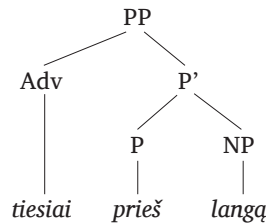
Schema 22

Ilgainiui *X-bar* schema buvo išplėsta ir pritaikyta tokioms „funkcinėms kategorijoms“ kaip prielinksniai, jungtukai ar net gramatiniams požymiams, pavyzdžiui, laikui. Anksčiausiai (jau Jackendoffo 1977 metais) buvo įsivesti prielinksniniai junginiai (schema 23).

¹¹ Specifikatorius pažodžiui reiškia ‚tikslinantis žodis‘. Šis terminas yra susijęs su pirminiu, Jackendoffo sukurtu *X-bar* teorijos variantu, kuriame buvo daroma prielaida, jog tik leksinės kategorijos (daiktavardis, veiksmažodis, būdvardis, prielinksnis) turi savo sintaksines projekcijas. Tokie funkciniai vienetai kaip pagalbiniai veiksmažodžiai, kvantifikatoriai ir determinantai buvo integruojami į frazės modelį kaip jos specifikatoriai (plg. Jackendoff 1977, 53). Šiuolaikinėje generatyvinėje gramatikoje (ypač minimalizme) pagrindinė specifikatoriaus *raison d'être* yra grynai formali: formalių požymių (giminės, skaičiaus, asmens...) sutikrinimo (ang. *feature checking*) mechanizmas numato pagrindinio frazės dėmens ir specifikatoriaus požymių suvienodinimą.

Schema 23

Vėliau net buvo iškeltas požiūris, kad determinantai, pavyzdžiui, anglų kalbos artikkeliai (*the boy*), yra pagrindiniai dėmenys, kurie gali sudaryti frazės pagrindą. Tokie sprendimai, kuriuos dažnai motyvuoja vidiniai teorijos bruožai, ne visada atrodo iš karto intuityviai įtikinami. Nenuostabu, kad ilgai iškilė bendresnė diskusija apie kriterijus, naudojamus pagrindiniam žodžiui nustatyti, ir apskritai apie pagrindinio žodžio sąvokos vietą gramatiniame apraše bei lingvistinėje teorijoje. Diskusijas atspindi, pavyzdžiui, šiai problemai skirtas straipsnių rinkinys (Corbett, Fraser, McGlashan, eds., 1993).

Reikia pabrėžti, kad nepaisant bendrų dalykų, terminas „pagrindinis žodis“ turi kiek skirtingą reikšmę priklausomai nuo to, ar sintaksinis aprašas remiasi sandų struktūra ar priklausomybe.

Sandų struktūra besiremiančioje sintaksėje pagrindinis žodis yra pagrindinis junginio dėmuo — tas dėmuo, kuris atstovauja junginiui ir pagal kurį junginys yra pavadinamas. O priklausomybe pagrįstoje sintaksėje pagrindinis žodis yra tas, nuo kurio priklauso kitas žodis. Terminas „pagrindinis dėmuo“ priklausomybių sintaksėje negali būti taikomas, nes jis implikuoja sando, kurio atžvilgiu tas žodis yra pagrindinis dėmuo, buvimą. Antra vertus, priklausomybių gramatikoje vartojama pagrindinio žodžio samprata iš dalies gali būti taikoma sandų struktūra besiremiančioje gramatikoje, nes vidinėje frazės struktūroje pagrindinį dėmenį galima suvokti kaip

pagrindinį žodį komplemento ar specifikatoriaus atžvilgiu. Šioje knygoje atsisakysime per daug sąsajų su sandų sintakse turinčio termino „pagrindinis dėmuo“ ir vietoj jo vartosime **prado** terminą. Atitinkamai priklausomąjį žodį vadinsime **priedu**.

2.2. Prado kriterijai

Kartais kiekvienam kalbos vartotojui intuityviai aišku, kuris iš dviejų žodžių yra pagrindinis. Turbūt mažai kam kils abejonių, kad konstrukcijose (26) ir (27) pagrindiniai dėmenys yra žodžiai *namas* ir *bėgti*.

(26) *aukštas namas*

(27) *greitai bėgti*

Tačiau atsakymas ne visada būna toks akivaizdus ir dėl to kyla nemažai lingvistinių ginčų. Tuomet, nustatant junginio pradą, pasitelkiami įvairūs kriterijai, kurie didžia dalimi nepriklauso nuo pasirinkto modelio — frazinės struktūros ar priklausomybės.

Vienas iš kriterijų — sintaksiškai suvokiamas atstovavimo kriterijus, pagal kurį pagrindiniu dėmeniu laikomas tas žodis, kuris atstovauja visam junginiui, kitaip tariant, kurio distribucija nesiskiria nuo viso junginio distribucijos, pavyzdžiui, *namas* ir *aukštas namas*. Tiesa, apie atstovavimo kriterijų galima kalbėti tik frazinėje sintaksėje, nes pradas atstovauja frazei. Priklausomybių sintaksėje šis kriterijus galėtų būti įvardijamas kaip „pasyvaus sintaksinio valentingumo“ kriterijus (apie šią sąvoką plg. Mel’čuk 2003, 189).

Praleidimo testai duoda gerų rezultatų abiejuose modeliuose. Priedas frazinėje sintaksėje gali būti praleistas todėl, kad pradas turi panašią distribuciją kaip ir visas junginys. Priklausomybių sintaksėje tas dėmuo, kuris gali būti praleidžiamas, negali būti pradas,

nes praleidus pradą, priedas netektų atramos sintaksinėje hierarchijoje, taigi nutrūktų hierarchinė priklausomybės grandinė. Tiesa, reikia pripažinti, kad praleidimo kriterijus ne visada yra vienodai efektyvus. Pavyzdžiui, konstrukcijoje *laisto gėles* priedą praleisti sunkiau nei konstrukcijoje *aukštas namas*. Taip yra dėl to, kad priedas kai kada gali būti sintaksiškai reikalaujamas (apie tai žr. 3.1), o reikalaujamą priedą *ex definitione* sunku praleisti.

Atstovavimo kriterijus gali būti suvokiamas ir semantiškai, tuomet jis ne taip orientuotas į frazinę gramatiką. Semantinį pagrindinio žodžio, arba prado, apibrėžimą, kuris vėliau buvo plačiai pripažintas (plg. Hudson 1987, 113; Croft 2001, 255–256), pateikė Arnoldas Zwicky (1985, 4): prado ir priedo junginys reiškia potipį to, ką reiškia pagrindinis žodis. Kitaip tariant, pradas reiškia bendresnį kažkokio dalyko ar daikto tipą, o visas junginys — jo potipį. Pavyzdžiui, *aukštas namas* yra namų potipis, *laiškų rašymas* (*rašo laišką*) yra ypatingas rašymo atvejis, *greitas bėgimas* (*greitai bėga*) yra ypatingas bėgimo būdas. Šie atvejai yra banalūs, bet apstu ir ne tokių banalių, pavyzdžiui, prielinksninių konstrukcijų atvejais:

(28) (*išvažiavo*) *iš miesto*

Junginys *iš miesto* nereiškia miestų potipio, bet gali būti suvokiamas kaip judėjimo iš kokio nors objekto vidaus potipis — prielinksnis, nors iš pažiūros ir pagalbinis žodis, yra fundamentiškesnis junginio *iš miesto* reikšmei apibūdinti.

Tačiau pasitaiko atvejų, kai ir semantinio atstovavimo kriterijus neduoda įtikinamų rezultatų. Paimkime junginius su skaitvardžiais arba su parodomaisiais įvardžiais:

(29) *penki žmonės*

(30) *tie šunys*

Penki žmonės gal nėra žmonių potipis, bet tikrai žmonių poaibis, taigi pradū čia reikėtų laikyti daiktavardį. Tačiau taip pat galima manyti, kad *penki žmonės* yra ypatingas penkių elementų aibės atvejis — tuomet pradas būtų skaitvardis. Panašiai *tie šunys*: pagal Zwicky (1985, 4), šis junginys reiškia šunų potipį (gal, tiksliau, poaibį). Tačiau determinantas *tie* apibūdina diskurso vienetą kaip iš anksto duotą, identifikuotą (,tai, ką matai‘ / ,tai, apie ką kalbame‘), todėl galima manyti, kad daiktavardis *šunys* tik tikslina tokiu anaforiniu arba deiktiniu būdu išskirto diskurso vieneto potipį — tokiu atveju pradū reikėtų laikyti įvardį *tie*. Būtent taip Matthewsas (2007, 64) mėgina atsekti inherentinę abiejų pasirinkimų logiką. Taigi semantinio atstovavimo testas ne visada duoda vienareikšmį sprendimą.

Zwicky, kuris inicijavo vaisingą diskusiją apie prado sąvoką, be semantinio kriterijaus aptaria dar daug kitų, įrodinėdamas, kad autoriai, rašydami apie „pradus“, dažnai omenyje turi visai skirtingas sąvokas. Jo 1985 metų straipsnis yra bandymas išnarplioti sąvokų painiavą ir patikslinti terminų aparatą. Zwicky'o išvada buvo tokia, kad prado sąvoka neturi vienodo turinio ir todėl būtų geriau arba jos visai atsisakyti, arba ją suskaidyti į kelias tikslesnes sąvokas. Tačiau Hudsonas (1987), polemizuodamas su Zwicky'u, iš esmės reformulavo ar patikslino daugelį jo aptartų kriterijų, parodydamas, kad jais vis dėlto galima pagrįsti gana vienalytę prado sampratą. Tam tikra abiejų autorių koncepcijų sintezė pateikiama Zwicky'o 1993 metų straipsnyje, kuriame neatsisakoma 1985 metais pradėto bandymo dekonstruoti prado sąvoką, bet kartu pateikiami reikšmingi apibendrinimai, leidžiantys prado kriterijus sugrupuoti taip, jog jais galima pagrįsti ir pagrindinių sintaksinių ryšių tipų klasifikaciją. Šios klasifikacijos klausimą aptarsime kitame skyriuje.

Zwicky'o 1985 metais pateiktas prado kriterijų sąrašas yra pakankamai įdomus, kad jį šiek tiek plačiau aptartume.

Pradas, anot Zwicky'o, yra morfosintaksinės raiškos vieta (ang. *morphosyntactic locus*). Kitaip tariant, tie morfosintaksiniai požymiai, kurie yra svarbūs visam junginiui, lokalizuojami prade. Pavyzdžiui, linksniuojant konstrukciją *brolio dviratis* keičiasi tik vienas žodis — *dviratis*:

(31) *(ten stovi) brolio dviratis*

(32) *(ieškau) brolio dviračio*

(33) *(matau) brolio dviratį*

Tiesa, konstrukcijoje *esu matęs* iš principo keičiasi abu žodžiai, pvz.,

(34) *esu matęs (tą merginą)*

(35) *esame matę (ir baisesnių dalykų)*

Tačiau svarbiausi veiksmožodžio požymiai — laikas ir nuosaka — žymimi pagalbinio veiksmožodžio formoje: *buvau matęs*, *būčiau matęs* ir pan. Taigi abiem atvejais gramatinis požymis, kuris aprėpia visą konstrukciją, yra žymimas viename jos dėmenyje. Tiesa, taip būna ne visada, pavyzdžiui, junginyje *aukštas namas* dėl derinimo kartu keičiasi abu žodžiai:

(36) *(ten stovi) aukštas namas*

(37) *(jie gyvena) aukštame name*

Vis dėlto jeigu tam tikro požymio atžvilgiu visi junginio dėmenys nėra suderinti, o požymio rodiklį gauna tik vienas žodis, logiška manyti, kad tai gali būti pradas. Pavyzdys *brolio dviratis* tai iliustruoja: pradas *dviratis* gauna rodiklį to požymio, kuris aprėpia visą junginį (vienaskaitos vardininką), nes jį primeta sintaksinis sakinio kontekstas, o priedas *brolio* gauna linksnio požymį (vienaskaitos kil-

mininką), susijusį su vidine junginio struktūra, nes jis apibūdina tik žodžių *brolis* ir *dviratis* santykį. Tas žodis, kuris gauna visą junginį aprėpiančią morfosintaksinę žymėjimą, ir vadinamas morfosintaksinės raiškos vieta.

Tačiau kartais šis kriterijus duoda labiau istoriškai, o ne sinchroniškai pagrįstų rezultatų. Pagrindinių veiksmažodžio požymių kodavimas žodyje *esu* jau minėtoje konstrukcijoje *esu matęs* yra pirminės, prieš įvykstant gramatikalizacijai buvusios konstrukcijos bruožas. Iš tikrųjų šioje konstrukcijoje, kuri tam tikru mastu funkcionuoja kaip veiksmažodžio *matyti* sudėtinė laiko forma, nepaisant išlikusių morfosintaksinių bruožų, jau galėjo įvykti tolesni semantiniai ir sintaksiniai poslinkiai, į pagrindinio dėmens poziciją iškeliantys žodį *matęs*. Panaši, tik žymiai toliau pažengusi gramatikalizacija įvyko graikų kalboje, pavyzdžiui, dabartinės graikų kalbos konstrukcijoje

(38) *tha koitákso* ‚pažiūrėsiu‘

Pagalbinis žodelis *tha* kilo iš *thélo na* ‚noriu, kad‘: įvykus kontrakcijai, *tha* neteko laiko, nuosakos ir asmens požymių, o kartu ir morfosintaksinės raiškos vietos statuso. Šio dalyko negalima užmiršti remiantis morfosintaksine raiška.

Zwicky teigia, kad pradas dar galėtų būti tas žodis, su kuriuo yra derinamas kitas žodis, pavyzdžiui, lot. *boni pueri* ‚geri vaikai‘ (būdvardis derinamas su daiktavardžiu). Hudsonas šį kriterijų atmeta, kaip ne ką anksčiau tai padarė ir Johanna Nichols, įvesdama „prado žymėjimo“ ir „priedo žymėjimo“ sąvokas (Nichols 1986). Mintis, kad derinimo kryptis nėra susijusi su sintaksinės priklausomybės kryptimi, priklausomybių sintaksėje yra plačiai pripažįstama ir dažnai pabrėžiama.

Kitas kriterijus formuluojamas taip: junginio viduje pradas yra morfosintaksiškai valdantis žodis. Klasikiniai pavyzdžiai čia būtų

veiksmožodis arba prielinksnis, kurie priedui primeta linksnio formą, pvz.,

- (39) *(sesuo) augina gėles*
 (40) *(Jonas) pasitiki draugais*
 (41) *(tėvai išėjo) iš namų*

Tiesa, reikia atkreipti dėmesį, kad, remiantis pastaraisiais dviem kriterijais, junginių (42) ir (43) struktūra būtų visiškai skirtinga.

- (42) *penki vaikai*
 (43) *dešimt vaikų*

Skaitvardis būtų pradas junginyje *dešimt vaikų*, bet priedas panašaus tipo junginyje *penki vaikai*. Vis dėlto kyla pagrįsta abejonė, ar tikrai tarp junginių su skaitvardžiais reikia skirti du visiškai skirtingus sintaksinio ryšio tipus. Gal veikiau šis dalykas rodo, kad junginiai su kvantifikatoriais priklausomybės krypties požiūriu yra neryškūs atvejai, kuriuose priklausomybės atributai gali svyruoti.

Pasak Zwicky'o, pradas yra distribuciškai lygiavertis visam junginiui, pvz.,

(44) <i>namas</i>	<i>aukštas namas</i>
(45) <i>bėgioja</i>	<i>greitai bėgioja</i>
(46) <i>skaito</i>	<i>skaito knygas</i>

Junginys *aukštas namas* turi panašią distribuciją kaip *namas*, *skaito knygas* — maždaug kaip *skaito* ir *pan*. Šis kriterijus atitinka Bloomfieldo atstovavimo kriterijų, tačiau Zwicky jį patikslino įvesdamas morfosintaksinės raiškos vietos sąvoką. Mat tokio tipo junginiams kaip *gali ateiti* distribuciškai (pagal „formų klasę“, kaip sakytų Bloomfieldas) gali atstovauti ir *gali*, ir *ateiti*, tačiau pagal morfosin-

taksinių požymių (laiko, nuosakos ir kt.) raiškos vietą aišku, kad pradas yra *gali*. Bendratis *ateiti* išreiškia tik leksinius veiksmažodinius požymius.

Pradas yra subkategorizuojamasis¹² žodis. Pavyzdžiui, konstrukcijoje *skaito knygas* objektas subkategorizuoja veiksmažodį ta prasme, kad tik tam tikra dalis veiksmažodžių (tam tikra jų subkategorija — tranzityviniai veiksmažodžiai) gali prisijungti objektą ir tik tam tikra semantinė veiksmažodžių klasė gali prisijungti būtent tokius objektus kaip *knyga*:

(47) *skaito knyga, laikraštį, dideles raides...*

*skaito namą, tėvus...

Žinoma, iš principo šiuos junglumo ribojimus būtų galima suformuluoti ir atvirkščiai. Tačiau tokiu atveju veiksmažodžius, kuriuos galima pavartoti su objektu *knygas*, būtų galima nebent išvardyti, kas nebūtų labai prasminga — daug ekonomiškiau sakyti, kad veiksmažodis *skaityti* gali prisijungti objektus ir išvardyti visus tų objektų tipus. Įdomu, kad konstrukcijoje su būdvardžiu, pavyzdžiui, *rupūs miltai*, būdvardis yra subkategorizuojamas — toks būdvardis, kaip *rupus*, gali būti vartojamas kalbant tik apie tam tikrus objektus, pvz.,

(48) *rupūs miltai, rupi duona, rupi dildė*

*rupus raštas, rupi gatvė

¹² Subkategorizavimas yra generatyvinėje gramatikoje sukurta sąvoka. Ankstyvojoje generatyvinėje gramatikoje sintaksinė schema numatė pozicijas tam tikroms „kategorijoms“, t. y., žodžių klasėms, arba kalbos dalims. Sakinys, pavyzdžiui, gali turėti pavidalą $S \rightarrow NP + VP$, kur VP gali susidėti iš V ir N, t. y., iš veiksmažodžio ir daiktavardžio. Tačiau tam, kad V su N galėtų sudaryti VP, veiksmažodis turi būti tranzityvinis. Taigi faktiškai šią poziciją gali užimti tik šios bendros kategorijos (veiksmažodžių) subkategorija (pogrupis) – tranzityviniai veiksmažodžiai. Taisyklės, užtikrinančios, kad tokios sąlygos būtų patenkintos, vadinamos subkategorizavimo taisyklėmis. Subkategorizavimo sąvoka yra artima, nors ne tapati, priklausomybių gramatikos valentingumo sąvokai.

Taigi šiuo atveju pradas būtų būdvardis — tai gana netikėta išvada, prie kurios grįšime vėliau.

Pradas yra privalomas konstituentas: junginyje *aukštas namas* būdvardis *aukštas* gali būti praleidžiamas nepažeidžiant sintaksinės konstrukcijos, o daiktavardis — ne, pvz.,

(49) *statybininkai pastatė (aukštą) namą*

(50) **statybininkai pastatė aukštą*

Tiesa, šis kriterijus ne visur vienodai tinka, pavyzdžiui, veiksmažodžių (*matyti, pilti, mėgti...*) vartoseną be daiktavardžio — tiek objekto, tiek subjekto — turi tam tikrų ryškių apribojimų. Vis dėlto praleidus daiktavardį, sakinyje lieka eliptinis, pvz., (51), o praleidus pradą — veiksmažodį — iš konstrukcijos nelieka nieko.

(51) *Duosiu tau raktą — nepamesk (t. y., jo).*

Pradas yra tas žodis, nuo kurio priklauso kitas žodis — šį kriterijų, pasak paties Zwicky'o, jis suformulavo iš priklausomybių gramatikos perspektyvos. Kalbant frazinės sintaksės terminais, jis skambėtų taip: pradas atitinka endocentrinę konstrukciją atstovaujantį dėmenį ir egzocentrinę konstrukciją morfosintaksiškai valdantį dėmenį, pvz.,

(52) *dideli namai*

(*namai* yra nepraleidžiamas ir junginiui atstovaujantis dėmuo)

(53) *į Vilnių*

(*prielinksnis* yra morfosintaksiškai valdantis dėmuo)

Pradas yra „sintaksinis determinantas“: jeigu iš junginio dėmenų *X* ir *Y* dėmuo *X* vartojamas tik junginyje *XY*, o *Y* laisvai vartojamas

ir kituose kontekstuose, tai Y yra pradas. Pagal šį kriterijų anglų kalbos junginio *the house* pradas yra *house*, nes artikelis vartojamas tik su daiktavardžiu, o daiktavardis — nebūtinai tik su artikeliu.

Kriterijų sąrašą būtų galima pratęsti. Pridėkime dar vieną, kuris yra esminis generatyvinės gramatikos (*X-bar* teorijos) kontekste: pradas visada yra žodis, o visi priedai — potencialios frazės. Pavyzdžiui, junginyje *skaito knygą* komplementą galima išplėsti į frazę:

(54) *skaito [knygą]*

(55) *skaito [to garsaus rašytojo naujausią knygą]*

Tačiau pagrindinis dėmuo — šiuo atveju *skaito* — visada bus žodis, nes būtent *skaityti* kaip leksinis vienetas atveria komplemento poziciją. Panašiai su prielinksniniu junginiu iš *namų*: nesunku išplėsti *namų* į *tų naujų namų*, bet neaišku, kaip reikėtų išplėsti prielinksnį iš. Ar prielaida dėl pagrindinių ir nepagrindinių dėmenų visur pasiteisina, čia nesvarstysime, nes ji, šiaip ar taip, savo motyvaciją turi tik *X-bar* teorijoje.

Polemizuodamas su Zwicky’u, Hudsonas kaip vieną iš svarbiausių iškelia semantinio funkatoriaus¹³ kriterijų. Zwicky, aptardamas semantinio atstovavimo kriterijų (*X* yra junginio *XY* pradas, jeigu *XY* yra *X* potipis), teigia, kad pradas yra semantinis argumentas. Pavyzdžiui, junginio *aukštas namas* priklausomasis dėmuo — būdvardis *aukštas* — yra semantinis funktorius, kuris išplečia daiktavardį į daiktavardinį junginį (t. y., į aukštesnę tos pačios kategorijos projekciją), o semantinis argumentas ir kartu pradas yra žodis

¹³ Semantinio funkatoriaus sąvoka, paimta iš kategorinės gramatikos, žymi operatorių, iš pagrindinių kategorijų sudarantį aukštesnio rango kategorijas. Pavyzdžiui, veiksmažodis, prisijungdamas daiktavardį, sudaro sakinį, kuris yra tarsi išplėsta veiksmažodžio projekcija;rieveiksmis, jungdamasis su veiksmažodžiu, sudaro veiksmažodinį junginį; būdvardis, jungdamasis su daiktavardžiu, — daiktavardinį junginį arba kitaip — išplėstą daiktavardžio projekciją ir pan.

namas. Tačiau daiktavardžio ir būdvardžio atvejis yra ypatingas. Jeigu pažvelgsime kad ir į veiksmažodinį junginį, matysime, jog veiksmažodis, neabejotinas pradas, yra semantinis funktorius, o ne argumentas. Prielinksniuose junginiuose semantinis funktorius neabejotinai yra prielinksnis. Nesunku įsitikinti, kad jis yra ir geresnis kandidatas į junginio prado statusą: kaip jau minėta, iš *miesto* yra „judėjimo iš“, o ne miestų potipis, taigi prielinksnis yra pradas ir pagal semantinio atstovavimo kriterijų. Todėl Hudsonas siūlo junginio pradą sieti ne su semantinio argumento, o su semantinio funkatoriaus statusu. Kartais šis požiūris duoda visai netikėtų rezultatų. Pavyzdžiui, remiantis Hudsono pasiūlymu, reikėtų pripažinti, kad būdvardis, kuris daiktavardžio atžvilgiu atlieka semantinio funkatoriaus vaidmenį, yra pradas ir kad *aukštas namas* yra būdvardinis junginys. Būtent tokią išvadą Hudsonas ir daro. Tačiau šiuo požiūriu jam pritartų tik nedaugelis lingvistų: intuityviai sako, kad pradą reikia laikyti žodį *namas*, o patį junginį — daiktavardiniu.

Vis dėlto atvejai, kai semantinio funkatoriaus kriterijus gali būti sėkmingai taikomas, yra reikšmingi. Tarp jų, beje, papuola ir toks prototipinis priklausomybės atvejis, kaip veiksmažodžio junginys su papildiniais. Be to, semantinio funkatoriaus kriterijų galima sieti su kitais kriterijais iš Zwicky'o sąrašo: semantiniai funkoriai yra subkategorizuojamieji žodžiai (tai galima pasakyti ir apie veiksmažodžius bei būdvardžius daiktavardžio atžvilgiu, ir apierieveiksmius veiksmažodžio atžvilgiu), jie dažnai morfologiškai valdo savo semantinį argumentą (kaip rodo daiktavardžio linksnį valdantys veiksmažodžiai ir prielinksniai). Semantinio funkatoriaus kriterijų ne visur galima pritaikyti, matyt, todėl, kad yra keli sintaksinio ryšio tipai. Dviejuose iš minėtų junginių — veiksmažodžių ir prielinksnių junginiuose su daiktavardžiais — semantinis funktorius sutampa su semantiškai junginiui atstovaujančiu žodžiu, pvz.,

(56) (*turistai*) *aplankė miestą*

(57) (*turistai išvažiavo*) *iš miesto*

Kituose dviejuose — būdvardžių junginiuose su daiktavardžiais ir prievieksmių junginiuose su veiksmažodžiais — semantinis funkto-rius ir junginiui atstovaujantis žodis nesutampa, pvz.,

(58) (*ten stovi*) *aukštas namas*

(59) (*berniukas*) *greitai bėga*

Šiuo skirtumu, kaip matysime kitame skyriuje, galima pagrįsti sintaksinių ryšių klasifikaciją.

2.3. Probleminiai atvejai

Iš eilės išnagrinėjus Zwicky'o sąrašo kriterijus tampa akivaizdu, kad kai kuriais atvejais visi kriterijai duoda panašius rezultatus. Pavyzdžiui, veiksmažodžio junginiuose su objektu veiksmažodis tenkina visus kriterijus: jis semantiškai atstovauja junginiui ir yra morfosintaksinės raiškos vieta, jis valdo objekto formą, labiau nei objektas yra distribuciškai lygiavertis junginiui, yra subkategorizuojamas, labiau nei objektas yra privalomas, nuo jo priklauso objektas (jis pastarajam atveria sintaksinę poziciją), jis yra žodžio, ne frazės lygmens. Čia sutampa ir tyrėjų nuomonės — veiksmažodį visi laiko pradū (bent jau objektų atžvilgiu) ir bent kiek išsilavinęs kalbos vartotojas tokiam pasirinkimui intuityviai pritar. Tačiau yra tokių atvejų, kai skirtingi kriterijai duoda skirtingus rezultatus. Pavyzdžiui, junginyje *esu matęs* distribuciškai į junginį panašiausias yra dalyvis — tai ir rodo faktas, kad *esu matęs* dažnai laikoma veiksmažodžiui *matyti* priklausančia sudėtine veiksmažodžio forma. Tačiau kalbant apie abiejų žodžių tarpusavio santykį, reikia pripažinti, kad

dalyvis *matęs* yra priklausomas nuo veiksmažodžio *esu*, kuris jam atveria sintaksinę poziciją, pastarasis taip pat yra morfosintaksinės raiškos vieta ir t. t. Tokiais atvejais tyrėjų nuomonės gali skirtis ir kalbos vartotojui gali nebūti intuityviai aišku, kuris žodis yra pradas. Zwicky'o prado požymių sąrašas leidžia patikslinti, kokia prasme prado statusas yra akivaizdus arba abejotinas.

Veiksmažodžio ir objekto (*skaito laikraštį*), daiktavardžio ir būdvardžio (*aukštas namas*), veiksmažodžio irrieveiksmio (*greitai bėga*) atvejai yra neprobleminiai. Toliau sutelksime dėmesį į tuos atvejus, kai prado pasirinkimas nėra intuityviai įtikinamas arba kai iš pirmo žvilgsnio intuityviai aiškus pasirinkimas teorinių svarstymų šviesoje pasirodo abejotinas.

Be veiksmažodžio ir objekto santykio, taip pat verta paminėti veiksmažodžio ir subjekto ryšį. Jų santykis frazinėje gramatikoje nesvarstomas, nes subjektas nuo veiksmažodinio junginio atskyla dar pirmoje skaidos pakopoje. Priklausomybių sintaksėje NP + VP junginių (*Jonas skaito*) klausimą aptaria Hudsonas (1987, 113–114). Subjekto ir kartu sakinio problemos atskirai bus aptariamoms 6 skyriuje.

Daugiau dėmesio skirsime prielinksniams, apie kuriuos jau buvome užsiminę. Bloomfieldas (1935, 192) prielinksnio ir daiktavardžio junginius laikė egzocentriniais, panašiai kaip subjekto ir veiksmažodžio. Generatyvinėje gramatikoje prielinksnines frazes pirmasis ėmė postuluoti Jackendoffas (1977). Žiūrint iš tradicinės indoeuropeistinės perspektyvos, prielinksnis gali būti laikomas linksnio galūnės atmaina, mat istorinėje raidoje linksnio formos dažnai keičiamos prielinksninėmis konstrukcijomis, pavyzdžiui, lot. *a/e Romā* vietoje abliatyvo *Romā*, pranc. *à Pierre* vietoj lotyniško naudininko *Petro* ir pan. Tai paaiškina, kodėl tradicinėje lietuviškoje sintaksėje prielinksniai neatlieka jokio vaidmens — jie traktuojami kaip linksnio galūnės papildymas. Gramatikose kalbama ne apie prielinksninius junginius, o apie „daiktavardžius su prielinks-

niais“ — matyt, jie laikomi daiktavardžių atmaina, o prielinksniai netraktuojami kaip atskiri žodžiai, užimantys atskiras sintaksines pozicijas. Tokia interpretacija tartum prieštarauja faktui, kad prielinksniai valdo daiktavardžių linksnius ir tuo požiūriu yra panašūs į sintaksinius pradus. Tačiau lietuviškoje gramatikoje linksnio valdymas, matyt, nepripažįstamas. Toks požiūris kelia tam tikrų problemų. Jeigu daroma prielaida, kad prielinksnis tik papildo linksnio galūnę, atitinkamai reikėtų manyti, kad junginyje *ant stalo* prielinksnis *ant* tik patikslina kilmininko reikšmę. Tačiau kokia tai galėtų būti reikšmė? Dar keistesnę situaciją turėtume sakinyje (60).

(60) *Jiems atiteko po du obuolius.*

Čia subjekto funkciją atliekantis daiktavardinis junginys būtų žymėtas galininku, kurį prielinksnis *po* tik patikslintų. Todėl visgi yra patogiau pripažinti linksnio valdymą. Šiuos prieštaravimus būtų galima paaiškinti, kaip siūlo Jerzy's Kuryłowiczius (1960, 134–135), teigiant, kad prielinksnis valdo ne patį daiktavardį, o tik jo galūnę. Pastaroji kartu su prielinksniu, Kuryłowicziaus nuomone, sudaro netęstinę morfemą. Prie šios minties grįšime vėliau.

Pripažinus prielinksni atskiru žodžiu, reikia pripažinti ir tai, kad jis gali pretenduoti į prado statusą. Apie tokios prielaidos pagrįstumą jau buvo kalbėta — prielinksnis, panašiai kaip veiksmažodis, yra predikatinis žodis, reiškiantis erdvinį, priežastinį ir pan. santykį. Jo valdomas žodis yra šios predikacijos argumentas. Todėl natūralu manyti, kad prielinksnio valdomas žodis yra priklausomasis dėmuo, panašiai kaip veiksmažodžio objektas.

Tačiau prielinksnio pripažinimas pagrindiniu dėmeniu sukelia vieną keblią implikaciją. Turint omenyje prielinksnių ir linksnių galūnių funkcinį panašumą, galbūt ir linksnių galūnes reikėtų pripažinti pradais, nuo kurių priklauso jų kamienai? Iš tiesų žemesniame nei žodžio lygmenyje — morfologijoje — galūnes reikėtų

laikyti pradais, valdančiais kamienus. Tačiau sintaksei rūpi tik žodžių ryšiai ir žodžių dalimis ji paprastai nesidomi, todėl šis faktas į jos akiratį dažniausiai nepatenka. Net generatyvinėje gramatikoje linksnis neturi savo funkcinės projekcijos — minimalizme jis laikomas neinterpretuojamuoju¹⁴ formaliu požymiu, priskiriamu leksemoms remiantis sintaksiniais mechanizmais (Ura 2001, 351). Tiesa, generatyvinėje gramatikoje operuojama derinimo (AgrP) projekcijomis, kurių tikslas yra užtikrinti, kad, pavyzdžiui, individualių veiksmožodžių reikalaujami linksniai būtų teisingai priskiriami daiktavardinėms frazėms. Tačiau ir pats AgrP statusas yra ginčų objektas (Ura 2001, 356–360). Bet koku atveju derinimo projekcija nėra linksnio projekcija ir galimybė linksnį laikyti funkciniu pradų retai kada svarstoma. Be to, generatyvinė gramatika neturi semantinio linksnio sąvokos — visi linksniai yra arba priskiriami sintaksinės konfigūracijos (vardininkas ir galininkas kaip subjekto ir objekto linksniai), arba reikalaujami leksinių vienetų. Todėl linksnio galūnė generatyvinėje gramatikoje niekada negali įgyti panašaus vaidmens kaip prielinksnis.

Vis dėlto neabejotinai yra atvejų, kai linksnį norėtusi traktuoti kaip sintaksinį reiškinį. Toks noras ypač kyla tuomet, kai linksnio perteikiama reikšmė atrodo sietina ne su daiktavardžiu, o su predikatinio žodžiu. Tokie sakiniai kaip (61) ir (62) gali būti apibūdinami kaip lokatyviniai — jų pagrindinis predikatas yra ‚būti kokioje vietoje‘.

¹⁴ Minimalizme neinterpretuojamasis požymis yra toks požymis, kuris neturi atitiktoms semantinėje interpretacijoje. Pavyzdžiui, angliškoje konstrukcijoje *the children play* daugiskaitos požymį turi ir subjektas, ir veiksmožodis, bet „interpretuojamas“ šis požymis yra tik daiktavardžio atveju, nes veiksmožodžio forma tik atspindi daiktavardžio skaičių. Sakinio derivacijos procese „neinterpretuojamieji požymiai“ turi būti išbraukti dar iki semantinės interpretacijos etapo, kad pastarajame būtų likę tik interpretuojamieji požymiai, prisidedantys prie sakinio reikšmės. Tai įvyksta sutikrinant neinterpretuojamąjį požymį su atitinkamu prado požymiu, pavyzdžiui, subjekto skaičiaus požymis sutikrinamas su atitinkamu fleksinės frazės prado požymiu.

(61) *Raktas yra ant stalo.*

(62) *Jonas yra sode.*

Bet kadangi pati jungtis *būti* šios reikšmės negali perteikti, predikatą sakinyje (61) norėtusi suformuluoti kaip ‚būti ant‘, o sakinyje (62) — kaip ‚būti loc‘, kur loc žymi lokatyvo linksnio perteikiamą reikšmę. Apie tai žr. 3.2, kur įvedama pseudomodifikatoriaus sąvoka. Prielinksnių ir galūnių funkcinis panašumas paskatino Tesnière’ą sintaksinėje hierarchijoje prielinksnių nelaikyti atskirais mazgais, o apibūdinti juos kaip „transliatyvus“ — elementus, kurie perkelia žodžius iš savo įprastinės sintaksinės kategorijos į kitą. Būtent tokią pačią funkciją jis priskiria ir linksnių galūnėms — analogiją rodo lot. *liber Petri* ir pranc. *le livre de Pierre*. Galbūt Tesnière’as ypatingą transliatyvų statusą prielinksniams suteikė dėl to, kad norėjo juos atskirti nuo grynai jungiamųjų žodžių (junktyvų), bet kartu nesiryžo jų pripažinti savarankiškais žodžiais.

Kaip minėta, prielinksnių panašumą į linksnius taip pat akcentavo Kuryłowiczius (1960, 134–135), kuris, beje, prielinksnį kartu su linksnio galūne laikė netęstine morfema:

<i>ex</i>	<i>urb-</i>	<i>-e</i>
-----------	-------------	-----------

Galutinė jo išvada yra tokia, kad prielinksnis yra ne autonomiškas žodis, o morfema. Šis požiūris nesulaukė didesnio populiarumo. Vis dėlto verta užduoti klausimą, ar nereikėjo, pripažinus prielinksnių autonomiją, šią autonomiją suteikti prielinksnio ir galūnės visumai, o atitinkamose konstrukcijose be prielinksnių — tik galūnėms?

Tenka konstatuoti, kad nepaisant Kuryłowicziaus argumentų netęstinės morfemos „prielinksnis + galūnė“ (*ex -e*) naudai, atskirti prielinksnius nuo galūnių sintaksėje pavyksta gana sėkmingai ir neskausmingai veikiausiai dėl didelio redundancijos krūvio. Galūnės turi savo predikacijas, bet jos dažniausiai dubliuoja jau kitur

išreikštas predikacijas. Pavyzdžiui, *gyventi Vilniuje*: vietininkas išreiškia erdvinę predikaciją, bet ją taip pat perteikia ir pagrindinis predikatinis veiksmažodis *gyventi* (reikšme ‚turėti kur nors savo gyvenamąją vietą‘). Todėl *gyventi Vilniuje* galima nerūpestingai skaidyti į *gyventi* (predikacija) ir *Vilniuje* (argumentas) — būtinybės pačią linksnio formą skaidyti į *Vilniu-* (argumentas) ir *-je* (erdvinė predikacija) nėra. Konstrukcijose su prielinksniais linksnio ąnašas į reikšmę dažnai lieka neaiškus, o ten, kur jis yra aiškus, pavyzdžiui, skirtingi linksniai su tuo pačiu prielinksniu skiria vietos ir krypties reikšmes (lot. *in urbem* : *in urbe*), papildomą semą galima priskirti prielinksniui ir linksnį tolesnėje sintaksinėje skaidoje ignoruoti. Tik anksčiau minėtos konstrukcijos su veiksmažodžiu *būti* (*būti Vilniuje*) verčia prisiminti Kuryłowicziaus perspėjimą dėl klaidingos skaidos. Eidami Kuryłowicziaus nurodytu keliu, galėtume skaidyti taip:

(63) *resides [in] town*

(64) *manet [in -e] urb-*

(65) *gyvena [-e] miest-*

Tačiau dėl nedidelio linksnių funkcinio krūvio šiuos atvejus galima ignoruoti ir kartu su prielinksninėmis konstrukcijomis (*būti ant stalo*, *būti prie ežero*) priskirti marginalių semantikos ir sintaksės neatitikimo atvejų grupei.

Nors prielinksniai plačiai pripažįstami pagrindiniais dėmenimis, šis požiūris nėra vienintelis — už tai, kad jie yra priklausomi dėmenys, pasisako, pavyzdžiui, Croftas (2001, 263–264). Tačiau šis požiūris nėra populiarus. Frazinėje sintaksėje jis yra priimtinas tol, kol šalia endocentrių pripažįstamas ir egzocentrių junginių buvimas. Labiausiai paplitusioje frazinės sintaksės atmainoje, generatyvinėje gramatikoje, tokios galimybės šiuo metu nebėra, nes buvo priimta prielaida, kad visi junginiai yra endocentriniai (plačiau apie tai plg. 2.1 ir 6.2). Priklausomybių sintaksėje tokią konstrukciją

Galima rasti ir ne generatyvine teorija besiremiančių argumentų už tai, kad determinantai laikytini pradais. Asmens įvardžių formos kartais sutampa su determinantų formomis (pvz., pranc. *la fille* ‚mergina‘ ir *je la vois* ‚matau ją‘) ir kai kurie tyrėjai tai laiko įrodymu, jog įvardžiai yra determinantai, gebantys eiti be daiktavardžių, ir, be to, paprastai turintys skirtingas formas nei junginiuose su daiktavardžiais, pvz.,

- (66) *I saw the girls.*
 ‚Mačiau merginas.‘
 (67) *I saw them.*
 ‚Mačiau jas.‘

Antra vertus, tokios konstrukcijos kaip anglų *we Britons* ‚mes britai‘, pagal tų tyrėjų koncepciją, gali būti laikomos tokiomis pat determinantinėmis frazėmis kaip *the Britons* ‚britai‘. Tuomet peršasi mintis, kad determinantinės frazės kaitomos asmenimis, pvz.,

- (68) *we Britons*
you Britons
the Britons

Šį išpūdį dar labiau sustiprina tokios nestandartinės konstrukcijos kaip *them Britons*, taip pat tai, kad anglų kalboje asmeniniai įvardžiai su artikeliais yra papildomojoje distribucijoje (nesakoma *we the linguists). Pastaroji mintis iš pirmo žvilgsnio atrodo patraukli, tačiau jai prieštarauja kai kurių kalbų duomenys. Pavyzdžiui, tokios lietuvių kalbos konstrukcijos kaip *mes, lietuviai* greičiausiai neatsitiktinai suvokiamos kaip apozityvinės: tarp *tie lietuviai* ir *mes, lietuviai* turbūt yra prozodinių skirtumų, kurie neleidžia šių konstrukcijų struktūriškai sutapatinti. Todėl įvardžių *tie* ir *mes* priklausymas vienai determinantų kategorijai atrodo nelabai įtikimas.

Kitą kontrargumentą galima rasti prancūzų kalboje: konstrukcijoje *nous les français* ‚mes, prancūzai‘ vartojamas ir asmens įvardis, ir parodomasis įvardis, taigi jie abu negali užimti vienos ir tos pačios determinanto pozicijos. Kaip matyti, kalbų duomenys dėl įvardžių įtraukimo į determinantų klasę (tokią mintį, beje, dar gerokai prieš iškeliant determinantinių frazių hipotezę, buvo suformulavęs Postalas, plg. Postal 1970) yra gana nevienareikšmiški.

Visai įdomios yra morfosintaksinės determinantų savybės. Lietuvių kalboje determinantai yra paprasti derinami būdvardinio tipo žodžiai. Tačiau, pavyzdžiui, vokiečių kalboje determinantai turi daug daugiau morfosintaksinės informacijos nei daiktavardžiai. Pavyzdžiui, junginiuose (69) linksnį leidžia atpažinti tik artikelio forma.

- (69) *der Mann* ‚vyras‘
dem Mann ‚vyrui‘
den Mann ‚vyrą‘

Jeigu, sekdami Zwicky’u, priimsime prielaidą, kad pradas dažnai yra morfosintaksinės raiškos vieta, ši vokiečių kalbos determinantų savybė gali būti pripažinta prado požymiu. Be to, artikelis lemia (silpnąją arba stipriąją) būdvardžio formą, pvz.,

- (70) *ein guter Mensch* ‚geras žmogus‘
der gute Mensch ‚gerasis žmogus‘

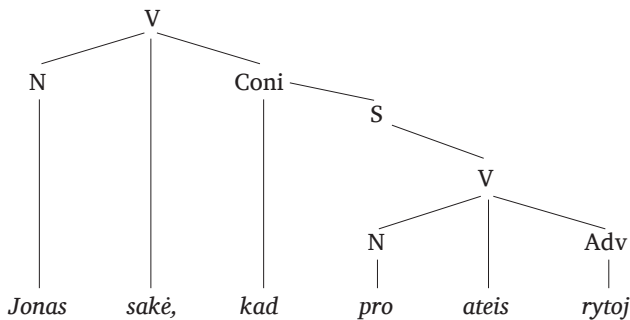
Čia determinantas elgiasi kaip (morfosintaksiškai) valdantis žodis, o tai yra dar vienas prado požymis.

Pasiūlius determinantą laikyti junginio pradą, generatyvinėje tradicijoje ir kitur buvo svarstyta mintis, kad šis santykis galioja tik vidinėje frazės struktūroje, o galutinis rezultatas vis dėlto yra kažkas panašaus į daiktavardinę frazę. Kitaip tariant, atlikus visas

operacijas, reikalingas kompleksinei frazei sudaryti, daiktavardis tampa galutiniu junginio pradū (ang. *ultimate head*); plg. Radford (1993) ir Payne & Huddleston in: Huddleston & Pullum, eds. (2002, 330). Panaši mintis taip pat galėtų kilti dėl prielinksnių (Matthews 2007, 99–100) ir nors šiuo atveju argumentai neatrodo tokie įtikinami, klausimas vis tiek yra svarstytinas. Prie jo grįšime 3 skyriuje, aptardami vidinius sintaksinius ryšius, jungiančius daiktavardžius su determinantais.

Generatyvinės gramatikos mintis, kad kiekviena leksinių ar gramatinių žodžių klasė turi savo sintaksinę projekciją, natūraliai priedė prie prielaidos, kad jungtukai taip pat privalo turėti savo projekciją ir sudaryti jungtukines frazes (CP). Jungtukinė frazė susideda iš prijungiamojo (komplementinio) jungtuko (ang. *complementiser*) ir jo komplemento — priklausomojo sakinio. Kadangi prijungiamųjų jungtukų analogija su prielinksniais akivaizdi, nenuostabu, kad Tesnière'as juos apibūdina taip pat — kaip transliatyvus. Pasak jo, prijungiamieji jungtukai tuos sintaksinius vienetus, su kuriais jie jungiasi, t. y., sakinius, perkelia į kitą kategoriją, pavyzdžiui, veiksmažodžio objektą. Kaip ir prielinksnių atveju, tolesnė priklausomybių sintaksės raida atvėrė galimybes kitoms interpretacijoms, pavyzdžiui, jungtuko kaip prado sampratai (schema 25).

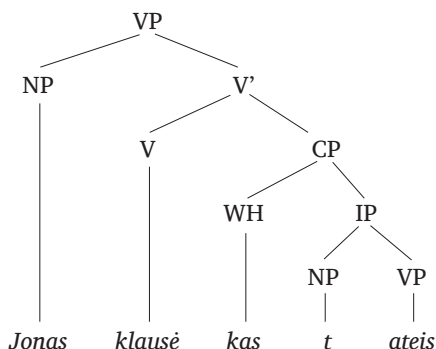
Schema 25

Tokią sampratą pagrindžia atvejai, kai prijungiamojo jungtuko pasirikimą lemia pagrindinis predikatas, pavyzdžiui, veiksmažodžiai *klausti*, *teirautis* ir pan. reikalauja jungtuko *ar*, o ne *kad*. Todėl tarp jų geriausia postuluoti tiesioginę priklausomybę.

Generatyvinėje gramatikoje prijungiamojo jungtuko kaip prado samprata dar turi tokį privalumą, kad prijungiamojo sakinio pradžioje numatoma sintaksinė pozicija, į kurią galima perkelti klausiamąjį žodį (schema 26).

Schema 26

Jungtukus ir prielinksnius jungianti analogija buvo ne kartą akcentuota. Ją galima išvelgti ir lietuvių kalboje, pavyzdžiui, žodis *iki* gali būti vartojamas ir kaip prielinksnis, ir kaip jungtukas, o skirti du žodžius *iki* net atrodytų dirbtina. Jungtukus ir prielinksnius į vieną bendrą kategoriją jungia Rodney Huddlestonas (2002, 599–600). Tiesa, prijungiamuosius jungtukus jis yra priverstas apibūdinti atskirai, nes jie dažnai elgiasi kitaip. Pavyzdžiui, anglų *that* ir vokiečių *dass* dažnai yra praleidžiami (71), o prielinksnių praleisti neįmanoma.

(71) *John said (that) he had met Mary.*

Taigi tarp jungtukų ir prielinksnių vis tik yra skirtumų, kurie rodo, kad reikėtų saugotis skubotų ir nepagrįstų apibendrinimų.

Atsiribojus nuo priklausomojo sakinio santykio su jungtuku, kuris galų gale tik tarpininkauja tarp pagrindinio ir šalutinio sakinio turinių (ir iš esmės daug aiškiau nei prielinksnis tarpininkauja tarp jį valdančio žodžio ir savo komplemento), galima iškelti klausimą, ar šalutiniai sakiniai priklauso leksinėms kategorijoms. Vertinant pagal distribuciją — neabejotinai taip, todėl tokiu skirstymo kriterijumi pagrįsti pavadinimai daug kur vartojami, pvz.,

(72) *Noriu, kad man pasakytų visą tiesą.* [daiktavardinis sakinyš]

(73) *Kur tas laikraštis, kuris čia gulėjo?* [būdvardinis sakinyš]

(74) *Ateisiu, kai pabaigsiu darbą.* [prieveiksminis sakinyš]

Tačiau antra vertus, priešingai nei kiti, nesakininio tipo „junginiai“, šalutiniai sakiniai neturi jiems, kaip junginiams, atstovaujančių pradų. Prieveiksminis sakinyš *kai pabaigsiu darbą* neturi prieveiksmio, kuris galėtų atstovauti visumai, panašiai kaip būdvardiniame sakinyje *kuris čia gulėjo* nėra būdvardžio. Galima teigti, kad tai yra sakinio bruožas. Žinoma, kalbant apie vidinę sakinio struktūrą, pagal vieną iš interpretacijų (Tesnière'o), jo pradų galima laikyti veiksmažodį. Frazinėje sintaksėje požiūris į sakinį ir į tai, kokiai kategorijai jis priklauso, yra kitoks, bet šį klausimą aptarsime tolimesniame skyriuje. Dabar omenyje turime tik išorinę reprezentaciją. Ir čia tenka konstatuoti, kad sakinyš priklauso veiksmažodžio kategorijai (yra veiksmažodžio projekcija) tik tol, kol jis nagrinėjamas izoliuotai, o įtrauktas į kito sakinio sudėtį, jis atlieka kokios nors kitos pagrindinės leksinės kategorijos — daiktavardžio, būdvardžio ar prieveiksmio — vaidmenį (Tesnière'as sakytų, kad vyksta „transliacijos“ operacija) ir tuomet prado neturi.

Yra tariamų išimčių, pvz.,

(75) *Kas turi ausis, tegul klauso.*

Tradiciškai tokie sakiniai, kaip *kas turi ausis*, laikomi „veiksnių sakiniais“. Tuomet pradų būtų galima laikyti įvardį *kas*. Tačiau žvelgiant iš valentingumo perspektyvos, toks teiginys yra keistas. Veiksmažodis *klausyti* gali prisijungti sakinio tipo argumentą objekto pozicijoje, pvz.,

(76) *Mes klausėmės, kaip demonstrantai skandavo šūkius.*

Tačiau subjekto pozicijoje su šiuo veiksmažodžiu galima tikėtis tik gyvą būtybę žyminčio daiktavardžio, o ne sakinio. Įterpus parodomąjį įvardį — antecedentą — viskas atsistoja į savo vietas, pvz.,

(77) *Tas, kas turi ausis, tegul klauso.*

Todėl sakinio (75) struktūroje geriausia postuliuoti nulinį antecedentą (78) ir teigti, kad sakinyje *kas turi ausis* čia, kaip ir visur kitur, turi būdvardinę distribuciją.

(78) [Ø] *kas turi ausis, tegul klauso.*

Kitokį sprendimą siūlo Huddlestonas (2002, 63, 1068tt.), kuris tokiems atvejams įvardyti siūlo susiliejusio prado (ang. *fused head*) terminą. Pagal jį, *kas* būtų interpretuojamas kaip prado susiliejimo su kitu žodžiu (*tas, kas*) rezultatas. Tuomet galima teigti, kad seka *kas turi ausis* turi daiktavardžio distribuciją, taigi kitokią nei fonetiškai tapati žodžių seka sakinyje (77).

Baigiant šią apžvalgą, reikia atkreipti dėmesį, kad Zwicky'o ir Hudsono diskusija sudarė galimybę atsijoti pradui nustatyti naujamus kriterijus, atrinkti, kurie yra svarbesni, ir išvelgti kelias

reikšmingas jų grupes. Vieni prado požymiai (jo buvimas subkategorizuojamuoju žodžiu ir valdančiuoju žodžiu) sutampa su Hudsono iškelto semantinio funkatoriaus kriterijumi. Tačiau kiti pradui priskiriami požymiai, pavyzdžiui, atstovavimo požymis (kitomis prasmėmis negu morfosintaksinės raiškos vieta), su semantinio funkatoriaus kriterijumi gali ir nesutapti. Šios Zwicky'o pateiktos (1993, 313) požymių kombinacijos sudaro pagrindą „bendram sutarimui“, kuriuo, anot Nichols (1986, 57), remiasi įvairiose sintaksės kryptyse vartojama prado samprata. Tačiau požymių sugrupavimas ir reguliarių jų koreliacijų suformulavimas leidžia išskirti ne vieną, o kelias reikšmingas jų grupes, kurios savo ruožtu galėtų sudaryti pagrindą keliems pagrindiniams pradų tipams. Kitame skyriuje, eidami Zwicky'o nurodytu keliu, pateiksime prado požymių kombinacijomis paremtą sintaksinių ryšių (arba priklausomybių) klasifikaciją.

3. SINTAKSINIŲ RYŠIŲ TIPAI

3.1. Komplementavimas ir modifikavimas

Antrame skyriuje aptariant prado nustatymo kriterijus buvo minėtas semantinio funkatoriaus kriterijus. Kaip matėme, šis Hudsono iškeltas prado požymis sudaro reikšmingą požymių samplaiką kartu su tokiais prado bruožais kaip buvimas morfosintaksiškai valdančiuoju žodžiu (pavyzdžiui, veiksmažodžiai ir prielinksniai valdo priedų linksnį) ir subkategorizuojamuoju žodžiu. Antra vertus, pagal sintaksinio ir semantinio atstovavimo kriterijų semantinis funktorius ne visada yra nenuginčijamas pradas. Pavyzdžiui, su daiktavardžiais einantys būdvardžiai (*aukštas namas*) arba su veiksmažodžiais einantysrieveiksmiai (*greitai bėga*) yra semantiniai funktoriai, bet sintaksiškai ir semantiškai junginiams atstovauja daiktavardis (*namas*) ir veiksmažodis (*bėga*).

Remiantis šiuo skirtumu galima išskirti du sintaksinio ryšio (sintaksinės priklausomybės) tipus: komplementavimą (ang. *complementation*) ir modifikavimą (ang. *modification*).

Priklausomybės santykis, kai semantinis funktorius yra pradas, vadinamas komplementavimu, o kai jis yra priedas — modifikavimu. Komplementavimo santykiu su pradą susijusį priedą vadinsime **komplementu**, o modifikavimo santykiu — **modifikatoriumi**. Komplementų ir modifikatorių skirtumus rodo lentelė 1.

Šių sintaksinių ryšių skyrimą galima suformuluoti ir remiantis sintaksiniu reikalavimu: komplementas yra sintaksiškai reikalaujamas priedas, o modifikatorius — nereikalaujamas.

Reikia pastebėti, kad komplementavimo ir modifikavimo sąvo-

Lentelė 1

	pradas	semantinis funktorius
komplementas	–	–
modifikatorius	–	+

kos nesiriboja kokia nors viena sintaksine teorija. Jas galima apibūdinti tiek priklausomybių gramatikoje kaip sintaksinės priklausomybės tipus, tiek frazinėje gramatikoje, sakant, kad semantinis funktorius sutampa arba nesutampa su tuo žodžiu (pradu), kuris lemia frazės sintaksinę kategoriją. Pavyzdžiui, veiksmažodinėje frazėje veiksmažodis (pradas), atliekantis semantinio funkatoriaus vaidmenį, lemia frazės kategoriją, taigi šios frazės viduje postuluojujame komplementavimo ryšį su objektais (komplementais). Daiktavardinėje frazėje gali būti vartojamas būvardis, kuris atlieka semantinio funkatoriaus vaidmenį, bet nelemia frazės kategorijos (*aukštas namas* yra daiktavardinis junginys), todėl čia skiriame modifikavimo ryšį.

Komplementavimo ir modifikavimo sąvokos vaidina svarbų vaidmenį ir šiuolaikinėje generatyvinėje gramatikoje. Tačiau tokią reikšmę šie sintaksinės priklausomybės tipai įgijo ne iš karto. Tai nuostabu, nes generatyvinės gramatikos pagrindą sudaro Bloomfieldo sandų analizė. Žinoma, sandų analizė implikuoja sintaksinį ryšį: jei du žodžiai sudaro sandą, matyt, juos jungia kažkoks sintaksinis ryšys. Tačiau skirtingai nei priklausomybių gramatikos atstovai, Bloomfieldas šio ryšio nesuvokė kaip priklausomybės. Tiesa, jis atkreipė dėmesį, kad ryšio struktūra yra kiek asimetriška: dažniausiai vienas junginio elementas gali pakeisti visą junginį, nepažeidžiant sakinio struktūros. Pavyzdžiui, *mačiau aukštą namą* gali pakeisti *mačiau namą*, *berniukas greitai bėga* gali pakeisti *berniukas bėga* ir pan. Kaip jau buvo minėta 2.1 skyriuje, tokius junginius, kurių

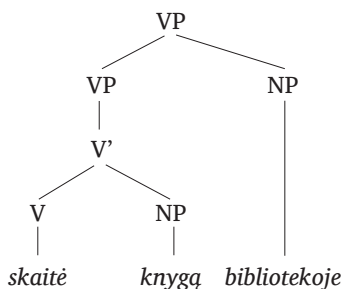
vienas žodis gali pakeisti visumą, Bloomfieldas vadino endocentriniais. Jis skyrė ir egzocentrinis junginius, iš kurių patys svarbiausi ir problemiškesni yra subjekto ir veiksmažodžio junginiai (*berniukas bėgioja*) — jie bus aptariami 6 skyriuje. Endocentriniam junginyje tas žodis, kuris gali pakeisti visumą, ir nusako viso junginio kategoriją.

Ankstyvojoje generatyvinėje gramatikoje sintaksinių ryšių tipams nebuvo skiriamas ypatingas dėmesys. Junginiai būdavo pavadinami simboliais NP, VP, AP ir kt. pagal tai, koks žodis atstovauja junginio kategorijai. Komplementavimo sąvoka buvo įsivesta tik atsiradus *X-bar* sintaksei ir sumažėjus generatyvinėje gramatikoje postuluojamo transformacinio komponento reikšmei. Pavyzdžiui, ankstyvojoje generatyvinėje gramatikoje buvo teigiama, kad toks daiktavardinis junginys kaip *stirnų šaudymas* yra transformuotas iš sakinio *šaudo stirnas: (medžiotojai) šaudo stirnas* → *stirnų šaudymas*, t. y., buvo postuluojama nominalizacijos transformacija. Tokią transformacinę aiškinimą Chomsky (1957, 88–89) pasiūlė tam, kad būtų galima paaiškinti junginio *medžiotojų šaudymas* dviprasmiškumą (arba medžiotojai šauda, arba jie yra šaudomi). Atsisakius transformacijos ir pripažinus, kad daiktavardis visur, kur tik jis pasirodo, yra tikras daiktavardis (toks pasirodo ir leksikoje), o ne transformuotas sakinytis, peršasi išvada, kad jis gali turėti skirtingų sintaksinių ryšių — taip, kaip ir veiksmažodis turi kitokius ryšius su objektu ir subjektu. Būtent ši išvada labiausiai prisidėjo suvokiant, kad komplementavimas yra universalus reiškinys. Tai, kad be veiksmažodžių komplementus gali turėti ir prielinksniai (*iš namų*) ar būdvardžiai (*dėkingas kam, priklausomas nuo ko*), nėra niek nestebina, turint omenyje predikatinę visų šių leksinių kategorijų prigimtį. Tačiau daiktavardžiui tokia savybė iš pirmo žvilgsnio atrodo nebūdinga. Todėl tikrai gali kilti abejonė, kodėl veiksmažodžio sintaksines savybes reikėtų priskirti ir daiktavardžiui — jos gali būti ir visiškai skirtingos. Prototipiniai — daiktus

arba gyvas būtybes žymintys — daiktavardžiai (*stalas, žmogus...*) komplemento pozicijos tikrai neatveria. O dėl daiktavardžių, transformuotų iš veiksmažodžių (*šaudymas*), galima manyti, kad jie įgyja tiek daiktavardiškumo požymių, jog netenka gebėjimo prisijungti komplementus. Vis dėlto universaliu laikomame *X-bar* modelyje veiksmo pavadinimų savybė prisijungti objektinius kilmininkus suteikia pagrindo daiktavardiniame junginyje bent jau numatyti komplemento poziciją, nors ji daugeliu atvejų ir lieka neužpildyta. Beje, šiuo atžvilgiu svarstyti ne tik veiksmo pavadinimai. Komplementavimo santykį taip pat galima išžvelgti junginiuose, kur pagrindinis dėmuo turi kvantifikacinę reikšmę ir artėja prie kvantifikatoriaus statuso. Junginyje *taurė vyno* daiktavardis *taurė* reiškia ne indą, o kiekį, kuris negali būti suvokiamas absoliučiai — jį suvokiame tik gėrimo, kuris geriamas iš taurės, atžvilgiu. Komplementavimo klausimo kontekste taip pat galima svarstyti ir kitų reliacinės reikšmės žodžių (*motina, tėvas, pirmininkas, prezidentas...*) santykį su kilmininkais. Visa tai turint omenyje, komplementavimo ryšio išskyrimas daiktavardinių junginių struktūroje atrodo visai pagrįstas.

Komplementavimo sąvoka skiriama ir priklausomybių, ir generatyvinėje gramatikoje, tačiau tikslaus modifikavimo sąvokos atitikmens pastarojoje nėra. Tam tikra prasme, bet ne visiškai, modifikavimą generatyvinėje gramatikoje atitinka adjunkcijos (ang. *adjunction*) sąvoka. Skirtingai nei komplementavimo santykis, kuris postuluojamas frazės viduje ir kuris sieja žodžius, daugumos generatyvistų požiūriu, adjunkcijos santykis tarpusavyje sieja frazes. Konstrukcijoje *skaitė knygą bibliotekoje* skiriamas veiksmažodinis junginys *skaitė knygą* ir adjunkcijos santykiu su juo susijęs daiktavardinis junginys *bibliotekoje* (schema 27).

Schema 27

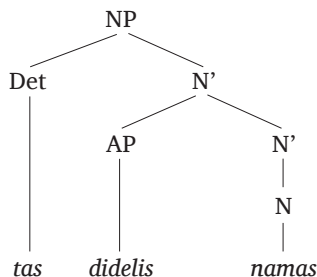
Kitaip sakant, aplinkybę *bibliotekoje* su veiksmažodžiu sieja ne toks glaudus ryšys kaip papildinį *knygą*. Adjunktas¹⁵ (ang. *adjunct*) veiksmažodinės frazės atžvilgiu yra išorinis elementas, nes adjunkcija galima tik frazių lygmeniu — adjunktas negali būti jungiamas su žemesniu už frazės lygmenį vienetu. Šios adjunktų savybės negalima tiksliai suformuluoti remiantis priklausomybių ar kita, ne fraziniu principu pagrįsta sintakse, nes joje sąvokos „pozicija frazės viduje“ arba „už frazės ribų“ neturi atitikmenų. Tačiau skirtumas tarp komplementavimo ir adjunkcijos priklausomybių sintaksėje vis tik gali būti suformuluotas, tiesa — ne grynai sintaksiškai. Ne tik priklausomybių, bet ir generatyvinėje sintaksėje komplementavimas išplaukia iš tam tikro **žodžio**, ne frazės, sintaksinių reikalavimų. Generatyvinėje gramatikoje postuluojuama adjunkto sąsaja ne su žodžiu (pradu), o su fraze, kaip ką tik minėta, negali turėti atitikmens priklausomybės scheme, nes čia ir komplementai, ir

¹⁵ Adjunktas daugelyje anglų kalbos sintaksės darbų paprasčiausiai reiškia „aplinkybę“, o pastarosios savo ruožtu yra ryškiausias adjunktų (generatyvinės gramatikos prasme) pavyzdys. Intuityviai suvokiama, kad konstrukcijoje *skaito knygą bibliotekoje* aplinkybė *bibliotekoje* yra susijusi su veiksmažodine fraze, bet jos ryšys su veiksmažodžiu nėra toks glaudus kaip objekto *knygą*. Todėl daroma prielaida, kad veiksmažodis *skaito* žemesniu lygmeniu veiksmažodinę frazę sudaro tik su objektine NP, o ši veiksmažodinė frazė po to išplečiama priduriant (ang. *adjoin*) dar vieną NP ir taip sudarant dar didesnę veiksmažodinę frazę. Adjunktai gali atitikti ir tradicinės gramatikos pažyminius, pvz., *mergina su šviesiais plaukais*.

modifikatoriai (pvz., aplinkybės) schemiškai vaizduojami kaip priklausomi nuo vieno žodžio — veiksmažodžio. Tačiau aišku, kad semantiškai modifikavimo aprėptis gali būti platesnė: skiriamos predikato aplinkybės (*greitai bėga*), įvykio aplinkybės (*vakar atėjo*), propozicinės aplinkybės¹⁶ (*neabejotinai ateis*) ir pan. Šių semantinės aprėpties skirtumų negalima pavaizduoti priklausomybės schemeje, tačiau juos nelengva paaiškinti ir generatyviniame modelyje. Šiaip ar taip, iš pačios modifikavimo prigimties išplaukia, kad modifikavimo objektas nėra apibrėžtas taip aiškiai kaip komplementavimo.

Adjunkcija nėra vienintelis galimas modifikavimo atitikmuo generatyvinėje gramatikoje. Kaip parodyta anksčiau, *X-bar* sintaksės junginio modelis dar numato specifikatoriaus poziciją. Specifikatoriaus skyrimas *X-bar* teorijos pradžioje (Jackendoffo darbuose) turėjo tam tikrą funkcinę motyvaciją, nes jo poziciją daiktavardinėje frazėje turėjo užimti tokie funkciniai žodžiai kaip artikeliai (determinantai), o veiksmažodinėje — subjektas. Todėl būdvardžiams reikėjo numatyti atskirą poziciją, pavyzdžiui, buvo svarstoma atributo pozicija, maždaug atitinkanti adjunkto statusą (plg. Radford 1988, 198–204) (schema 28).

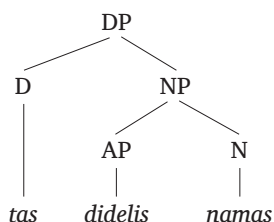
Schema 28

¹⁶ Skirtingai nei predikato aplinkybės, kurios tikslina paties veiksmažodžio turinį (pavyzdžiui, *greitai bėga* žymi tam tikrą bėgimo būdą arba potipį), propozicinės aplinkybės aprėpia visą propoziciją, t. y., iš predikato ir jo palydovų sudarytą kokios nors situacijos arba įvykio aprašą. Propozicinės aplinkybės dažnai vertina šios propozicijos santykį su tikrove, pvz., *Jis turbūt nieko nežinojo*.

Vėliau specifikatoriai neteko didelės dalies savo *raison d'être*, nes išgaliojo požiūris, kad funkcinės kategorijos turi savo sintaksines projekcijas, taigi determinantus imta laikyti pagrindiniais determinantinių frazių dėmenimis. Tai atlaisvino ligi tol determinantams reikalingą specifikatoriaus poziciją, kurią dabar jau galėjo užimti būdvardis ar bet kokia kita kategorija (schema 29).

Schema 29

Šių pokyčių rezultatas buvo tas, kad neliko principinio skirtumo tarp adjunkto ir specifikatoriaus. Dėl ypatingų priešasčių — norint užtikrinti morfosintaksinių požymių derinimą — gali būti nuspręsta, kad tam tikras žodis turi būti generuotas specifikatoriaus pozicijoje, tačiau toks sprendimas nėra susijęs su to žodžio ir pagrindinio dėmens sintaksinio ryšio pobūdžiu. Ypatingas — glaudesnis nei kitur — ryšys iš esmės postuluojamas tik komplementų atveju. Vis dėlto negalima paneigti, kad determinantų, tokių kaip artikeliai, sintaksinis ryšys su daiktavardžiu taip pat yra ypatingas: jie yra pagalbiniai žodžiai, kurių ryšiui su daiktavardžiu apibūdinti nei komplementavimo, nei modifikavimo sąvokos nėra visiškai tinkamos. Taigi pirminė specifikatoriaus samprata, pateikiama Jackendoffo darbuose, geriau atspindi išskirtinę determinantų padėtį. Būtent tokia prasme Zwicky (1993) iš generatyvinės gramatikos perėmė specifikatoriaus sąvoką, suteikdamas jai ypatingą prasmę. Tačiau šie dalykai bus aptarti toliau.

Generatyvinėje gramatikoje kartais keliamas klausimas, kaip

traktuoti tam tikrą sintaksinį vienetą, kuris nėra komplementas — kaip adjunktą ar kaip specifikatorių. Šis klausimas dažnai sprendžiamas gana mechaniškai, pagal poziciją: remiantis prielaida, kad specifikatoriai eina prieš pradą, o adjunktai — po seserinės frazės, konstrukcija *didelis namas mieste* būtų interpretuojama kaip turinti specifikatorių *didelis* ir adjunktą *mieste* (plg. Radford 2004, 477, kur specifikatorius tiesiog apibrėžiamas kaip konstituentas, einantis prieš pradą).

Ypač įdomus yra jau minėtas aplinkybių klausimas. Jos generatyvinėje gramatikoje tradiciškai laikomos veiksmažodinės frazės adjunktai. Tačiau susidomėjimas sakininiais prievaisiais ir suvokimas, kad aplinkybių aprėptis būna labai įvairi — nuo predikato iki viso sakinio — paskatino Cinque (1999) postuluoti atskiras prievaisines funkcines projekcijas, kurių specifikatorių pozicijas galėtų užimti įvairaus tipo aplinkybės. Be to, Cinque pastebėjo, kad prievaisiams galioja tam tikri tvarkos dėsniniai, pavyzdžiui, sakininiai prievaisiai eina prieš būdo prievaisius:

(79) *Jis veikiausiai blogai atsakė.*

Norint paaiškinti šiuos tvarkos dėsninius, reikia įsivesti nemažai tam tikra tvarka išdėstytų funkcinių projekcijų — po vieną kiekvienam aplinkybių tipui. Tačiau tai labai komplikotų sintaksinę struktūrą, todėl natūraliau manyti, kad aplinkybių tarpusavio išsidėstymą lemia tam tikra semantinė hierarchija, kurios atspindėti sintaksė nėra pajėgi. Būtent tokio požiūrio ir laikomasi priklausomybių gramatikoje: teigiama, kad nuo aukščiausią poziciją sakinio hierarchijoje užimančio veiksmažodžio priklauso ir sakininiai, ir predikato prievaisiai, o jų aprėpties apibūdinimas jau yra semantikos problema.

Apskritai galima konstatuoti, kad komplementavimo priešinimas kitiems sintaksinių ryšių tipams postuluojamas įvairiose sintaksės

teorijose. Komplementavimui priešinami ryšių tipai generatyvinėje gramatikoje skirstomi dar toliau, tačiau šis tolesnis skirstymas neturi autonomiškos motyvacijos, t. y., jis yra pagrįstas tik generatyviniame modelyje ir negali būti perkeltas į kitas teorijas. Taigi dichotominis komplementavimo ir modifikavimo skyrimas yra geriausias kandidatas į visuotinai priimtą, nuo teorinių prielaidų nepriklausomo sintaksinių ryšių skirstymo sistemą. Beje, komplementai ir modifikatoriai skiriami ir kognityvinėje gramatikoje. Trumpai aptarsime šių sąvokų apibrėžimus Langackerio darbuose.

Toliau plėtodamas priklausomybių gramatikoje vartojamą priklausomybės sąvoką (plg. 1.6), Langackeris ją, kaip matėme, patikslina įvesdamas konceptualaus autonomiškumo / neautonomiškumo sąvokas (Langacker 1987, 306–310). Jis komplementavimo santykį postuluoja tokiuose junginiuose, kurių profilį lemia konceptualiai neautonomiškas elementas, o modifikavimo santykį — junginiuose, kurių profilį lemia konceptualiai autonomiškas elementas. Akivaizdu, kad šis skyrimas šiek tiek skiriasi nuo to, kuris priimtas priklausomybių gramatikoje. Pavyzdžiui, sakinyje (80) junginys *in the park* laikomas modifikatoriumi.

(80) *We chased squirrels in the park.*

„Mes gaudėme voveraites parke.“

Manoma, kad konceptualiai neautonomiško žodžio *chased* reikavimus jau patenkina objektas *squirrels*, o *in the park* savo ruožtu modifikuoja visą šį, jau autonomišku tapusį, junginį. Tai reiškia, kad *in the park* suvokiamas ne kaip veiksmažodžio *chased*, o kaip visos konstrukcijos *chased squirrels* modifikatorius. Žinoma, semantiniu atžvilgiu šis faktas pripažįstamas visur, tačiau priklausomybių sintaksėje postuluojuama, kadrieveiksminis modifikatorius *in the park* sintaksiškai priklauso nuo prado *chased*. Taip yra todėl, kad čia priklausomybė suvokiama kaip priklausomybė tarp žodžių (šiuo

atveju — *chased* → *in* → (*the*) *park*), o Langackerio kognityvinėje teorijoje jungiasi tik konceptai: susidarius sudėtiniam konceptui *chased squirrels*, jis, kaip visuma, tampa prieinamas naujiems konceptualiems ryšiams. Atskirai nuo šių konceptualių ryšių sintaksiniai ryšiai nėra svarstomi.

3.2. Komplementavimo ir modifikavimo ribos

Čia pateiktą dviejų priklausomybės tipų skirtį lengva suvokti, kol kalbame apie prototipinius jų atvejus. Iš tikrųjų šių tipų riba nėra visada ryški. Tai lemia dvi priežastys. Pirma, kalboje pasitaiko semantinės ir sintaksinės struktūros neatitikimo atvejų. Antra, neiškumai kyla dėl to, kad predikacijos aprėptis kartais būna ne visai griežtai apibrėžta.

Visuose gramatikos modeliuose pripažįstamos dvi sakinio dalių rūšys: tradicinėje gramatikoje skiriami papildiniai ir aplinkybės, Tesnière'as įvedė aktantus ir cirkumstantus (Tesnière 1959), generatyvinėje gramatikoje nuo *X-bar* sintaksės atsiradimo skiriami komplementai ir adjunktai, reliacinėje gramatikoje kalbama apie terminus (ang. *terms*) ir neterminus (ang. *oblique*) (plg. Perlmutter, ed., 1983, *passim*) — norint, galima rasti ir dar daugiau terminologinių sprendimų. Tačiau šių sakinio dalių skyrimas neretai remiasi skirtingais principais. Tradicinėje mokyklinėje gramatikoje abi kategorijos skiriamos pagal formą ir reikšmę: konstrukcijoje *važiuoti į Vilnių* seka *į Vilnių* dėl prielinksnio ir erdvinės reikšmės tradiciškai bus pavadinta aplinkybe, nors tai yra predikato reikalaujamas komplementas. Reliacinėje gramatikoje, kur gramatinės funkcijos laikomos primityviomis, termų statusas rezervuojamas subjektui, tiesioginiam objektui ir netiesioginiam objektui, o kiti predikato reikalaujami papildymai neskiriami nuo aplinkybių. Akivaizdu, kad mokyklinės papildinių ir aplinkybių skyrimo taisyklės turi nevienodą

pagrindą ir dažniausiai būna *ad hoc*, o reliacinės gramatikos sprendimas yra pernelyg glaudžiai susijęs būtent su šio gramatikos modelio aksiomomis. Todėl prasmingiausia objektus nuo aplinkybių skirti remiantis sintaksiniu reikalavimu ar jo nebuvimu arba, kitaip sakant, remiantis argumentų struktūros kriterijais, kaip ir siūloma generatyvinėje gramatikoje. Problemoms, kylančioms skiriant šias kategorijas, skirta daug literatūros (plg. Matthews 1981, 121–145), tačiau visuotinio sutarimo dėl to, kaip nustatyti predikato argumentų struktūrą, veikiausiai niekada nebus. Pavyzdžiui, visi sutiks, kad sakinyje (81) *Jonas* ir *durys* yra predikacijos argumentai, bet dėl to, ar *atsarginiu raktu* taip pat yra šio predikato argumentas, nuomonės gali skirtis priklausomai nuo teorinių tyrėjo nuostatų.

(81) *Jonas atrakino duris atsarginiu raktu.*

Tačiau jeigu tarsime, kad, nepaisant ribos nustatymo sunkumų, objektų ir aplinkybių skyrimas išvis turi prasmę, tikslingiausia šias kategorijas būtų skirti pagal sintaksinį ryšį. Galima susitaikyti su tuo, kad kategorijų ribos kalboje būna neryškios, svarbiausia, kad aprašymo įrankiai būtų aiškiai apibrėžti. Komplementavimo ir modifikavimo sąvokas galima apibrėžti aiškiai bei nuosekliai ir tai leidžia skirti tokius iš tradicinės gramatikos žinomus reiškinius, kaip papildiniai ir aplinkybės.

Apie komplementų ir modifikatorių raiškos formas ligi šiol beveik nekalbėjome, nors leksinių kategorijų gebėjimas eiti komplementais ar modifikatoriais buvo minėtas. Komplementavimo ir modifikavimo skirtis yra semantinė bei sintaksinė ir nuo morfosintaksinių skirtumų ji iš principo nepriklauso. Galininko linksnį turintis vardžodis gali atlikti tiek komplemento (*skaityti knyga*), tiek modifikatoriaus funkciją (*skaityti valandą*). Nepaisant to, sintaksinių ryšių tipus linkstama sieti su tam tikrais raiškos būdais. Pavyzdžiui, būdvardžiai beveik visada eina daiktavardžių modifikatoriais, o į retas

išimtis dažniausiai nekreipiama dėmesio. Kaip pastebėjo Mel'čukas, yra konstrukcijų, kurias funkciškai reikėtų sieti su komplementavimu, nors jų raiška būdinga modifikavimui, pvz.,

(82) *French participation in the Olympics*

Čia *French participation* reiškia ‚prancūzų dalyvavimas‘ (faktas, kad prancūzai dalyvauja) ir tai visai kas kita nei, pavyzdžiui, *prancūziška tešla* ar *prancūziškas vynas*. Antra vertus, pasitaiko, kad semantinis modifikavimo santykis perteikiamas komplementavimui būdinga raiška: semantiškai modifikatoriaus vaidmenį atliekantis žodis iš pažiūros išreiškiamas kaip pagrindinis žodis, nuo kurio priklauso modifikuojamasis žodis, pvz.,

(83) *ein Ungeheuer von einem Hund*

ART pabaisa P ART šuo

(84) *ein ungeheurer Hund*

ART baisus šuo

‚baisus šuo, šuo baisuoklis‘

Dar galima palyginti prancūzų *une drôle de guerre* ‚keistas, juokingas karas‘, anglų *a hell of a mess* ‚velniška netvarka‘. Tokius atvejus interpretuoti ypač sunku, nes, pirma, problema nėra vien tik morfosintaksinė ir, antra, komplementavimo ir modifikavimo skyrimo klausimas nėra vien tik semantinis. Dėl savo semantinio potencialo veiksmožodis gali prisijungti vardažodžius kaip komplementus, o būdvardis gali būti prijungiamas prie daiktavardžio kaip jo modifikatorius. Taigi komplementai ir jų komplementuojami žodžiai, modifikatoriai ir jų modifikuojami žodžiai turi savo tipinę raišką leksinėmis kategorijomis (kalbos dalimis), o pateiktuose pavyzdžiuose nuo jos nukrypstama.

Šių formos ir funkcijos neatitikimą čia galima tik konstatuoti, o

gramatikai konkrečiais atvejais turi priimti vienokius ar kitokius sprendimus. Tačiau šių neatitikimų kontekste reikia nors trumpai aptarti atvejį, kuris yra ypač paplitęs ir kurio interpretacija gramatikoje yra ypač kebli. Kaip interpretuoti tokias konstrukcijas, kaip (85) ir (86)?

(85) *Namas yra prie ežero.*

(86) *Birutė buvo su draugu.*

Užtenka pakeisti veiksmažodį *būti* koku nors turtingesnės reikšmės veiksmažodžiu, kad visą konstrukciją galėtume išsprausiti į įprastus rėmus ir teigti, kad *prie ežero*, *su draugu* yra aplinkybės arba, bendriau tariant, veiksmažodžio ar sakinio modifikatoriai, pvz.,

(87) *Jonaičiai pasistatė namą prie ežero.*

(88) *Birutė nuėjo į kiną su draugu.*

Tačiau kai vietoj turtingesnės reikšmės veiksmažodžių vartojame *būti*, kyla keblumų. Skirtingai nei tipinių aplinkybių atveju, pralaidus *prie ežero*, *su draugu*, sakinys lieka neužbaigtas, nes pagrindinė sakinio predikacija lieka neišreikšta. Matyt, *prie ežero* ir *su draugu* šiuo atveju išreiškia ne šalutinę, o pagrindinę predikaciją. Antra vertus, šias žodžių sekas vadinti komplementais taip pat būtų problemiška, nes veiksmažodis *būti* yra tokios neapibrėžtos reikšmės, kad būtų sunku jam priskirti griežtus sintaksinius reikalavimus, kokius, pavyzdžiui, turi veiksmažodis *privažiuoti* konstrukcijoje *privažiuoti prie ežero*. Kad aptariamoje konstrukcijoje iš esmės turime komplementavimo santykį, būtų galima daug įtikinamiau parodyti, jeigu konstrukciją segmentuotume kitaip nei įprasta:

(89) *Namas [yra prie] ežero.*

Galima įsivaizduoti veiksmažodį *būti prie*, atitinkantį, tarkime, lotynų *adesse* ‚būti, stovėti prie‘, pvz.,

- (90) *portis alii bipatentibus adsunt*
 vartai:DAT.PL kiti:NOM plačiai_atvertas:DAT.PL būti_prie:
 PRS.3PL
 ‚Kiti yra prie plačiai atvertų vartų‘ (Vergilijus, *Eneida*
 II.330)

Toks sudėtinis veiksmažodis *būti prie* pilnai išreiškia erdvinę predikaciją, kuri sudaro viso sakinio pagrindinę predikaciją. Tačiau lietuvių kalba neturi atskiro leksinio vieneto tai reikšmei perteikti ir vartoja konstrukciją *būti prie*. Įprasta segmentacija [*būti* [*prie ežero*]] iš esmės griaua sakinyje išreikštų predikatų ir argumentų struktūrą ir vėl sukuria reikšmės ir formos neatitikimą. Tipologiškai žiūrint *būti prie* yra įmanomas žodis — palyginkime anglų junginį *sleep in*, kurį pasyvizacijos ypatumai verčia traktuoti kaip leksinį vienetą, pvz.,

(91) *Someone has slept in this bed.*

(92) *This bed has been slept in.*

Šis anglų kalbos veiksmažodis *sleep in* sintaksinių savybių atžvilgiu atitiktų lotynų *adesse* ‚būti prie‘ *incubare* ‚gulėti ant‘ ir pan. Beje, lietuvių kalba turi vieną įdomią paralelę konstrukcijoje (93) ir (94).

(93) *Žvėrys gyvena urvuose.*

(94) *Urvai yra žvėrių gyvenami.*

Egzistuoja tam tikri mechanizmai, leidžiantys veiksmažodžių modifikatoriams pereiti į komplementų klasę. Dažnai šie mechanizmai remiasi žodžių daryba, kaip lotyniškuose pavyzdžiuose. Anglų kal-

boje tas pats efektas gali būti pasiektas perkeliant leksemų ribas, pavyzdžiui, *slept in [the bed]* vietoje *slept [in the bed]*. Aptariami atvejai skiriasi tuo, kad veiksmažodis *būti* yra nepilnareikšmis, todėl norint sudaryti pilną predikaciją į predikato reikšmę reikia įtraukti dalį aplinkybinės reikšmės: arba prielinksnio (95), arba linksnio reikšmę (96).

(95) *Namas yra prie ežero.*

(96) *Ta striukė yra Jono. (priklauso Jonui)*

Su veiksmažodžiu *būti* vartojamas linksnio formas ir prielinksnines konstrukcijas, kurių „gramatinė“ reikšmė (turima omenyje linksnio arba prielinksnio reikšmė) įeina į pagrindinį predikatą, būtų galima pavadinti **predikatiniais pseudomodifikatoriais**. Su modifikatoriais jie turi bendrą tik raiškos būdą, bet ne funkciją. Jų savitas statusas tradicinėje lietuvių kalbos gramatikoje lieka nepastebėtas, nes su veiksmažodžiu *būti* vartojami vardažodžiai tradiciškai laikomi „tarinio“ (t. y., predikato) dalimi.

Dar vieną keblų atvejį, kurį jau būtų sunkiau apibūdinti kaip reikšmės ir formos neatitikimą, aptarsime 5.4 skyriuje.

3.3. Smulkesni tipai: specifikatoriai

Sintaksinių ryšių skyrimo į komplementavimą ir modifikavimą pakanka pilnareikšmių, semantiškai savarankiškų žodžių ryšiams apibūdinti. Šių žodžių ryšiai visada atsiranda dėl kokio nors žodžio (arba pagrindinio, arba priklausomojo) predikatinė savybių, lemiančių jų valentingumą. Tam tikrų keblumų kyla tada, kai tenka apibūdinti įvairių tipų pagalbinių žodžių ryšius su kitais žodžiais. Kaip, pavyzdžiui, apibūdinti ryšius, kuriuos su kitais žodžiais sudaro pagalbiniai veiksmažodžiai (*esu matęs*), kvantifikatoriai (*penki žmonės*) ir deiktiniai įvardžiai (*tie žmonės*)?

Pradėkime nuo pagalbinių veiksmažodžių. Konstrukcija *esu matęs* dažnai ir, matyt, ne be pagrindo apibūdinama kaip sudėtinė veiksmažodžio forma. Klausimo, kiek toks apibūdinimas teisingas, čia nesvarstysime, bet pažymėsime, kad ši prielaida reiškia, jog *esu matęs* tam tikra prasme įeina į vieną paradigmą su formomis *matau, mačiau, matysiu* ir, reikia manyti, turi panašią sintaksinę distribuciją kaip *matau* ir *pan.* Tačiau *esu matęs* susideda iš dviejų žodžių, kurių tvarką galima pakeisti, kuriuos galima vieną nuo kito atskirti ir *pan.*, pvz.,

(97) *Matęs esu tuos žmones.*

(98) *Esu visus tuos žmones matęs.*

Taigi manyti, kad *esu matęs* yra vienas žodis, tikrai nėra pagrindo. O jeigu tai yra du žodžiai, reikia kaip nors apibūdinti juos jungiantį sintaksinį ryšį.

Atsiribojus nuo to, kaip ši konstrukcija vartojama platesniame sintaksiniame kontekste, vidinį šių dviejų žodžių ryšį būtų galima apibūdinti kaip komplementavimą. Veiksmažodis *būti* prisijungia komplementą (predikatyvą) kaip ir jungties konstrukcijoje (*esu linksmas*). Tai reiškia, kad *esu* junginyje *esu matęs* yra pradas — jis, be to, yra ir morfosintaksinės raiškos vieta (pvz., *buvau matęs, būčiau matęs* ir *pan.*). Pastarasis dalykas gali atrodyti keistas turint omenyje tai, kad *esu* yra pagalbinis žodis — jis tik koduoja tam tikrus gramatinius požymius, o visą leksinę reikšmę perteikia dalyvis *matęs* — būtent tai ir turime omenyje, sakydami, kad *esu matęs* yra sudėtinė forma. Taigi *matęs* turėtų būti pradas pagal sintaksinio ir semantinio atstovavimo kriterijus. Kaip matyti, skirtingi kriterijai duoda prieštarigus rezultatus, tačiau ši priešara yra susijusi su perspektyva, iš kurios žvelgiame į junginį: ar svarstome vidinę junginio struktūrą ar išorinę jo distribuciją.

Šiek tiek panaši situacija yra su konstrukcijomis, į kurias įeina kvantifikatoriai, pvz.,

(99) *Klasėje buvo penki mokiniai.*

(100) *Klasėje buvo dešimt mokinių.*

Visų pirma į akis krinta tai, kad šie du pavyzdžiai morfosintaksiškai yra labai nevienodi. *Penki mokiniai* išoriškai elgiasi panašiai kaip daiktavardžio junginys su būdvardžiu (*geri draugai*), o *dešimt mokinių* — panašiai kaip dviejų daiktavardžių junginys, iš kurių vienas turi partityvinę reikšmę (*maišas bulvių*). Sprendžiant grynai pagal morfosintaksinius požymius, vienu atveju pradu reikėtų laikyti skaitvardį (*dešimt*), o kitu — daiktavardį (*mokiniai*). Tačiau toks sprendimas būtų labai abejotinas. Ir *penki*, ir *dešimt* yra skaitvardžiai, tad kodėl jų junginiai su daiktavardžiais, esant tai pačiai reikšmei, turėtų būti skirtingos sintaksinės struktūros? Nepaisant formalaus panašumo, *penki mokiniai* nėra tikras modifikavimo atvejis — skaitvardis kvantifikuoja daiktavardį, bet predikatinės funkcijos neturi. Veikiau *dešimt mokinių* būtų galima laikyti komplementavimo atveju, nes skaitvardis yra semantiškai nepilnas žodis — jo kvantifikavimas privalo turėti objektą, kurį ir išreiškia daiktavardis. Tai pripažinus, junginį *dešimt mokinių* galima palyginti su *esu matęs*, nes ir šiuo atveju komplementas — kuris paprastai yra priedas — išoriškai atstovauja junginiui. *Dešimt mokinių* turi panašią distribuciją ir semantiką kaip *mokiniai* — tesiskiria kvantifikavimo būdas. Jeigu junginį *dešimt mokinių* reikėtų apibūdinti pagal vidinę struktūrą frazinės gramatikos terminais, jį būtų galima pavadinti kvantifikatoriniu junginiu, nors išoriškai jis elgiasi kaip daiktavardinis junginys.

Paskutiniam minėtam tipui priklauso ne tik čia iliustruoti paradomieji įvardžiai, bet ir artikeliai, pavyzdžiui, anglų *the* junginyje *the house*. Tokie žodžiai nuo Bloomfieldo laikų vadinami determinantais (ang. *determiners*), nes determinuoja (padeda nustatyti) daiktavardžio referenciją. Determinantams pastarųjų dešimtmečių literatūroje buvo skirta nemažai dėmesio. Tradiciškai jie laikomi priedais ir dar pirminiame Jackendoffo *X-bar* sintaksės variante

the house buvo traktuojamas kaip daiktavardinis junginys. Tačiau pastaraisiais metais daugelis lingvistų determinantus laiko pradais. Kodėl?

Po to, kas buvo pasakyta apie kvantifikatorius, šis teiginys iš esmės jau nebeatrodo toks keistas. Įvardis *tas* junginyje *tas žmogus* tikrai nėra modifikatorius, nes jis neturi predikatinės funkcijos ir tik tikslina daiktavardžio referenciją. Prielaida, kad *žmogus* yra determinanto *tas* komplementas, iš pirmo žvilgsnio gali stebinti, bet determinantas yra tam tikras kvantifikatoriaus tipas. Iš daiktavardžio, kuris grynu pavidalu žymi objektų klasę (*žmogus, karvė, stalas...*), referentinei vartosenai tinkama daiktavardinė frazė sudaroma įvedant kvantifikavimą (*kažkoks žmogus, keli žmonės...*), o kvantifikuotas objektas dar gali būti papildomai žymėtas kaip apibrėžtas, t. y., galimas identifikuoti kalbėjimo situacijoje (*šie du žmonės*). Beje, determinantas paprastai (jeigu jo apibrėžtumas nėra generinis¹⁷) automatiškai primeta ne tik apibrėžtumą, bet ir kvantifikavimą (*tas žmogus* suponuoja *vienas žmogus*). Panašios operacijos, kurias atlieka kvantifikatoriai ir determinantai (beje, kvantifikatoriai dažnai irgi vadinami determinantais), leidžia juos priskirti vienai bendrai operatorių kategorijai, kurių argumentai yra su jais sintaksiškai susiję daiktavardžiai. Priėmę tokią prielaidą, vėl turime panašią situaciją kaip pagalbinių veiksmažodžių atveju: konstrukcijoje *tie žmonės* daiktavardis yra determinanto argumentas, bet išoriškai daiktavardis, o ne determinantas atstovauja junginiui — *tie žmonės* turi panašią distribuciją kaip *žmonės*.

Kaip jau buvo minėta, didelė dalis tyrėjų, remdamiesi pagrįstais argumentais, determinantą junginyje su daiktavardžiu traktuoja

¹⁷ Generinis — žymintis ne vieną kokios nors klasės narį, bet visą klasę, pavyzdžiui, žodis *žmogus* sakinyje *Žmogus yra mirtingas*. Nors generiniai pasakymai neturi konkrečios referencijos ir dėl to negali būti apibrėžti griežtąja prasme, daugelyje kalbų jie vis dėlto vartojami su apibrėžtumo rodikliais, pvz., pranc. *L'homme est mortel* 'Žmogus yra mirtingas', taip pat lietuviški porūšių pavadinimai: *juodasis strazdas, rudoji lapė* ir pan.

kaip pradą. Pagal generatyvinės gramatikos nuostatas tai reiškia, kad (bent jau apibrėžtas) daiktavardinis junginys (NP) įeina į determinantinį junginį (DP). Toks sprendimas turi savo semantinę motyvaciją: daiktavardis savaime tėra klasės pavadinimas, o referentinei vartosenai diskurso situacijose jis turi gauti kvantifikavimo ir apibrėžtumo požymius, kurių sintaksinė realizacija kaip tik yra DP. Šie dalykai plačiai išnagrinėti ir kognityvinėje gramatikoje, kur daiktavardinės frazės struktūroje išskiriami instanciacijos¹⁸, kvantifikacijos ir determinacijos sluoksniai (Langacker 1991, 51–95). Tačiau dauguma kognityvinės gramatikos atstovų visa tai laiko būtent daiktavardinės frazės apvalkalu ir šiuo požiūriu jie, atrodo, yra teisūs. Junginys išlaiko daiktavardžio semantiką ir sintaksiškai elgiasi kaip daiktavardis.

Zwicky (1993), svarstydamas determinantų ir pagalbinių veiksmažodžių sintaksinius ryšius, pabrėžia tai, kad junginiuose, į kuriuos jie įeina, prado nustatymo kriterijai tarsi susiskaido. Atsižvelgiant į vidinę junginio struktūrą *tas* (junginyje *tas žmogus*) ir *esu* (junginyje *esu matęs*) yra komplementus valdantys pradai, tačiau išorinio atstovavimo atžvilgiu dėl savo „pagalbinio“ statuso jie tampa tartum „nematomi“ ir sakinio kontekste *tas žmogus* ir *esu matęs* elgiasi kaip *žmogus* ir *mačiau*. Čia Zwicky nutaria dar kartą suskaidyti pagrindinio dėmens sąvoką (pirmoje skaidoje, kaip matėme, buvo išskirtas semantinis funktorius) ir išskirti **bazės** (ang. *base*) sąvoką. Junginio bazė yra tas žodis, kuris išoriškai atstovauja junginiui, taigi *žmogus* junginyje *tas žmogus* ir *matęs* junginyje *esu matęs*. Tipiniais komplementavimo ir modifikavimo atvejais bazė sutampa su pagrindiniu dėmeniu, kuris gali nesutapti (modifikavimo atveju) su semantiniu funktoriumi, pvz.,

¹⁸ Instanciacija yra daiktavardžio perkėlimas iš tipų pavadinimų į konkrečių diskurso vienetų plotmę. Instanciacija daugelyje kalbų turi savo gramatinę raišką — vardažodinius klasifikatorius, kurie pridedami prie kvantifikuoto arba determinuoto daiktavardžio ir žymi konkretų klasės vieneta, pvz., kinų *yí ge rén* ‚vienas klasifikatorius žmogus‘.

- (101) *rašo laišką* (pagrindinis dėmuo *rašo* yra bazė ir semantinis funktorius)
- (102) *aukštas namas* (pagrindinis dėmuo *namas* yra bazė, bet ne semantinis funktorius)

Tačiau, palyginti su *rašo laišką*, konstrukcija *esu matęs* nėra tipinis komplementavimo atvejis. Tiksliau, ji atsirado kaip komplementavimo atvejis, bet įvykus gramatikalizacijai ir visai konstrukcijai tam tikru mastu įgijus sudėtinės laiko formos funkciją, bazės savybės iš pirminio pagrindinio žodžio persikėlė į jo komplementą. Būtent šis poslinkis lėmė tai, kad *mačiau* ir *esu matęs* tapo distribuciskai lygiaverčiai ir (iš morfologinės perspektyvos žiūrint) ėmė priklausyti vienai paradigmai.

Tokiems pagalbiniam žodžiams kaip *esu* konstrukcijoje *esu matęs* nusakyti Zwicky vartoja **specifikatoriaus** terminą. Tačiau reikia pabrėžti, kad šio termino, perimto iš generatyvinės gramatikos *X-bar* sintaksės modelio, reikšmė nebesutampa su dabartine jo reikšme minimalistinėje programoje. Ji žymiai artimesnė reikšmei, kuri buvo apibrėžta pirminiame Jackendoffo (1977) modelyje. Specifikatorius ta prasme, kuria šį terminą, sekdami Zwicky'ų, čia vartosime, yra pagalbinis žodis, perteikiantis tam tikrus veiksmožodžiui arba daiktavardžiui reikšmingus gramatinius arba pusiau gramatinius požymius. Junginyje su veiksmožodžiu arba daiktavardžiu jis yra vidinis pradas, prisijungiantis veiksmožodį arba daiktavardį kaip komplementą, bet viso junginio išorinėje reprezentacijoje jis tampa „nematomas“.

Išskyrus semantinių funktorių ir bazę kaip diferencinius požymius, kurių pasiskirstymas leidžia klasifikuoti priklausomybės tipus, pirminę pagrindinio dėmens sąvoką galima patikslinti kaip **vidinį pradą**. Vidinio prado, semantinio funkatoriaus ir bazės funkcijų pasiskirstymas pagal priklausomybės tipus pavaizduotas lentelėje 2. Joje pateikiami priedų (priklausinių) požymiai.

Lentelė 2

	vidinis pradai	semantinis funktočius	bazė
komplementas <i>skaito knyga</i>	–	–	–
modifikatorius <i>aukštas namas</i>	–	+	–
specifikatorius <i>esu matęs tas žmogus</i>	+	+	–

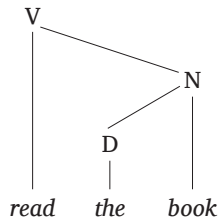
Šios lentelės bazės stulpelyje matome vien tik minuso ženklus — nė vienas iš šių priklausinių tipų neturi bazės požymių. Tai reiškia, kad remiantis bazės kriterijumi, kuris iš esmės yra junginio pagrindinio dėmens skiriamasis požymis Bloomfieldo tiesioginių sandų analizėje, pagrindinio dėmens išskyrimas yra gana neprobleminis ir duoda vienodus rezultatus visuose junginių tipuose. Tačiau smulkesnė vidinės junginio struktūros analizė atskleidžia nevienodumus ir labiau diferencijuoja vaizdą tiek naujesnėje generatyvinėje, tiek priklausomybių gramatikoje.

Toks priedų suskirstymas į tris tipus — komplementus, modifikatorius ir specifikatorius — yra labai panašus į tą, kuris, pavyzdžiui, pateikiamas Kembridžo anglų kalbos gramatikoje (Pullum & Huddleston in: Pullum & Huddleston 2002, 24), tačiau jos autoriai šalia komplementų ir modifikatorių mini tik determinantus, pabrėždami, kad ši kategorija būdinga tik daiktavardinio junginio struktūrai.

Zwicky'o pasiūlytas prado sąvokos dekonstravimas turi alternatyvų. Jau 2 skyriuje buvo minėta galutinio prado sąvoka. Ją galima palyginti su tuo, kas ką tik buvo pasakyta apie determinantus ir kitus specifikatorius. *Tas* junginyje *tas žmogus* yra vidinis pradai, bet jo priedas *žmogus*, kuris perima bazės savybes, yra galutinis pradai. Tokio požiūrio privalumas, kaip jį suvokė Radfordas (1993),

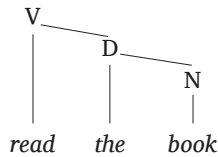

Schema 31

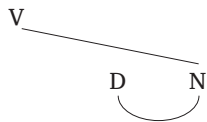
Kita vertus, kadangi daiktavardis lemia išorinį atstovavimą, pavyzdžiui, yra reikalaujamas veiksmožodžio valentingumo, nepriimtina ir schema 32.

Schema 32

Todėl čia būtų galima nukrypti nuo priklausomybės principo ir postuliuoti schemą 33 (plg. Eroms 2000, 253).

Schema 33

3.4. Gramatinės funkcijos sintaksinių ryšių požiūriu

Kaip jau anksčiau buvo sakyta, kai kuriuos sakinio dalių skirtumus galima suformuluoti remiantis sintaksinių ryšių tipų klasifikacija.

Žinomiausias atvejis yra papildinių ir aplinkybių skyrimas, kurį galima pagrįsti skirtumu tarp komplementavimo ir modifikavimo. Ar sintaksinių tipų klasifikacija gali padėti išsamiai aprašyti sakinio dalis?

Iš dalies atsakymas į šį klausimą yra neigiamas. Subjekto ir objekto skirties negalima suformuluoti remiantis sintaksinio ryšio tipais, nes ir vienas, ir kitas yra veiksmažodžio komplementas. Dėl tos pačios priežasties šiuo būdu negalima atskirti ir tiesioginio bei netiesioginio objekto. Šioms gramatinėms funkcijoms diferencijuoti reikalingi specialūs mechanizmai, kuriuos aptarsime kitame skyriuje. Taigi ką galima ir ko negalima apibūdinti ir paaiškinti remiantis elementariais sintaksinės struktūros principais?

Kaip jau žinome, galima skirti papildinius ir aplinkybes. Tačiau šias sąvokas redukavus iki elementaresnių struktūros principų pasirodo, kad jų tarpusavio santykis nėra unikalus, tik veiksmažodžiui būdingas reiškinys — jis taip pat būdingas ir kitiems, žemesnio lygmens struktūros vienetams, ypač daiktavardžiui. Taigi vienalytė „pažyminių“ klasė suskyla į dvi klases — daiktavardžio komplementus ir daiktavardžio modifikatorius, pvz.,

(103) *knygų skaitymas*

kelionė į Italiją

mintis apie atostogas

mintis, kad atostogos greitai baigsis

(104) *nuobodus skaitymas*

vasarnamis Italijoje

knyga apie gyvūnus

mintis, kuri man atėjo į galvą

Toks skyrimas tiems, kurie pripratę prie tradicinės pažyminio sąvokos, gali atrodyti pernelyg dirbtinis, intuityviai per mažai aiškus ir praktikoje sunkiai įvykdomas. Visa tai sunku paneigti. Papil-

dinių ir aplinkybių skyrimas ir taip buvo keblus, o šiuo atveju, atrodo, tampa dar keblesnis. Net pripažinus, kad konstrukcijos (105) ir (106) yra kažkuo panašios, dar nėra akivaizdu, jog sintaksinis ryšys jose turi būti tas pats.

(105) *pamanė, kad Žemė turi būti apvali*

(106) *mintis, kad Žemė turi būti apvali*

Pirmiausia veiksmažodis reikalauja papildymo ir sakinys *Jonas pamanė būtų tiesiog neužbaigtas. O daiktavardis *mintis* gali eiti be komplemento, pvz.,

(107) *Jam atėjo į galvą puiki mintis.*

Čia neužtenka konstatuoti, kad praleisti daiktavardžio komplementą yra lengviau — jeigu skirtumas būtų tik laipsniškas, dar nebūtų rimtos problemos. Tuo labiau, kad kai kuriomis sąlygomis gali būti praleidžiamas ir veiksmažodžio objektas, ypač kai jis yra apibendrintas, pvz.,

(108) *Tokios kelionės labai vargina.*

Daugiau problemų kelia tai, kad daiktavardis yra kita leksinė kategorija, turinti savo būdingas savybes. Daiktavardis dažniausiai žymi daiktus ir net abstrakčios sąvokos gali būti reifikuojamos, t. y., suvokiamos daiktiškai, kaip autonomiški, nors materialiai ir neužčiuopiami esiniai. Todėl būtų galima pagrįstai teigti, kad daiktavardžiui *mintis*, skirtingai nei veiksmažodžiui *mąstyti*, išvis nereikia komplemento. Tokį samprotavimą būtų galima apibendrinti ir kitoms leksinėms kategorijoms. Kodėl tie struktūros principai, kurie tinka veiksmažodžio sintaksinei aplinkai aprašyti, turėtų tikti ir daiktavardžio, būdvardžio bei prieveiksmio aprašui? Garantijos,

kad tie patys principai turėtų tikti visur, nėra. Daiktavardžiai vartojami kitose konstrukcijose nei veiksmažodžiai ir visai gali būti, kad šios konstrukcijos nepasiduoda redukcijai, dekompozicijai ir elementaresnius, visoje sintaksėje galiojančius struktūros principus. Vis dėlto arčiau tiesos tikriausiai būtų teiginys, kad jos iš dalies tokiai redukcijai pasiduoda, o iš dalies — ne. Taigi bandymas suformuluoti bendrus struktūros principus vis dėlto yra prasmingas, nors būtina suvokti jo ribotumą.

Ryškiausiai daiktavardis, kurio funkcija dažniausiai yra referentinė, skiriasi nuo predikatinų žodžių. Daiktavardis prototipiškai yra modifikuojamas, pvz., *stiprus žmogus*. Tačiau daugelis daiktavardžių turi veiksmažodinių bruožų, todėl ignoruodami šį faktą negalėtume paaiškinti tokių konstrukcijų kaip (109) ir (110), (111) ir (112) ekvivalentiškumo.

(109) *Jonas norėjo išvažiuoti atostogų.*

(110) *Jonas pajuto poreikį išvažiuoti atostogų.*

(111) *Viliuosi, kad gyvensime ilgai ir laimingai.*

(112) *Turiu vilties, kad gyvensime ilgai ir laimingai.*

Predikatiniai žodžiai — veiksmažodžiai, būdvardžiai ir prielinksniai — prototipiškai gali prisijungti ir komplementus, ir modifikatorius. Iliustruosime tik du pastaruosius, nes veiksmažodžiai jau buvo aptarti anksčiau. Sakiniuose (113) ir (114) *labai* ir *tuoj* yra modifikatoriai, o *už pagalbą* ir *kampo* — komplementai.

(113) *Esame jums labai dėkingi už pagalbą.*

(114) *Tuoj už kampo pamatysite kepyklėlę.*

Trumpai apžvelkime kitas sakinio dalis. Tradicinėje gramatikoje, be jau minėtų, dar skiriami tarininiai pažyminiai ir „vardinė tarinio dalis“. Juos reikia aptarti kartu.

Tarininiai pažyminiai yra nevienalytė kategorija. Dauguma iš jų nėra reikalaujami pagrindinio predikato, pvz.,

(115) *Jonas iš pobūvio grįžo linksmas.*

(116) *Visada sutikdavau Joną susirūpinusį ir liūdną.*

Tokiuose sakiniuose, kaip ir sakiniuose su aplinkybėmis, yra išreikštos dvi predikacijos, iš kurių viena yra pagrindinė sakinio predikacija, o kita — antrinė, papildoma. Skirtumas toks, kad aplinkybinė antrinė predikacija, priklausomai nuo savo aprėpties, kaip savo argumentą išskiria arba patį predikatą, arba visą predikaciją, arba net visą sakinį. Tarininis pažyminys kaip savo predikacijos argumentą išskiria vieną iš pagrindinės predikacijos argumentų: sakinyje (115) — subjektą, o sakinyje (116) — tiesioginį objektą. Tačiau kartu ši antrinė predikacija laiku, erdve ir aplinkybėmis yra susijusi su pagrindine predikacija: sakinyje (115) pasakoma tik tiek, kad Jonas buvo linksmas tuo metu, kai vyko pagrindine predikacija reiškiamas veiksmas. Taigi tarininiu pažyminiu perteikiama antrinė predikacija, taip pat kaip aplinkybinė, iš esmės modifikuoja visą pagrindinę predikaciją, tik skirtumas tas, kad ji susikoncentruoja ties vienu pagrindinės predikacijos argumentu apibūdinamoje situacijoje. Šiuo atžvilgiu antrinės predikacijos pobūdis yra kitoks nei konstrukcijose, kuriose būdvardis tiesiogiai modifikuoja daiktavardį. Todėl reikia turėti galimybę atskirti konstrukcijas su „tarininiais pažyminiais“ nuo konstrukcijų su būdvardiniais daiktavardžio modifikatoriais, pvz.,

(117) *Mėgstu matyti linksmus vaikus.*

(118) *Mėgstu vaikus matyti linksmus.*

Sakinyje (117) *linksmus* yra daiktavardžio modifikatorius, o frazinės gramatikos terminais tariant, jis su daiktavardžiu sudaro daikt-

tavardinę frazę. Sakinyje (118) būdvardžio sintaksinė pozicija yra kitokia, o jo traktuotė skiriasi priklausomai nuo sintaksės modelio. Priklausomybių gramatikoje būdvardis *linksmus*, panašiai kaip aplinkybės, yra laikomas veiksmožodžio modifikatoriumi. Tradicinėje gramatikoje dažnai teigiama, kad tokiose konstrukcijose egzistuoja dviguba priklausomybė („dvilypis sintaksinis ryšys“): modifikatorius esą priklauso ir nuo veiksmožodžio, ir nuo subjekto ar objekto. Priklausomybių sintaksėje dviguba priklausomybė nepripažįstama (plg. Mel’čuk 1988, 24–25): tarininio pažyminio derinimas su subjektu ar objektu dar neįrodo, kad jis nuo jų priklauso (plačiau tai aptarsime kitame skyriuje). Taigi terminas „tarininis pažyminis“ nėra labai vykęs — tinkamesnis būtų **antrinio predikatyvo** (ang. *secondary predicate*) pavadinimas. Antrinis predikatyvas, panašiai kaip tipinės aplinkybės, reiškia antrinę predikaciją, bet, skirtingai nei jos, turi ypatingą semantinę ryšį su vienu pagrindinės predikacijos argumentu. Šis semantinis ryšys vadinamas antrinio predikatyvo **orientacija**.

Antrinio predikatyvo orientacija dažnai morfosintaksiškai pasireiškia tuo, kad vartojamas nerieveiksmis, o būdvardis, derinamas su tuo daiktavardžiu, į kurį jis yra orientuotas. Tačiau kartais tokie būdvardžiai vartojami beveik sinonimiškai surieveiksmiais, pvz.,

(119) *Jis sėdėjo ant kėdės atbulas.*

(120) *Jis sėdėjo ant kėdės atbulai.*

Tai rodo, kad irrieveiksmiai (aplinkybės) gali būti orientuoti, t. y., gali turėti ypatingą semantinę sąsają su vienu argumentu. Siekiant atskirti abi konstrukcijas, vienu atveju galima kalbėti apie antrinį predikatyvą (*laiko butelį stačiau*), o kitu — apie orientuotą aplinkybę (*laiko butelį stačiai*).

Pasitaiko ir tokių antrinių predikatyvų, kurie turi ne modifikatoriaus, o komplemento statusą, pvz.,

(121) *Teismas pripažino Joną kaltą/kaltu.*

(122) *Aš tokį sprendimą laikau neprotingu.*

Pagrindinė predikacija aiškiai reikalauja tokių predikatyvų, todėl jie gali būti interpretuojami tik kaip komplementai. Tačiau čia pasireiškia tam tikras sintaksinės ir semantinės struktūros neatitikimas. *Pripažinti* čia vartojama reikšme iš tikrųjų reikalauja proposicinio (sakinio tipo) argumento, tad sakinį (121) būtų galima perfrazuoti taip:

(123) *Teismas pripažino, kad Jonas yra kaltas.*

Galima jį perfrazuoti ir dar kitaip:

(124) *Teismas pripažino Joną esant kaltą.*

Pastaruoju atveju sakininis komplementas išlaiko dar daugiau sakinio požymių — jis išreikštas veiksmažodine, nors ir nefinitine, forma, bet jo subjektas jau yra ištrauktas į pagrindinį sakinį kaip pagrindinio veiksmažodžio objektas. Sakinyje (121) komplementas neturi net veiksmažodžio, todėl konstrukcija formaliai atrodo lygiai taip pat, kaip konstrukcija su laisvuju (modifikatoriumi einančiu) antriniu predikatyvu. Priklausomybės schemoje sakinius (125) ir (126) galėtume aprašyti panašiai.

(125) *Matau Joną laimingą.*

(126) *Pripažįstu Joną laimingu.*

Abiem atvejais būdvardis *laimingą/laimingu* bus veiksmažodžio priklausinys, bet vienu atveju — modifikatorius, o kitu — komplementas. Semantiniu požiūriu pagrindinio predikato komplementas yra ne būdvardis, o jo atstovaujama predikacija.

Dabartinėje generatyvinėje sintaksėje antrinių predikatyvų problema sprendžiama kiek kitaip, nors ir čia jie skirstomi į adjunktus ir komplementus. Tačiau remiantis tuo, kad komplementinių antrinių predikatyvų atveju pagrindinis predikatas semantiškai reikalauja propozicinio argumento, dažnai daroma prielaida, kad predikatyvas kartu su tuo pagrindinio predikato argumentu, su kuriuo jis yra susijęs, sudaro tam tikrą neveiksmąžodinį sakinį (ang. *small clause*). Skaida tuomet yra tokia:

(127) *Pripažištu [Joną laimingu].*

Adjunktinių antrinių predikatyvų analizė yra panaši. Skirtumas tas, kad tokių sakinių kaip (125) predikatas nereikalauja propozicinio argumento — ir be antrinio predikatyvo *laimingą* jo argumentų struktūra jau yra pilnai realizuota. Todėl predikatyvas kartu su objektu negali sudaryti neveiksmąžodinio sakinio. Objektas yra predikatyvo argumentas, bet tik semantiškai, todėl šiuo atveju postuluojamas neveiksmąžodinis sakinytis, kuriame skiriamas fonetiškai nerealizuotas PRO subjektas, koindeksuotas (koreferentiškas) su pagrindinio veiksmažodžio objektu:

(128) *Matau Joną_i [PRO_i laimingą].*

Kadangi postuluojamas PRO subjektas yra nerealizuotas, tokią analizę empiriškai verifikuoti yra praktiškai neįmanoma. Konstrukcijos su laisvaisiais antriniais predikatyvais frazinėje sintaksėje visada sukelia daug problemų. Atmetus prielaidą dėl PRO subjekto, sakinio (125) skaida atrodo gana problemiška. Skaidos modelis *[[matau Joną] laimingą]* visiškai ignoruotų žodžius *Joną* ir *laimingą* jungiantį predikatinį ryšį, todėl patrauklesnė atrodo analizė, išskirianti sandą *[matau laimingą]*:

(129) [Aš [Joną [mačiau laimingą]]].

Tokia analizė, paremta prielaida, kad semantinė sakinio struktūra yra sukonstruota aplink kompleksinį predikatą ‚matyti laimingą‘, yra rimta alternatyva ką tik minėtai neveiksmožodinių sakinių hipotezei.

Pakartokime: tik kai kurios gramatinės funkcijos gali būti išsamiai apibrėžtos remiantis sintaksinio ryšio tipu, jungiamomis leksinėmis kategorijomis ir sakinio lygmeniu, pavyzdžiui, aplinkybes galima apibrėžti kaip veiksmažodžio (sakinio) modifikatorius, pažyminius — kaip daiktavardžio modifikatorius ir pan. Kitų gramatinių funkcijų neįmanoma apibūdinti pagal šiuos kriterijus, todėl daugumai sintaksės teorijų reikia atskiro gramatinių funkcijų aprašo. Šią problemą nagrinėsime 5 skyriuje, tačiau prieš tai — 4 skyriuje — aptarsime morfosintaksinių ryšių aspektus.

4. MORFOSINTAKSINIAI RYŠIAI

4.1. Morfosintaksiniai ir sintaksiniai ryšiai

Sintaksė dabartine prasme gimė kartu su struktūralizmu XX amžiuje, kai imta ieškoti elementarių sintaksinių struktūrų. Dar XIX amžiaus sintaksės samprata nuo dabartinės labai skyrėsi — ją gerai atspindi dažnai cituojama Miklosichiaus *Slavų kalbų lyginamosios sintaksės* įvade pateikta formuluotė, jog sintaksė yra kaitybinių formų vartojimo aprašas. Šią sampratą XX amžiuje pakeitė struktūralistai, kurie sintaksę suvokė kaip sakinių ir junginių struktūros teoriją. XX amžiaus lingvistikai būdinga tendencija atskirti įvairius kalbos lygmenis lėmė tai, kad sintaksinės struktūros imtos tirti atskirai, abstrahuojant nuo morfologinių reiškinių. Vis dėlto sintaksės atskyrimas nuo to kalbos lygmens, kurį dabar įvardijame kaip morfosintaksę, neįvyko lengvai.

Senesnių laikų gramatikos, dažniausiai besiremiančios lotynų kalbos gramatikų modeliu, ypatingą dėmesį skirdavo morfologijai — vardažodžių ir veiksmažodžių kaitybos paradigmoms. Be to, dėmesio buvo skiriama ir kaitybinių formų vartojimui, taigi tiems reiškiniams, kurie dabar suvokiami kaip morfosintaksiniai, pavyzdžiui, derinimui ir linksnio valdymui. To meto gramatikų tikslas buvo aprašyti, kokias kaitybines formas vienas žodis primeta kitam, pavyzdžiui, tokius atvejus kaip *formosa facies* ‚gražus veidas‘, kai daiktavardžio giminė lemia būdvardžio moteriškosios giminės formą, arba *gladio uti* ‚naudotis kardu‘, kai veiksmažodis *uti* primeta komplementui abliatyvo formą. Šie reiškiniai ir buvo apibūdinami kaip sintaksiniai ir aptariami sintaksės skyriuje, nors niekas jų ne-

suvokė kaip sintaksinio ryšio tipų. Vėliau, kai sintaksė užsibrėžė tikslą atskleisti elementarius sintaksinės struktūros vienetus, kai kurie tyrėjai — Bloomfieldas ir Tesnière'as — jau suvokė būtinybę sintaksinį aprašą atskirti nuo morfologijos lygmens ir abu savo pagrindines sąvokas — konstituenciją ir priklausomybę — apibrėžė atsiribodami nuo morfologijos. Tačiau tai įvyko tik beveik įpusėjus XX amžiui. Tiesa, ir prieš tai jau būta bandymų suformuluoti elementarius sintaksinės struktūros vienetus, tačiau tuomet dar nebuvo iki galo suvokta galimybė arba būtinybė atskirti morfologiją ir sintaksę. Bandymai skirstyti sintaksinius ryšius remiantis iš lotynų kalbos gramatikos paveldėtomis valdymo ir derinimo sąvokomis buvo ypač dažni Rytų ir Centrinės Europos kalbų gramatikose. Tokia pagunda buvo ypač didelė todėl, kad reikėjo aprašyti fleksinių kalbų, tokių kaip rusų, lenkų arba lietuvių, sistemas. Tokiu būdu atsirado lietuvių kalbos mokyklinėje gramatikoje taikomas, iš rusų kalbos gramatikos perimtas sintaksinių ryšių skirstymas pagal morfologinius rodiklius. Tačiau iš lotynų kalbos paveldėtos valdymo ir derinimo sąvokos nėra universali žodžių ryšių sistema, nes ne visi žodžiai yra derinami arba jų linksniai valdomi. Todėl prie šių dviejų sąvokų dar buvo pridėtas „šliejimas“ (rusų kalbos termino *примыкание* vertinys).

Tokia sąvokų sistema galėtų būti naudojama apibūdinant morfologines priemones, kuriomis žymimi sintaksiniai žodžių ryšiai. Tačiau problema ta, kad mokyklinėje gramatikoje šis skirstymas naudojamas patiems sintaksiniams ryšiams nusakyti. Tuomet pasirodo, kad jis yra prieštaringas.

Valdymas, tradicinėje gramatikoje suvokiamas kaip dviejų žodžių ryšys, kai vienas žodis reikalauja tam tikros kito žodžio formos, pvz., *noriu ledu*. Apibrėžimo ydingumas išplaukia iš to, kad formos valdymas tuo pačiu metu interpretuojamas kaip žodžio valdymas. Todėl „valdomo žodžio“ pozicijoje atsidūrus linksniais nekaitomam žodžiui, pavyzdžiui, *noriu pasivaikščioti*, kyla problema. Bendratis

negali turėti veiksmažodžio *norėti* reikalaujamo kilmininko linksnio, taigi nebeaišku, ar ją reikėtų laikyti valdoma. Jeigu pripažintume, kad tai vis dar valdymo atvejis, nukryptume nuo priimto apibrėžimo, nes valdomu laikytume žodį, kuris pagal formuluotę toks būti negali (nes nekaitomas linksniais). O jeigu teigtume, kad bendratis *pasivaikščioti* yra prišlieta, vis tiek neišvengtume problemos, nes tokiu atveju reikėtų pripažinti, kad ryšio pobūdį lemia ne valdančiojo žodžio sintaksinės savybės, o valdomojo žodžio morfologinės ypatybės. Tuomet *skaito ilgai* būtų šliejimo atvejis, nes žodis *ilgai* nekaitomas linksniais, o *skaito valandą* — valdymo, nes forma *valandą* turi linksnio požymį. Tačiau laiko reikšme galininko forma *valandą* gali būti vartojama su bet koku veiksmažodžiu, pavyzdžiui, *sėdi valandą, mąsto valandą, šąla valandą...* Kitaip sakant, pripažinus, kad trukmės galininkas *valandą* yra valdomas, reikėtų pripažinti ir tai, kad visi veiksmažodžiai valdo galininką. Su panašiais pavyzdžiais galima įrodyti, kad visi veiksmažodžiai valdo naudininką, vietininką ir pan. Ko tuomet vertas teiginys, kad *skaityti* valdo galininką, jeigu jį valdo visi veiksmažodžiai? Be to, teiginys, kad *skaito valandą* yra valdymo, o *skaito ilgai* — šliejimo atvejis, iš esmės nieko kito nepasako, tik tai, kad *valanda* yra kaitomas linksniais žodis, o *ilgai* — ne. Su sintakse toks apibūdinimas nieko bendro neturi. Ir apskritai visas skirstymas į valdymą, šliejimą ir derinimą su sintakse yra susijęs tik tiek, kad minėtomis morfologinėmis sąvokomis faktiškai stengiamasi aprašyti sintaksinius ryšius, dėl ko neišvengiamai kyla prieštaravimų. Mokyklinės sintaksės valdymo sąvoka atsirado suplakus du reiškinius, kurie teorinėje gramatikoje skiriami: sintaksinį reikalavimą, arba komplementavimą, ir morfosintaksinį linksnio valdymą, arba rekciją.

Šią ir taip ydingą sistemą, kurioje dėl kriterijų maišymo nėra jokios galimybės nuosekliai atskirti valdymą ir šliejimą, dar komplikuoja derinimo sąvoka. Jos iš esmės niekas nebando sieti su sintaksiniu reikalavimu — tai kaitybinių formų nustatymo mecha-

nizmas, kuris galėtų būti nulemtas sintaksinių veiksmių, bet pats nėra sintaksinio pobūdžio. Todėl derinimą nebent būtų galima laikyti sintaksinio ryšio rodikliu: galima manyti, kad junginyje *raudonas namas* būdvardžio *raudonas* forma yra suderinta su daiktavardžiu tam, kad paaiškėtų šių žodžių sintaksinis ryšys. Problema šiuo atveju yra ta, kad *X* derinimas su *Y* suvokiamas kaip *X* priklausomybė nuo *Y*. Derinimą suvokiant kaip priklausomybę, vėl suplakamas morfosintaksinis mechanizmas su sintaksiniu ryšiu. O šiuos dalykus atskyrus, gali pasirodyti, kad net jeigu *X* derinimas su *Y* rodo tarp jų esantį sintaksinį ryšį, tai nebūtinai reiškia, jog *X* yra priklausomas nuo *Y* — gali būti ir atvirkščiai. Iš tikrųjų požiūris, kad pagrindinis dėmuo gali būti suderintas su priklausomuoju, yra plačiai paplitęs. Apie tai bus kalbama toliau.

Čia dera trumpai aptarti du dalykus: morfologijos ir sintaksės santykį bei morfosintaksės sąvoką. Kad tarp morfologijos ir sintaksės yra tam tikrų sąsajų, niekam nekyla abejonių. Tačiau ne visa plati morfologijos sritis yra susijusi su sintakse, pvz.,

(130) *geri žmonės*
geri sūnūs
geri vyrai

Šiomis formomis perteikiamą morfologinę informaciją galime padalyti į dvi dalis. Informacija apie tai, kad daiktavardžiai turi daugiskaitos vardininko požymį, yra perduodama tarpininkaujant sintaksinėms taisyklėms — tai rodo faktas, jog būdvardžiai taip pat įgyja daugiskaitos vardininko požymį. Tačiau požymiai [+ daugiskaita, + vardininkas] ir yra visa sintaksinėms taisyklėms prieinama informacija. Tai, kad daugiskaitos vardininko reikšmė perteikiama trimis skirtingomis galūnėmis (-*ės*, -*ūs*, -*ai*), negali būti perduodama sintaksiniais mechanizmais. Iš principo galima išivaizduoti kalbą, kurioje derinamo būdvardžio galūnė būtų pasirenkama pagal daiktavardžio galūnę, pvz.,

(131) *gerys moterys

*gerūs sūnūs

*gerės žmonės

Tačiau faktiškai tokie atvejai natūraliosiose kalbose nėra paliudyti. Taigi galima teigti, kad paradigminė morfologija (gramatinės reikšmės perteikiančios priemonės) sintakse yra neaktuali. Užtat jai aktualios tam tikros gramatinių kategorijų vertės — skaičiaus, linksnio, giminės ir pan. Tą morfologijos dalį, kuri yra aktuali sintaksiniam gramatikos komponentui, vadiname **morfosintakse**.

Aukščiau aprašyti svarstymai yra įvardijami kaip „sintaksės atsiejimo nuo morfologijos“ (ang. *morphology-free syntax*) principas, kurį palyginti neseniai suformulavo Zwicky (Zwicky 1992). Siau- resne prasme šis principas reiškia, kad sintaksinėms taisyklėms neaktuali paradigminė morfologija ir kad, pavyzdžiui, jokiame kalboje būdvardis negali skirtingai derintis su daiktavardžiais pagal jų turimas galūnes, jeigu kategorinė vertė yra ta pati. Platesne prasme jis reiškia tai, kad sintakse morfologija apskritai yra neaktuali, t. y., nesvarbūs ir morfosintaksiniai požymiai. Nėra įrodyta, ar pastarąja prasme suvokiamas principas taip pat yra teisingas, todėl šiuo atžvilgiu gramatikos teorijos gali skirtis. Nagrinėjant sakinį (132), subjekto *rožės* vardininko formą galima aiškinti arba kaip sakinio struktūros požymį (ir atitinkamai postuluoti sakinio modelį, kuris subjektui numatytą vardininko linksnį), arba kaip individualų veiksmožodžio *žydėti* požymį (ir tuomet leksikoje numatyti taisyklę, kad šio veiksmožodžio subjektas turi gauti vardininko formą).

(132) *Rožės gražiai žydi.*

Šiaip ar taip, turėtų būti aišku, kad sintaksinės taisyklės vienetams, kuriais operuoja, gali numatyti nebent abstrakčias požymių samplaikas, bet ne šių požymių realizaciją. Visai logiška manyti,

kad sintaksinė taisyklė gali, pavyzdžiui, veiksmažodžio subjektui primesti vardininko linksnį:

(133) *Man patinka šios gėlės.*

Tačiau šis požymis gali likti nerealizuojamas, jeigu subjekto pozicijoje yra kas nors, neturintis linksnio požymio, pavyzdžiui, sakiny:

(134) *Man nepatinka, kad tu visur pasakoji tokias istorijas.*

Atsiejus sintaksę nuo morfologijos, lieka du morfosintaksinės žodžių priklausomybės tipai: linksnio valdymas, arba rekcija, ir derinimas. Galima iš karto pateikti du tipinius pavyzdžius: (135), kur *ledų* turi veiksmažodžio *norėti* reikalaujamą kilmininko formą, ir (136), kur *raudonas* turi žodžio *namas* morfosintaksinius požymius atspindinčią vyriškosios giminės vienaskaitos vardininko formą.

(135) *noriu ledų*

(136) *raudonas namas*

Abiem atvejais vieno žodžio forma tam tikru būdu priklauso nuo kito žodžio. Derinimo atveju priklausomybė pasireiškia tuo, kad būdvardis iš daiktavardžio gauna giminės ir skaičiaus požymius, kurių pats savaime neturi. Linksnio valdymo atveju tai, kad žodžio *ledų* linksnis tam tikra prasme priklauso nuo veiksmažodžio *norėti*, rodo faktas, jog pakeitus šį veiksmažodį kitu galėtų atsirasti kitas linksnis, pvz.,

(137) *valgyti ledus*

mėgautis ledais

Ir derinimas, ir linksnio valdymas yra morfosintaksinės priklausomybės atvejai ta prasme, kad vieno iš dviejų žodžių (privaloma) kaitybinė forma negali būti nustatyta lokaliai, remiantis paties to žodžio savybėmis: *raudonas* ją gauna iš *namas*, o *ledų* — iš *norėti*.

Tačiau tarp morfologinės priklausomybės tipų yra ir skirtumų. Derinimui svarbūs kito žodžio morfosintaksiniai požymiai: būdvardis nukopijuoja daiktavardžio giminės ir skaičiaus požymius. Linksno valdymui kito žodžio morfosintaksiniai požymiai iš principo nėra svarbūs. Beje, linksno požymis, kurį daiktavardis *ledų* kažkokiu būdu gauna iš veiksmažodžio, pačiam veiksmažodžiui nėra būdingas, nes jis linksniais nekaitomas. Taigi valdymo atveju svarbu kas kita — galima teigti, kad netiesiogiai linksnį lemia valdančiojo žodžio junglumas. Žinoma, junglumas, visų pirma, yra sintaksinis reiškinys: dėl savo argumentų struktūros veiksmažodis reikalauja tam tikrų vardažodinių komplementų. Tačiau be šio pirminio sintaksinio reikalavimo yra dar ir antras — morfosintaksinis. Valdantysis žodis savo komplementams numato su gramatine funkcija susijusį morfosintaksinį požymį — linksnį arba prielinksnį. Šiuos dalykus reikia atskirti, nes valdančiojo žodžio morfosintaksiniai reikalavimai ne visada gali būti realizuojami. Pavyzdžiui, konstrukcijoje (138) veiksmažodis reikalauja komplemento ir priskiria jam galininko linksnį, o konstrukcijoje (139) komplemento poziciją užima sakiny, kuris linksnio požymio gauti negali.

(138) *pasakė vieną žodį*

(139) *pasakė, kad eina namo*

Taigi komplementavimas gali egzistuoti be linksnio valdymo. Ar, atvirkščiai, linksnio valdymas gali egzistuoti be komplementavimo? *A priori* atmesti tokios galimybės galbūt nereikėtų. Bet kadangi valdomojo linksnio negalima sieti su valdančiojo žodžio kategoriniais požymiais, iš esmės belieka tik spėti, kad linksnio valdymą lemia

pats sintaksinio ryšio tarp dviejų žodžių buvimas — klausimas tik, ar tas ryšys visada privalo būti komplementavimas (apie tai kalbėsime toliau, žr. 4.4). Vis dėlto jeigu konstrukcijoje *norėti ledų* konstatuojame komplementavimo ryšį, logiška atrodo išvada, kad linksnio valdymą lemia būtent jis. Taigi šiuo atveju tarp komplementavimo ir linksnio valdymo galima nustatyti vienpusės implikacijos santykį: linksnio valdymas implikuoja komplementavimą, bet ne atvirkščiai.

4.2. Derinimas

Kaip derinimo pavyzdį ką tik pateikėme būdvardžio derinimą skaičiumi ir gimine su daiktavardžiu. Iš tiesų tipiškiausi derinimo atvejai ir yra derinimas gimine ir skaičiumi. Derinimas linksniu yra kiek keblesnis dalykas. Būdvardis pats savaime neturi nei giminės, nei skaičiaus, todėl turi juos gauti iš daiktavardžio. Čia išimtį sudaro tik daiktavardiškai vartojami būdvardžiai, pvz.,

(140) *Pasaulis priklauso drąsiesiems.*

O inherentinio linksnio neturi joks vardažodis — linksnį tam tikru būdu visada lemia sintaksinis kontekstas. Vienas iš būdų, kaip vardažodis gali gauti linksnio formą, tai — paklusti kito žodžio morfosintaksiniam reikalavimams — šį dalyką įvardijome kaip linksnio valdymą (rekciją). Pavyzdžiui, akivaizdu, kad konstrukcijoje (141) būdvardis *skanaus* giminės ir skaičiaus formą gauna iš daiktavardžio, bet ar iš jo gauna ir linksnį — nėra iki galo aišku.

(141) *noriu skanaus pyrago*

Apskritai ir daiktavardis, ir būdvardis linksnį turi gauti iš veiks-

mažodžio *norėti*, tačiau gali kilti klausimas, ar būdvardis jį gauna per daiktavardį (daiktavardis gauna linksnio formą iš veiksmažodžio, nuo kurio priklauso, o būdvardis — iš daiktavardžio), ar abu žodžiai — daiktavardis ir būdvardis — jį iš veiksmažodžio gauna kartu. Sprendimas šiuo atveju priklauso nuo bendros sintaksinės koncepcijos. Priklausomybių gramatikoje logiška manyti, kad būdvardis linksnio požymį gauna iš daiktavardžio, o šis — iš veiksmažodžio. Sandų struktūra paremtoje sintaksėje būtų teigiama, kad *skanaus pyrago* sudaro sandą, kuris kaip visuma gauna linksnį iš veiksmažodžio (plg. Corbett 2006, 133–134).

Sugrįžkime prie tipinių derinimo atvejų — derinimo gimine ir skaičiumi. Remiantis šiais tipiniais pavyzdžiais turėtų būti įmanoma apibūdinti derinimo esmę. Čia omenyje turime ne funkcinę derinimo motyvaciją (apie tai bus kalbama atskirai), o patį derinimo reiškinį. Taigi derinimo esmė galėtų būti apibrėžta kaip nuotolinis tam tikrų morfosintaksinių požymių parinkimo mechanizmas žodžiams, kurie jų neturi iš savęs, bet privalo turėti jų rodiklius. Šis nuotolinis mechanizmas lingvistikoje yra žinomas kaip *kontrolė*. Sakinyje (142) būdvardžio *gabūs* giminės ir skaičiaus požymius kontroliuoja žodis *broliai*.

(142) *Abu mano broliai yra gabūs.*

Kitaip sakant, jis atlieka derinimo *kontrolerio* (ang. *controller*) funkciją. Pats žodis, kurio kai kuriuos morfosintaksinius požymius kontroliuoja kitas žodis, vadinamas derinimo gavikliu (ang. *agreement target*).

Svarbu pabrėžti, kad taip suvokiamas derinimas apima ir tam tikrus morfosintaksinių požymių parinkimo mechanizmus, kurie tradiciškai lietuvių kalbotyroje nelaikomi derinimo atvejais. Omenyje turime vadinamąjį numanomąjį derinimą (ang. *default agreement*). Palyginkime šiuos sakinius:

(143) *Pianinas yra sunkus.*

(144) *Skambinti pianinu yra sunku.*

Sakinyje (143) būdvardis *sunkus* giminės ir skaičiaus požymius gauna iš subjekto einančio daiktavardžio *pianinas*. Sakinyje (144) toje pačioje sintaksinėje pozicijoje vartojamas tas pats būdvardis, kuris ir čia neturi (nes niekada neturi) inherentinių giminės ir skaičiaus požymių. Taigi šiuos požymius jis turi gauti iš kitur, tačiau šiuo atveju toje pozicijoje, kur paprastai randamas kontroleris, yra nekaitomas giminėmis ir skaičiais žodis — veiksmazodžio bendratis. Bendratis negali atlikti kontrolierio funkcijos, tačiau būdvardis vis tiek turi kaip nors atsižvelgti į tai, koks žodis užima subjekto poziciją. Tais atvejais, kai šioje pozicijoje vartojamas derinamųjų požymių neturintis žodis, būdvardis gauna vadinamąją bevardės giminės formą. Nors šiuo atveju nėra kopijuojamų požymių, vis tiek čia turime tam tikrą derinimo tipą, nes predikatinio būdvardžio forma priklauso nuo to, kas užima subjekto poziciją (Corbett 2006, 96–97).

Derinimo atvejus, kai nėra kopijuojamų požymių, galima laikyti ribiniais. Trumpai reikia paminėti ir kelis kitus atvejus, kurių priskyrimas derinimui gali kelti abejonių, tačiau geresnį sprendimą rasti būtų sunku.

Junginyje, kad ir kaip jį suvoktume, linksniai būna suderinti. Pagal atliekamą funkciją linksniai dažnai lyginami su prielinksniais — jie paprastai skiriasi tik tuo, kad pastarieji yra atskiri žodžiai, valdantys daiktavardį ir jo priklausinius. Tačiau derinimo atžvilgiu prielinksniai taip pat kartais elgiasi panašiai kaip linksnių formos — jie gali būti pridedami prie kelių daiktavardinės frazės dėmenų. Tai, pavyzdžiui, būdinga rusų liaudies poezijai:

(145) *na   vysokom   na   beregu*
        ant   aukšto   ant   kranto
        ,ant aukštojo kranto’

Panašiai Matthewsas (1981, 247) interpretuoja semitų kalbų artikelių kartojimą — šiuo atveju derinamasis požymis būtų apibrėžtumas, kuris dažniausiai reiškiamas ne galūne, o atskiru žodeliu, pvz.,

(146) hebrajų

<i>hā-‘ir</i>	<i>haq-gəḏōlā</i>
ART-miestas	ART-didelis:F.SG
‘didysis miestas‘	

Vis dėlto, nepaisant panašumų, kurie sieja tokius atvejus su tipiniu derinimu, tarp jų yra esminis skirtumas. Tipinis derinamasis požymis yra kopijuojamas todėl, kad derinamasis žodis jį privalo turėti, bet neturi iš savęs. Čia minėtais atvejais derinamasis žodis jau yra morfologiškai pilnas, jam netrūksta jokios galūnės, todėl be kartojamo gramatinio rodiklio jis galėtų išsiversti.

4.3. Linksnio valdymas

Linksnio valdymas (ang. *case government*) yra daug sunkiau apibrėžiamas morfosintaksinės priklausomybės tipas nei derinimas. Anksčiau pateiktas pavyzdys *norėti ledų* yra gana tipiškas: tai, kad objektas gauna kilmininko formą, lemia individualūs veiksmažodžio *norėti* reikalavimai. Analogiškai reiktų sakyti, kad konstrukcijoje *valgyti ledus* galininko formą *ledus* lemia individualūs veiksmažodžio *valgyti* reikalavimai. Tačiau šiuo atveju toks teiginys skambėtų ne taip įtikinamai, nes galininko reikalaujančių veiksmažodžių yra tūkstančiai. Todėl kyla mintis, kad čia galininko vartojimą galbūt lemia ne individualūs veiksmažodžio reikalavimai, o sintaksinė konstrukcija — tranzityvinis sakinio modelis. Įvairiuose gramatiniuose modeliuose (pvz., generatyvinėje gramatikoje) toks

linksnis apibūdinamas kaip struktūrinis ir priešinamas leksiniams linksniams, kurie yra reikalaujami individualių veiksmažodžių. Kita vertus, toks linksnis kaip galininkas galėtų būti vadinamas struktūriniu ir kitokia prasme — dėl to, kad neturi ryškios reikšmės. Jo reikšmę galima apibrėžti kaip „tiesioginio objekto raišką“, bet tai labai abstrakti, gramatinė reikšmė, kurią sunku palyginti su daug konkretesne instrumentine įnagininko reikšme, erdvine vietininko reikšme ir pan. Ir apie galininką, ir apie įnagininką sakome, kad jie gali būti valdomi, pvz.,

(147) *Turiu nusipirkti naują pieštuką.*

(148) *Moku naudotis pieštuku.*

Tačiau įnagininko valdymas šiek tiek nukrypsta nuo to, kaip įsivaizduojame tipinį valdymą, nes šioje konstrukcijoje jis nėra šiaip sau mechaniškai reikalaujamas veiksmažodžio *naudotis*, o išlaiko savo instrumentinę reikšmę. Atrodo, kad objekto linksnis čia dubliuoja dalį predikatinio veiksmažodžio reikšmės: instrumento naudojimo reikšmę perteikia ir veiksmažodžio argumentų struktūra, ir linksnis. Todėl įrodyti, kad vienintelė įnagininko vartojimo priežastis šioje konstrukcijoje yra individualus veiksmažodžio *naudotis* reikalavimas, būtų sunkiau.

Taigi kyla tam tikras paradoksas: kai valdomas struktūrinis linksnis (pvz., galininkas), individualus reikalavimas (kaip esminis reikšmės kriterijus) yra nelabai ryškus, bet konstrukcija atitinka valdymo prototipą tuo, kad linksnis neturi ryškios autonomiškos semantikos. Kai valdomas semantinis linksnis (pvz., įnagininkas), individualaus reikalavimo kriterijus nėra patenkintas, nes linksnis turi semantinę autonomiją, dėl kurios jo išskirtinė priklausomybė nuo valdančiojo veiksmažodžio yra mažiau tikėtina. Tad kurį tipą reikėtų laikyti kanoniniu valdymu? Gali būti, kad kanoninis valdymas (apie šią sąvoką plg. Corbett 2008, 12–13) apskritai yra gana

retas reiškiny. Galbūt geriausiai jį iliustruoja prielinksnių valdymas, nes čia linksnio pasirinkimas dažnai atrodo silpnai motyvuotas arba išvis nemotyvuotas. Kodėl *ant* valdo kilmininką, o *prieš* — galininką? Tai paaiškinti būtų sunku, todėl prielinksnių junginiai ir yra ryškiausi linksnio valdymo pavyzdžiai.

Į diskusiją apie tai, kaip nubrėžti ribą tarp linksnio valdymo ir semantinio linksnio vartojimo, čia nesileisime. Ji veikiausiai nėra griežta ir „gryno“, neabejotino valdymo atvejai greičiausiai yra reti. Tuo labiau, kad kanoninio linksnio valdymo santykinis retumas neturi didesnės reikšmės diskusijai dėl linksnio valdymo sąvokos.

Reikia paminėti dar vieną svarbų valdymo aspektą. Kaip minėta anksčiau, dažniausiai valdymas siejamas su kito žodžio sintaksinėmis savybėmis. Tačiau Mel'čukas (2003, 195–196) siūlo išplėsti šį apibrėžimą, kad jis apimtų ir tokius atvejus, kai žodžio formą valdo kito žodžio gramatinis požymis (panašiai jau rašė Matthewsas 1981, 247). Kaip pavyzdį jis cituoja gruzinų kalbos esamojo ir būtojo laiko konstrukcijų skirtumą. Gruzinų kalboje esamojo laiko forma valdo subjekto absoliutyvo ir objekto datyvo formas, o būtojo laiko forma — subjekto ergatyvo ir objekto absoliutyvo formas, pvz.,

(149) gruzinų

<i>Gogi</i>	<i>c'eril-s</i>	<i>c'er-s.</i>
TV:ABS	laiškas:DAT	rašyti:PRS.3SG
,Gogis rašo laišką.'		

(150) <i>Gogi-m</i>	<i>c'eril-i</i>	<i>da-c'er-a</i>
TV-ERG	laiškas:ABS	PERF-rašyti-AOR.3SG
,Gogis parašė laišką.'		

Atvejai, kai skirtingos to paties žodžio formos valdo skirtingus linksnius, nėra vien tik egzotiniai. Kai kuriose lietuvių kalbos tarmėse bendratis gali valdyti vardininko linksnį, kai tuo metu kitos formos — tik galininką, pvz.,

(151) *Mums reikia dar šienas pjauti.*

Į tokius reiškinius, aptariant valdymą, būtina atsižvelgti. Jie negriauna bendro valdymo apibrėžimo derinimo atžvilgiu, nes ir šiuo atveju valdomas požymis nėra būdingas valdančiajam žodžiui. Tačiau jie, iš pirmo žvilgsnio, verčia pakeisti požiūrį į valdymą kaip į tam tikrų žodžių **kaip leksemų** lemiamą savybę. Tiesa, toks požiūris yra abejotinas net neatsižvelgus į čia aptariamus ypatingus tam tikrų kaitybinių formų reikalavimus. Kaitybinių formų reikalavimai, kiek galima spręsti, lemia tik struktūrinio linksnio pasirinkimą — individualių leksemų reikalaujami linksniai negali būti jų valdomi. Tarkime, bendraties objekto vardininkas negali pakeisti naudininko, pvz.,

(152) *Mums reikia dar draugams (*draugai) padėti.*

Požiūris, kad struktūrinius linksnius lemia konkrečių leksemų reikalavimai, kaip implikuoja standartinė valdymo samprata, nėra visiškai įtikinamas. O pripažinus, kad linksnius kai kada gali priskirti sintaksinės konstrukcijos, lengviau susitaikyti su tuo, kad skirtingose konstrukcijose, t. y., skirtingose pagrindinių intranzityvinės ir tranzityvinės konstrukcijų atmainose, gali būti priskiriami skirtingi linksniai.

4.4. Prado ir priedo žymėjimas

Kaip parodyta anksčiau, derinimas ir linksnio valdymas yra morfosintaksiniai mechanizmai, kuriais vienas žodis kontroliuoja kito žodžio morfosintaksinius požymius, tik tiek, kad ši kontrolė remiasi skirtingomis kontrolerio savybėmis. Tam, kad būdvardį *raudonas* būtų galima suderinti su daiktavardžiu *namas*, užtenka žinoti morfo-

sintaksines šio kontrolierio savybes. Linksnio valdymą, kaip matėme, sunkiau įsivaizduoti be tam tikros sintaksinių kontrolierio savybių įtakos. Turint omenyje šį skirtumą, nenuostabu, kad komplementai dažnai gauna valdomą linksnį (*norėti ledų, mėgautis ledais*). Kad modifikatoriaus linksnis bus valdomas modifikuojamojo žodžio, sunku tikėtis, nes šiuo atveju sintaksinė priklausomybė kyla iš modifikatoriaus sintaksinių savybių, savo ruožtu atspindinčių jo predikatinės savybes. Užtat modifikatoriaus derinimas su modifikuojamuoju žodžiu yra įprastas dalykas, pvz., *raudonas namas*.

Kadangi derinimas nesiremia sintaksinėmis kontrolierio savybėmis, ir pagrindinis dėmuo gali būti derinamas su komplementu. Priklausomybių gramatikoje pripažįstama, kad veiksmažodis, sakinio centras ir pagrindinis dėmuo, derinamas su veiksmiu, pvz.,

(153) *vaikas žaidžia / mes žaidžiame*

(154) *the child plays / the children play*

Darant prielaidą, kad derinimas ir linksnio valdymas turi funkciją ir kad ši funkcija yra rodyti dviejų žodžių ryšį, subjekto ir veiksmažodžio junginyje reikia konstatuoti net du ryšio rodiklius — veiksmažodis priskiria subjektui vardininko linksnį, o pats yra su juo derinamas. Kitaip sakant:

priedo forma yra priklausoma nuo prado (*žaidžia* → *vaikai*)
 prado forma yra priklausoma nuo priedo formos
 (*the children* → *play*)

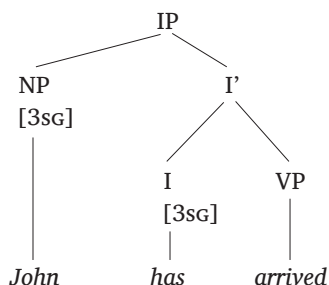
Šie skirtingi sintaksinio ryšio žymėjimo būdai buvo ištirti Nichols (1986; jos tyrimai remiasi ankstesniais Tadeuszo Milewskio darbais), kuri jiems įvardyti įvedė terminus „prado žymėjimas“ (ang. *head marking*) ir „priedo žymėjimas“ (ang. *dependent marking*). Pirmąjį tipą iliustruoja veiksmažodžio derinimas su sub-

jektu, o antrąjį — veiksmožodžio valdomas subjekto vardininko linksnis.

Tradicinėje lietuvių kalbos gramatikoje minėti reiškiniai negali būti suformuluoti, nes derinimas joje laikomas sintaksinio ryšio tipu. Teigiama, kad subjekto vardininkas yra valdomas, nes priklauso nuo veiksmožodžio, bet kartu veiksmožodis laikomas priklausomu nuo subjekto, nes yra su juo derinamas. Todėl subjekto ir veiksmožodžio sintaksinis ryšys apibūdinamas kaip „tarpusavio sąsaja“ arba kaip ypatingas „predikatinis ryšys“. Priklausomybių gramatikoje tarpusavio sąsajos samprata griežtai atmetama remiantis tuo, kad sintaksinė yra tik subjekto priklausomybė nuo veiksmožodžio (kuri, beje, nustatoma ne linksnio pagrindu), o veiksmožodžio derinimas su subjektu tėra morfosintaksinė priklausomybė, kuri visai nesuponuoja sintaksinės (Mel’čuk 1988, 26).

Pati Nichols yra išreiškusi įsitikinimą, kad prado ir priedo žymėjimo sąvokos gali būti taikomos ir priklausomybių, ir frazinėje gramatikoje. Vis dėlto generatyvinėje gramatikoje (labiausiai paplitusioje frazinės gramatikos atmainoje) prado ir priedo žymėjimo priešprieša net nebuvo bandyta suformuluoti. Jau Nichols (1986, 115) pastebėjo, kad Chomsky’o mintys apie morfosintaksę yra paremtos implicitine prielaida, jog priedo žymėjimas yra universalus. Minimalizme derinimas visada suvokiamas kaip požymių suvienodinimas tarp junginio prado ir specifikatoriaus. Taigi kontroliuoti derinimą gali tik pradas. Vis dėlto ką tik minėti sintaksinės ir morfosintaksinės priklausomybės konfliktai, kuriuos Nichols apibūdina kaip prado žymėjimo atvejus, minimalizme nesudaro problemos, nes esant reikalui postuluojuama tuščia funkcinė projekcija, kurioje morfosintaksiniai požymiai suderinami. Pavyzdžiui, minimalizme nepripažįstama, kad veiksmožodis derinamas su subjektu: virš veiksmožodinės frazės išskiriama fleksinė frazė, kurios specifikatoriaus poziciją užima subjektas (pateikiamas angliškas pavyzdys, rodantis ir veiksmožodžio skaičiaus požymį) (schema 34).

Schema 34

Apibūdinant generatyvinės gramatikos požiūrį į morfosintaksinius ryšius, dar reikia paminėti tai, kad jis yra unifikacinis (ang. *unificational*). Modeliuojant sakinio derivaciją įvedamos taisyklės, kurios užtikrina, kad į frazes susilies tik reikalaujamas morfosintaksinius požymius turinčios žodžių formos, pavyzdžiui, kad požymį [3sg] turintis subjektas susijungs tik su tą patį požymį turinčiu veiksmažodžiu. Šios taisyklės veikia visur, kur dviejų žodžių požymiai turi būti „suvienodinti“. Tačiau ši suvienodinimo (ang. *unification*) sąvoka neatspindi derinimo arba valdymo krypties — konstatuojamas tik požymių vienodumas arba nevienodumas. Taigi morfosintaksinės priklausomybės krypties klausimas tiesiog apeinamas.

Dėl minėtų priežasčių prado ir priedo žymėjimo sąvokos vartojamos tik priklausomybių gramatikoje ir kalbų tipologijoje.

Ką tik minėtas prado derinimas su priklausomuoju žodžiu nėra vienintelis prado žymėjimo būdas. Tipologinėje literatūroje minimos konstrukcijos, kuriose pradas gauna ypatingą formą, rodančią, kad jis turi priedą, tačiau ši forma nėra nulemta derinimo. Pavyzdžiui, semitų kalbose vardažodis turi ypatingą formą, vadinamą *status constructus*, vartojamą tada, kai su juo eina priklausinys. Šią konstrukciją iliustruoja (155).

Taigi pasirodo, kad pradas ne tik gali būti suderintas su priedu, bet ir jo forma (kurios šiuo atveju nevadiname linksniu) gali būti priedo valdoma. Toks dalykas nėra visai netikėtas. Jau anksčiau buvo kalbėta, kad morfosintaksinis valdymas (ligi šiol vadinamas linksnio valdymu) suponuoja tam tikrą sintaksinį ryšį, nes šiuo atveju kontrolierio morfosintaksiniai požymiai, parenkant gaviklio formą, yra visiškai nesvarbūs. Šis sintaksinis ryšys komplementavimo atveju kyla iš pagrindinio dėmens, o modifikavimo — iš priklausomojo.

Ši dalyką pastebėjo Zwicky, kuris ir suformulavo bendrą principą: semantiniai funkoriai yra morfosintaksinio valdymo kontrolieriai (ang. *government triggers*). Principą papildė atitinkamas apibendrinimas dėl derinimo: semantiniai funkoriai yra derinimo gavikliai (ang. *agreement targets*) (Zwicky 1993, 296). Sintaksinės priklausomybės tipo ir morfosintaksinės priklausomybės krypties ryšį rodo lentelė 3.

Lentelė 3

	komplementavimas		modifikavimas	
	pradas	komplementas	pradas	modifikatorius
valdymo kontrolieris	<i>deti igrajut</i> ↑ └──┘			<i>ketāb-e dust</i> ↑ └──┘
derinimo kontrolieris		<i>deti igrajut</i> └──┘ ↑	<i>graži gėlė</i> ↑ └──┘	

4.5. Morfosintaksinė priklausomybė ir kitos priklausomybės formos

Morfosintaksinės priklausomybės santykį su kitomis priklausomybės formomis plačiai ir įtikinamai aptarė Mel'čukas. Jis nagrinėja trijų priklausomybės formų — semantinės, sintaksinės ir morfologinės — santykį. Semantinę priklausomybę šioje knygoje atitinka argumento priklausomybė nuo predikato: ta prasme junginyje *skaito knygą* žodis *knygą* yra semantiškai priklausomas nuo *skaito*, o junginyje *graži gėlė* žodis *gėlė* — nuo *graži*. Sintaksinė priklausomybė jau buvo plačiai aptarta 1 skyriuje, todėl prie jos nebegrišime. Morfologinė priklausomybė atitinka šiame skyriuje aptariamą morfosintaksinę priklausomybę. Jau pastebėta, kad pastarosios ryšys su sintaksine priklausomybe nėra toks akivaizdus, kaip galėtų pasirodyti iš pirmo žvilgsnio.

Anot Mel'čuko, morfosintaksinis valdymas suponuoja semantinį ir sintaksinį ryšį, o derinimas — tik semantinį. Pirmoji šio teiginio dalis neturėtų kelti diskusijų: predikatinis žodis dėl savo argumentų struktūros įgauna tam tikrą sintaksinį valentingumą, leidžiantį jam prisijungti komplementus, kuriems jis neretai priskiria ir linksnio formą (ją dažnai siejame su tam tikra gramatine funkcija — subjekto arba objekto).

Derinimo atveju situacija yra kitokia. Derinimo funkcija yra rodyti ryšį tarp žodžių. Kad šis ryšys gali būti semantinis, niekas turbūt nesuabejos. Tuo labiau, kad tai patvirtina ir pavyzdžiai: veiksmazodis derinamas su subjektu, būdvardis derinamas su daiktavardžiu, kurį modifikuoja. Tačiau derinimo rodomas semantinis ryšys nebūtinai suponuoja sintaksinę priklausomybę. Taip teigti skatina keli motyvai.

Pirmiausia, jau buvo atkreiptas dėmesys, kad žodžio *X* derinimas su žodžiu *Y*, jeigu ir suvokiamas kaip sintaksinės priklausomybės rodiklis, nebūtinai rodo *X* priklausomybę nuo *Y*, bet gali rodyti ir

Y priklausomybę nuo X. Tai iliustruoja veiksmažodžio derinimas su subjektu. Tiesa, šiuo atveju formuluotę būtų galima patikslinti ir teigti, kad derinimas nebūtinai rodo sintaksinę priklausomybę, bet visada rodo sintaksinį ryšį.

Vis dėlto ir toks teiginys turi trūkumų, kuriuos geriausiai atskleidžia konstrukcijos su antriniais predikatyvais (tradiciskai vadina- mais tarininiais pažyminiais), pvz.,

(157) *Sutikau Joną labai susirūpinusį.*

Tradicinėje gramatikoje teigiama, kad tokiose konstrukcijose egzistuoja „dvilypis sintaksinis ryšys“: tarininis pažyminys esą sintaksiškai priklauso ir nuo veiksmažodžio, ir nuo objekto. Priklausomybių gramatikoje tokia dvilypė sintaksinė priklausomybė taip pat griežtai atmetama (Mel'čuk 1988, 24–25). Tačiau reikia pripažinti, kad šio sprendimo motyvai nėra tokie akivaizdūs, kaip tarpusavio sąsajos atveju. Kodėl tarp objekto ir antrinio predikatyvo nereikėtų pripažinti sintaksinio ryšio, jeigu derinimas rodo jį esant?

Iš aukščiau pristatytų Nichols pastebėjimų dėl prado ir priedo žymėjimo galima suprasti, kad sintaksinės ir morfosintaksinės priklausomybės ryšius reikia nustatyti atskirai. Pavyzdžiui, pirmiausia nustatoma subjekto priklausomybė nuo veiksmažodžio, o po to konstatuojama, kad kai kuriose (ne visose) kalbose veiksmažodis (pradas) derinamas su subjektu (priedu). Ar nustačius sintaksinę priklausomybę galima ir reikia paskui, nagrinėjant morfosintaksinį žymėjimą, dar pridurti papildomų sintaksinės priklausomybės atvejų, šį kartą nustatytų remiantis visai kitokiu — morfosintaksiniu — kriterijumi? Toks kriterijų nevienodumas ir nenuoseklumas neatrodo pagrįstas.

O gal reikia pakeisti sintaksinio ryšio nustatymo būdą ir jį postuluoti ten, kur jį tariamai rodo morfosintaksinis žymėjimas? Iš dalies tokiu keliu eina mokyklinė sintaksė, kurioje sintaksiniai ryšiai

nustatomi pagal (morfosintaksinį) valdymą ir derinimą. Be to, papildomai dar įvedama šliejimo sąvoka tiems atvejams, kai negalima konstatuoti nei valdymo, nei derinimo, bet vis tiek norisi postuluoti sintaksinį ryšį (*greitai bėga*). Toks kelias nebūtų visiškai beprasmiškas, jeigu užbaigus ryšių nustatymo procedūrą, sintaksiniai ryšiai būtų atskiriami nuo morfosintaksinių, o ne suplakami, kaip tai faktiškai vyksta. Tarkime, daroma prielaida, kad sintaksiniai ryšiai egzistuoja daug kur, bet ten, kur yra morfosintaksinis rodiklis, pavyzdžiui, derinimas, — neabejotinai. Tačiau tipologinė medžiaga šios prielaidos nepatvirtina. Indoeuropiečių kalbose derinimas (išskyrus anaforinių žodžių derinimą su antecedentais) pasireiškia vientisinio sakinio ribose, todėl tarp derinimo kontrolerio ir gaviklio visada įmanoma išvelgti kokį nors sintaksinį ryšį. Tačiau kai kuriose kalbose derinimas peržengia sudėtinio sakinio vientisinių sakinių ribas, kaip rodo šis pavyzdys iš cachurų kalbos:

(158) cachurų

<i>haIšde</i>	<i>gudmiš-a-w-ʔ-i</i>	<i>Xizan</i>	<i>gē-b</i>
dabar	laikyti-3-daryti. PF-MSD.4	šeima	labai-3
<i>daRam-ba</i>	<i>wo-b-na</i>		
sunku-ADV3	būti-3-AA		

„Dabar sunku išlaikyti šeimą.“
(pavyzdys iš „Surrey Database of Agreement“)

Šiame pavyzdyje predikatinis žodis *daRam-ba*, nuo kurio priklauso prijungiamasis sakinytis, yra suderintas gimine su prijungiamąjo sakinio objektu *Xizan*. Kad predikatinis žodis savo derinimu nurodo tai, ką sunku išlaikyti, atrodo įtikima, bet rasti tokį sintaksinį modelį, kuriame tarp šių žodžių būtų postuluojuamas sintaksinis ryšys, vargiai įmanoma. Toks ryšys, žinoma, egzistuoja tarp sakinių arba, tiksliau, tarp pagrindinio sakinio predikatinio žodžio ir prijungiamąjo sakinio kaip visumos, bet kad vienas iš šio prijungiamąjo sakinio žodžių

dar atskirai sintaksiniu ryšiu būtų susijęs su koku nors pagrindinio sakinio žodžiu — mažai tikėtina. Taigi toks ryšys geriausiu atveju galėtų būti semantinis — pagrįstas arba koreferentiškumu, arba predikatiniumi santykiu.

Atsižvelgiant į šiuos svarstymus, galima kitaip pažvelgti ir į konstrukcijas su antriniais predikatyvais. Derinimas jose yra šalutinis reiškiny, atsiradęs dėl visai kitokių priežasčių. Kaip minėta ankstesniame skyriuje, antriniai predikatyvai yra orientuoti į vieną iš pagrindinės predikacijos vardažodžių. Tačiau kartais antrinio predikatyvo interpretacija gali būti dviprasmiška: jis gali būti suvokiamas kaip orientuotas ir į predikatą, ir į vieną iš jo argumentų, pvz.,

(159) *Jis sėdėjo atbulas ant kėdės.*

(160) *Jis sėdėjo atbulai ant kėdės.*

Jeigu dominuoja orientacija į vardažodį, pasirenkamas būdvardis, o kadangi jis turi būti suderintas, jo derinimo kontrolieriu tampa tas vardažodis, į kurį jis yra orientuotas.

4.6. Ar egzistuoja morfosintaksinė priklausomybė?

Ligi šiol buvo daroma prielaida, kad derinimas ir valdymas turi tam tikrą kryptį, tačiau šis dalykas nėra akivaizdus. Pavyzdžiui, esame pripratę manyti, kad derinamos formos visada turi kontrolierį. Tačiau koks bus kontrolieris konstrukcijoje (161)?

(161) *Esu mačiusi ir baisesnių gyvūnų.*

Dalyvis *mačiusi* neturi savo giminės, taigi turi ją gauti iš kitur. Galima tikėtis, kad ją gaus iš subjekto, tačiau subjektas šiuo atveju

neišreikštas, o jeigu ir būtų išreikštas, neturėtų aiškių giminės požymių, pvz.,

(162) *Aš esu mačiusi ir baisesnių gyvūnų.*

Šiuo atveju būtų galima postuliuoti du homoniminius įvardžius *aš₁* ir *aš₂*, kurie nesiskirtų forma, bet lemtų skirtingą derinimą. Tačiau logiškiau manyti, kad giminės forma *esu mačiusi* turi savo reikšmę — tai būtų inherentinės giminės arba lyties reikšmė. Atitinkamai būtų galima teigti, kad dalyvis *patyrusi* konstrukcijoje *patyrusi moteris* taip pat turi reikšmę, nors šiuo atveju būdvardžio formai paaiškinti visiškai pakaktų daiktavardžio požymių. Ar yra pagrindo pastaruoju atveju reikšmę paneigti? Kalbėdamas apie derinimą, Langackeris (1991, 187–188) pabrėžia, kad redundancija nelygi reikšmės trūkumui. Konstrukcijoje *aukšti namai* būdvardis savo skaičiaus vertę perima iš daiktavardžio, nes savo inherentinio skaičiaus neturi. Tačiau tai nereiškia, kad jo skaičiaus morfema čia neturi reikšmės arba kad skaičiaus morfema, sujungta su būdvardžio kategorine reikšme, tampa „neinterpretuojama“, nors tokią prielaidą atspindi generatyvinėje gramatikoje taikoma neinterpretuojamųjų požymių¹⁹ sąvoka. Langackeris derinimą apibūdina kaip daugkartinį to paties požymio žymėjimą. Tokia redundancija yra naudinga ten, kur derinimo kontrolieris turi nepakankamą požymio specifikaciją. Pavyzdžiui, rusų kalbos būtojo laiko forma arba lietuvių kalbos esamojo atliktinio laiko forma, pavartota su 1 arba 2 asmens įvardžiu subjekto pozicijoje, pateikia informaciją apie natūraliąją giminę, kurios neturi įvardis:

(163) *Aš ten esu buvęs.*

(164) *Aš ten esu buvusi.*

¹⁹ Plg. p. 61, 14 išnašą.

Antra vertus, Langackerio požiūris turi mažai naudos tokiais atvejais, kai požymis tikrai atrodo neinterpretuojamas, pavyzdžiui, negyvus esinius žyminčių daiktavardžių giminės atveju:

(165) *Knyga yra ilgai gulėjusi ant stalo.*

(166) *Pieštukas yra ilgai gulėjęs ant stalo.*

Teiginys, kad veiksmažodžio forma pateikia tam tikrą, nors ir redundantinę informaciją, šiuo atveju nebūtų įtikimas.

Abi čia iliustruotas situacijas būtų galima suderinti jau anksčiau minėtuose unifikaciniuose aprašuose, kuriuose tam tikra požymių specifikacija priskiriama ir derinimo kontrolieriui, ir gavikliui, tad gramatikos mechanizmai (vadinamasis „požymių tikrinimas“ — ang. *feature checking*) turi tik užtikrinti, kad abi specifikacijos neprieštarautų viena kitai, t. y., turi eliminuoti tokias konstrukcijas kaip **aukštas namai*. Toks požiūris iš dalies tęsia jau Bloomfieldo suformuluotą derinimo kaip „koreliacijos“ (ang. *cross-reference*) sampratą, kurią jis grindė tokiomis konstrukcijomis kaip (167).

(167) <i>pueri</i>	<i>cantant</i>
vaikas:NOM.PL	dainuoti:PRS.3PL

Darydamas prielaidą, kad *cantant* iš esmės reiškia ‚jie/jos dainuoja‘ (subjektas yra implicitiškas), Bloomfieldas (Bloomfield 1935, 193–194) teigė, kad konstrukcijoje *pueri cantant* veiksmažodis negauna skaičiaus požymio derinimo keliu iš subjekto *pueri*, o abu žodžiai turi savo skaičiaus vertes ir jos tik turi būti tarpusavyje suderintos. *Sensu stricto* neinterpretuojamųjų požymių (kaip, pavyzdžiui, knygos ar pieštuko semantinės giminės) atveju šis požiūris yra ne toks įtikimas.

Apibendrinant derinimo atvejus galima konstatuoti, kad jie išsidėsto tam tikroje skalėje, pradedant tokiais atvejais, kai derinimas

turi aiškia kryptį, ir baigiant tokiais, kai priklausomybė yra abejotina.

Linksnio valdymo paradoksas jau buvo aptartas anksčiau: semantinis linksnis gali išsiversti be „valdymo“, o struktūrinis linksnis atrodo esąs susijęs su konstrukcija, o ne su konkrečiu valdančiuoju žodžiu. Langackerio svarstymai dėl derinimo galioja ir morfosintaksiniam valdymui: tai, kad pradai reikalauja linksnio, reiškia tik tiek, jog pastarojo informacinis svoris yra palyginti nedidelis, tačiau redundancija nesuponuoja, kad linksnis reikšmės apskritai neturi. Priešingai teigė Kuryłowiczius, kuris, lygindamas konstrukcijas (168) ir (169), kaip tik iškėlė mintį, esą valdomas linksnis neturi reikšmės.

(168) *gladio ferire* ‚kardu smogti‘

(169) *gladio uti* ‚kardu naudotis‘

Kanoninis valdymas geriausiai pasireiškia prielinksninėse konstrukcijose: prielinksnis dažnai reikalauja tam tikro linksnio, tačiau kodėl būtent tokio — paaiškinti sunku. Nors ir šiuo atveju neretai pasitaiko, kad linksnis turi savo reikšmę, pavyzdžiui, lotynų kalbos prielinksninėse konstrukcijose krypties ir vietos reikšmės yra žymimos skirtingai:

(170) *magnus est clamor in urbe* ‚mieste didelis triukšmas‘

(171) *festino in urbem* ‚skubu į miestą‘

Kaip matyti, linksnio valdymo atveju taip pat galima postuluoti skale, kurios pradžioje išsidėstytų pavyzdžiai su aiškia formos priklausomybe, o pabaigoje — atvejai, kai linksnis gali būti suvokiamas kaip semantinis, taigi iš esmės nepriklausomas nuo valdančiosios leksemos. Vis dėlto kol remiamės tik lietuvių kalba, kurioje linksnio valdymas visada atspindi komplementavimo ryšį, galima teigti, kad priklausomybė yra visur, tik vienur ji yra semantinė, nes linksnis

atspindi predikato priskirtą semantinį vaidmenį (*naudotis peiliu*), o kitur — grynai morfosintaksinė (*po stalu*). Sudėtingesni yra atvejai, kai valdoma Prado forma. Priedas šiuo atveju pradui nepriskiria semantinio vaidmens ir priedo valdoma forma iš esmės yra tik signalas, kad pradas yra modifikuojamas. Ta prasme tai yra grynesnis sintaksinio ryšio rodiklis.

4.7. Derinimo ir valdymo funkcijos

Pripažinus, kad linksnio valdymas ir derinimas nėra sintaksinės priklausomybės formos ir kad sintaksinė struktūra gali be jų apsieiti, kyla klausimas, kokią funkciją ir statusą šie reiškiniai apskritai turi kalbos struktūroje. Daugiausia šiuo atžvilgiu rašyta apie derinimą, kuris tam tikra prasme atrodo nefunkcionalus: jo esmė yra informacijos pakartojimas keliuose vietose. Ir iš tiesų, kaip matėme aukščiau, išnagrinėti derinimo reiškinių nekeliant redundancijos klausimo būtų sunku. Tai, kad redundancija gali būti naudinga, atrodo neabejotina. Tačiau ji yra būdinga tik daiktavardinio junginio viduje pasireiškiančiam derinimui (*aukštas namas*). Kalbant apie veiksmažodžio derinimą su savo argumentais, išryškėja visai kitokia derinimo funkcija: veiksmažodis, derindamasis su savo argumentais, tarsi į juos nurodo. Šią priešpriešą pabrėžė Christianas Lehmannas (1988), derinimą daiktavardinio junginio viduje pavadindamas „vidiniu derinimu“, o veiksmažodžio derinimą su jo argumentais — „išoriniu“. Jis teigia, kad derinimas iš prigimties yra referencijos nustatymo priemonė: kopijuodami savo argumentų gramatinius požymius — asmenį, skaičių ir giminę — veiksmažodžiai padeda nustatyti jų referenciją. Taigi sintaksinių ryšių žymėjimą galima laikyti antrine derinimo funkcija, pavyzdžiui, požymio kartojimas junginyje *tie aukšti namai* padeda suvokti, kad šie žodžiai eina kartu arba sudaro sandą. Deiktinį, arba indeksinį, derinimo pobūdį pabrėžia ir Croftas (1988), šiam reiškiniui žymėti pasiūlęs

indeksavimo (ang. *indexation*) terminą. Prototipiniu ir pirminiu derinimo tipu pripažinus būtent tai, ką Lehmannas vadina išoriniu derinimu, derinimą ir linksnio valdymą galima laikyti vienas kitą papildančiais morfosintaksinio žymėjimo mechanizmais. Paimkime ryškiausią pavyzdį — tarp predikatinio veiksmožodžio ir jo argumentų egzistuojančių semantinių ir sintaksinių ryšių žymėjimą. Semantinio vaidmens primetama linksnio forma aiškiai parodo vardažodžio poziciją semantinių vaidmenų konfigūracijoje ir sakinio semantinėje struktūroje apskritai, o veiksmožodžio nukopijuoti tam tikri inherentiniai vardažodžių požymiai rodo jo sąsają su argumentais, bet netikslina jų semantinio vaidmens, kaip tai daro linksnis. Abiejų šių priemonių santykis įvairiose kalbose skiriasi ir tai sudaro pagrindą Nichols (1986) pasiūlytai morfosintaksinio žymėjimo tipologijai, kai skiriamos „prado žymėjimą“ ir „priedo žymėjimą“ preferuojančios kalbos. Pavyzdžiui, lietuvių kalboje vardažodžių ryšys su predikatinio veiksmožodžiu žymimas jų linksnių formomis (priedo žymėjimas), bet šiame (iš Nichols pasiskolintame) abchazų kalbos pavyzdyje veiksmožodžio santykis su argumentais yra užkoduotas pačiame veiksmožodyje — vardažodžiai neturi linksnių formų:

(172) abchazų

a-xac'a   *a-ph^hwəs*   *a-šq^{wə}*   *ø-lə-y-te-yt'*
 ART:vyras   ART:moteris   ART:knyga   tai-jis-jai-duoti:PRT
 ‚Vyras davė moteriai knygą.‘

Derinimas ir linksnio valdymas yra viena kitą papildančios prado ir priedo žymėjimo priemonės. Šis žymėjimas derinimo atveju pasireiškia kaip deiktinis nurodymas į argumentus arba diskurso dalyvius, o linksnio valdymo — kaip semantinių reliacijų (semantinių vaidmenų) atspindėjimas. Taigi tiek derinimas, tiek linksnio valdymas iš prigimties nėra sintaksinio ryšio žymėjimo būdai. Tuo labiau nereikia jų su tuo sintaksiniu ryšiu sutapatinti.

5. SINTAKSINIAI RYŠIAI IR GRAMATINĖS FUNKCIJOS

5.1. Gramatinės funkcijos skirtinguose sintaksės modeliuose

Kaip parodyta ankstesniame skyriuje, sakinio struktūra gali būti aprašyta keliais būdais. Priklausomybių gramatikoje teigiama, kad sakinyje konstruojamas apie veiksmažodį remiantis šio valentinumu. Sandų struktūra paremtame modelyje sakinyje skaidomas į mažesnius struktūros vienetus, pavyzdžiui, ankstyvojoje generatyvinėje gramatikoje — į subjektą ir veiksmažodinę frazę, pastaroji savo ruožtu — į veiksmažodį ir objektą ar objektus ir t. t. Atlikus analizę pagal vieną ar kitą modelį, vardažodžiai tam tikru momentu gauna tokius pavadinimus, kaip „subjektas“ („veiksnyš“), „tiesioginis objektas“ („tiesioginis papildinys“), „netiesioginis objektas“ („netiesioginis papildinys“). Apibendrintai šios sąvokos mokyklinėje gramatikoje vadinamos sakinio dalimis, o teorinėje gramatikoje — gramatinėmis funkcijomis arba gramatinėmis reliacijomis (ang. *grammatical functions*, *grammatical relations*).

Tačiau sakinį skaidant į elementarius struktūros vienetus — nesvarbu, ar remiantis sandų, ar priklausomybės principu — gali kilti klausimas, ar gramatinės funkcijos sintaksiniam apraše apskritai yra reikalingos, t. y., ar šiomis sąvokomis perteikiamo turinio negalima paprastai ir išsamiai apibūdinti naudojantis vien tik elementariais vienetais. Generatyvinės gramatikos atsakymas į šį klausimą tiek seniau, tiek ir dabar yra teigiamas. Gramatinės funkcijos joje suvokiamos kaip pozicijos tam tikroje sintaksinėje konfigūracijoje.

Ankstyvojoje generatyvinėje gramatikoje sakinių pirmoje skaidos pakopoje suskaidžius į daiktavardinę ir veiksmažodinę frazę, pirmoji būdavo įvardijama kaip subjektas. Tačiau šis įvardijimas jokių tolesnių implikacijų neturi: pirma, jis nepasako nieko, kas nebūtų pasakyta apibūdinus subjektą kaip NP {S, VP}, ir, antra, nėra jokių sintaksinių taisyklių, kurios daiktavardinei frazei būtų taikomos tik dėl to, kad ji turi subjekto statusą. Panašiai apibūdinamas ir objektas — kaip NP {VP, V}. Žinoma, techniniai aprašo aspektai nuo ankstyvųjų generatyvinės gramatikos variantų smarkiai pasikeitė, tačiau pats principas, kad gramatinės funkcijos, kaip autonomiški, neišvestiniai vienetai, konfiguraciniame apraše neturi vietos, galioja ir naujausiuose generatyvinės gramatikos modeliuose (plg. Radford 2004, 139–140).

Priklausomybių gramatikoje nėra mechanizmo, kuris iš eilės, grynai sintaksiškai, išskirtų gramatines funkcijas — subjektą, objektą ir t. t. Sakinio centrą sudarantis veiksmažodis turi tam tikrą skaičių priklausinių, kurie, priešingai nei generatyvinėje gramatikoje, grynai sintaksiškai vienas nuo kito nesiskiria. Taigi čia reikalingas papildomas diferencijuojantis mechanizmas. Tesnière'o darbuose tolesnė vardažodžių diferenciacija yra veikiau semantinė nei sintaksinė. Skiriami pirmasis, antrasis ir trečiasis aktantai, kurie atitinka subjektą, tiesioginį objektą ir netiesioginį objektą. Aktantų hierarchija remiasi jų santykiniu būtinumu su skirtingo argumentų skaičiaus predikatais: vienvietėse predikacijose pasirodo subjektas, dvivietėse — subjektas ir objektas, o trivietėse — subjektas, tiesioginis objektas ir netiesioginis objektas. Tačiau kai reikia suformuluoti jų funkcinį skirtumą, Tesnière'as naudojasi semantiniiais apibrėžimais. Taigi sintaksinis šio skirstymo pagrindas nėra visai aiškus.

Iš pirmo žvilgsnio šis priklausomybių ir frazinės gramatikos skirtumas galėtų atrodyti kaip pastarosios privalumas. Norint išskirti gramatines funkcijas priklausomybių gramatikoje, reikia papildomų

paieškų, o generatyvinėje gramatikoje jos išskiriamos tartum automatiškai, kaip šalutinis pagrindinių skaidos mechanizmų efektas. Vis dėlto šis privalumas gali būti tik tariamas, nes nėra garantijos, kad sandų modelis tikrai tinka visoms kalboms, t. y., ne visos kalbos būtinai yra konfigūracinės²⁰. Nekonfigūracinių kalbų sąvoka atsirado pačioje generatyvinėje gramatikoje, tačiau vėliau praktiškai buvo atmesta — generatyvistai linksta manyti, kad savo giliausioje struktūroje visos kalbos yra konfigūracinės (plg. Baker 2001). Tačiau šia prielaida nereikėtų akiai pasikliauti vien dėl to, kad apsaugos mechanizmų minimalizme yra gana daug ir kad, pasitelkus papildomas sintaksines projekcijas bei iškėlimo taisykles, visas nekonfigūracines struktūras galima išvesti iš konfigūracinių. Jau seniai pastebėta, kad generatyvistai norimą rezultatą visada sugeba sugeneruoti *ad hoc* panaudodami kurią nors priemonę iš savo turtingo tuščių projekcijų ir iškėlimo taisyklių arsenalo (plg. Matthews 2007, 143–145) — tai gana probleminis generatyvinės gramatikos bruožas.

Šiaip ar taip, nesant paprasto sintaksinio mechanizmo, kuris pagrįstų gramatines funkcijas, reikia ieškoti kitų kelių. Iš esmės tokie keliai yra du.

Pirmasis buvo pasirinktas vadinamosios reliacinės gramatikos (ang. *Relational Grammar*) atstovų (plg. įvairius straipsnius rinkinyje Perlmutter, ed., 1983). Šiame iš generatyvinės gramatikos išsirutuliojusiame modelyje gramatinės funkcijos laikomos primityviomis, t. y., teigiama, kad jų negalima (ir nereikia) apibrėžti kitų sąvokų pagrindu. Taigi sakinys iš karto suskaidomas į predikatą ir gramatines funkcijas. Iš esmės toks modelis artimas priklausomybių

²⁰ Siauresne prasme konfigūracine kalba laikoma tokia kalba, kurioje yra pagrindo manyti, kad veiksmažodis su savo komplementais sudaro glaudesnę struktūrą — veiksmažodinę frazę, į kurią subjektas neįeina. Platesne prasme konfigūracinė kalba turi griežtą žodžių tvarką, tęstinius sandus ir kitų požymių, leidžiančių ją aprašyti remiantis frazinės struktūros prielaidomis.

gramatikai, nors akcentai išdėstomi kitaip. Pati savaimė priklausomybių gramatika neiškelia gramatinių funkcijų į privilegijuotą poziciją. Norint suformuluoti tokias sintaksines taisykles, kurios vardažodžiams būtų taikomos būtent tuo pagrindu, jog jie užima subjekto, objekto ir pan. poziciją, priklausomybių sintaksė vargu ar yra parankesnis modelis už frazinę sintaksę. Kaip minėta, tam būtų reikalingas atskiras mechanizmas, kuris leistų hierarchizuoti argumentus. Tuomet, pavyzdžiui, pasyvizacija galėtų būti nusakyta kaip operacija, iškelianti vardažodžius į aukštesnę poziciją arba juos pažeminanti. Reliacinė gramatika buvo sukurta tam, kad formuluojant sintaksinius apibendrinimus būtų galima disponuoti gramatinėmis funkcijomis. Šio modelio savitumas yra tas, kad elementariomis sakinio struktūros dalimis laikomi ne priklausomybės ar sandų struktūros principu išskirti vienetai, o gramatinės funkcijos. Atmesdama konfigūracinę gramatinių funkcijų sampratą, reliacinė gramatika faktiškai tampa tam tikra priklausomybių gramatikos atmaina, nors jos autoriai savo idėjinių sąsajų su Tesnière'u ir priklausomybių sintakse niekur nepripažįsta. Nepaisant to, Mel'čukas (2003, 198) pagrįstai įvardija reliacinę gramatiką kaip vieną iš priklausomybės principu besiremiančių gramatikos teorijų.

Kitas kelias, kurį pasirinko daugelis funkcinių gramatikos modelių, yra laikyti gramatines funkcijas išvestinėmis, bet ne sintaksiškai, o funkciškai. Šiuo atveju ieškoma sąsajų tarp sintaksinės struktūros lygmens ir semantinio lygmens. Semantiniu lygmeniu skiriamos semantinės funkcijos — agento, patiento, eksperierencio ir pan. — akivaizdžiai turi įtakos gramatinių funkcijų paskyrimui, pavyzdžiui, dvivietėse predikacijose subjektu paprastai pasirenkamas agentas (*Medkirtys nuvertė medį*). Nors tikslaus atitikimo tarp gramatinių ir semantinių funkcijų nėra, vis dėlto galima sukurti tam tikrą algoritmą, išvedantį pirmąsias iš pastarųjų. Priemonės, kurio mis siejami abiejų lygmenų vienetai, skiriasi priklausomai nuo teorinio modelio. Vienos teorijos operuoja semantinių vaidmenų hie-

rarchija, kuri lemia, pavyzdžiui, kurios semantinės funkcijos gali tapti subjektu, o kurios — ne (pvz., Simono Diko funkcinė gramatika). Kitos pasitelkia tarp semantinio ir gramatinio lygmenų tarpininkaujančius apibendrintus makrovidmenis. Šių problemų, kaip gana tolimų grynai sintaksinei tematikai, čia nenagrinėsime.

5.2. Prototipinis gramatinių funkcijų pobūdis

Žvelgiant retrospektyviai, reikia pripažinti, kad reliacinės gramatikos indėlis į gramatinės teorijos tyrimus buvo labai vaisingas. Mat nedarant apriorinių prielaidų dėl subjekto, objekto ir pan. funkcijų, paprasčiau atlikti empirinius tyrimus, skirtus sudėtingoms formalių ir funkcinų gramatinių funkcijų aspektų sąsajoms nustatyti. Reliacinė gramatika, be abejo, padarė įtakos garsiajam Edwardo L. Keenano 1976 metų straipsniui, kuriame pirmą kartą gramatinės funkcijas pasiūlyta apibrėžti prototipiškai. Vietoj konkretaus subjekto apibrėžimo Keenanas pateikė subjekto požymių sąrašą, pabrėždamas, kad nė vienas iš šių požymių nėra definicinis.

Keenanas skiria trejopus subjekto požymius: funkcinis, morfo-sintaksinius ir sintaksinius. Keletas iš jų:

1. Subjektas dažnai yra agentas (*Medkirčiai kerta medžius*),
2. Subjektas dažnai yra sakinio tema (pavyzdžiui, sakiniai *Jonas sutiko Petrą ir Petras sutiko Joną* skiriasi ne agento, o veikiau temos pasirinkimu),
3. Subjektas kontroliuoja refleksyvizaciją (*Jonas sutiko savo draugą*, bet **Savo draugas sutiko Joną*),
4. Subjektas paprastai koduojamas vardininku,
5. Veiksmažodis dažniausiai derinamas su subjektu (jeigu veiksmažodis derinamas tik su vienu aktantu, tai bus subjektas) ir pan.

Keenano pasiūlytas prototipinis apibrėžimas yra prasmingas ir be reliacinės gramatikos nuostatų. Jis visai neprieštarauja prielaidai, kad subjektas, kaip ir visos kitos gramatinės funkcijos, turi tam tikrų funkcinių pagrindų, ir kartu numato galimybę, kad subjektas gali turėti neprototipinių realizacijų, neatitinkančių jo funkcinio apibrėžimo. Tokių formos ir funkcijos neatitikimų dėl raidos nevienodumų kalboje visada atsiranda. Pavyzdžiui, egzistencinė konstrukcija su veiksmažodžiu *būti* visada turi neprototipinę, nes neteminį subjektą:

(173) *Tavo sode yra dramblys.*

Atsakymas į klausimą, iš kur atsiranda neprototipinių subjektų, iš esmės yra paprastas: kalba vadovaujasi ekonomijos principu ir ne kiekvienai konstrukcijai turi adekvačių, specialiai jai pritaikytų raiškos priemonių. Pavyzdžiui, jau minėta egzistencinė konstrukcija su veiksmažodžiu *būti* yra veidrodinis lokatyvinės konstrukcijos atspindys. Pastarojoje subjektas yra prototipinis, pvz.,

(174) *Dramblys yra tavo sode.*

Neprototipinis subjekto pobūdis egzistencinėje konstrukcijoje lemia jos nestabilumą. Daugelyje kalbų ji keičiama konstrukcija su veiksmažodžiu ‚turėti‘ arba ‚duoti‘, kuri egzistencinio predikato subjektui leidžia gauti objekto formą. Tokioje konstrukcijoje subjekto pozicija arba lieka laisva, arba ją užima semantiškai tuščias žodelis (ang. *dummy subject*), pvz.,

(175) *Es gibt einen Elefanten in deinem Garten.*

(176) *Il y a un éléphant dans ton jardin.*

Prototipinis apibrėžimo būdas leidžia ne tik įtikinamai paaiškinti

neatitikimo atvejus, bet ir susieti tam tikrą funkciją (o gal funkcijų samplaiką) su tam tikra forma (kodavimo būdu). Kitus Keenano nurodomus subjekto požymius galima paaiškinti kaip išvestinius, besiremiančius semantinėmis funkcijomis, pavyzdžiui, refleksyvizacijos kontrolę galima sieti su agento arba temos funkcija. Funkciniai subjekto pagrindai — agento ir temos statusas — tarpusavyje yra nesusiję, nes priklauso skirtingiems funkcinės struktūros lygmenims. Todėl subjekto apibrėžimas turi atsižvelgti į abu aspektus. Kaip rašo Bernardas Comrie (1981, 114), agentai, kaip gyvi ir aktyvesni situacijos dalyviai, dažniau pasirenkami sakinio tema ir subjektas yra šio prototipinio sutapimo gramatikalizacija. Comrie'o formuluotė galima suprasti taip, kad subjekto paskyrimas prototipiniu atveju remiasi semantiniu vaidmeniu, bet šiame procese tarpininkauja ir pragmatinių vaidmenų lygmuo. Paprastai tariant, jeigu sakinyje yra agentas, jis dažniausiai pasirenkamas tema ir gauna subjekto statusą, o jeigu aiškaus agento nėra, subjekto statusas priskiriamas temai.

Nesunkiai įrodoma sąsaja tarp koduojančių — morfosintaksi- nių — ir semantinių savybių dar nieko nepasako apie sintaksinę gramatinių funkcijų prigimtį. Tai, kad vardininkas koduoja agentą arba agento ir temos sankirtą ir atitinkamai galininkas — pacientą arba patiento ir antraeilės temos sankirtą, dar nereiškia, jog tarp šių dviejų lygmenų reiškinį tarpininkauja sintaksė. Taigi klausimas, kaip apibrėžti gramatines funkcijas sintaksiškai, lieka neatsa- kytas.

5.3. Vardažodžių hierarchija

Iš anksčiau pacituoto Tesnière'o pasiūlymo apibūdinti subjektą, tiesioginį objektą ir netiesioginį objektą kaip pirmąjį, antrąjį ir trečiąjį aktantą galima suprasti, kad jau seniai nujaučiama, jog gramatinės

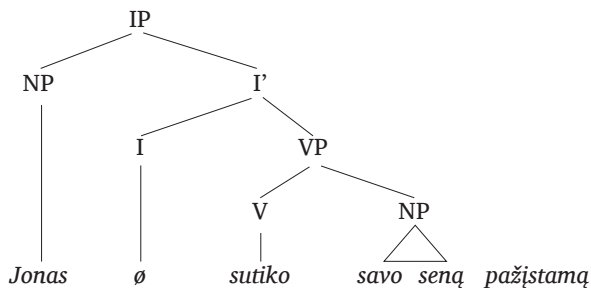
funkcijos atspindi predikacijos argumentų hierarchiją. Jos tarp argumentų įveda hierarchinę tvarką, kurioje subjektas yra aukštesnis už tiesioginį objektą ir t. t. Kaip suprasti šią aukštesnę poziciją? Frazinėje sintaksėje ji suvokiama konfigūraciškai: subjektas sintaksinėje struktūroje yra aukščiau už objektus. Atitinkamai suformuluojamos ir sintaksinės taisyklės, kurios turi paaiškinti specifines subjekto savybes, pavyzdžiui, jau minėtą gebėjimą kontroliuoti refleksyvizaciją:

(177) *Jonas sutiko savo seną pažįstamą.*

(178) **Savo senas pažįstamas sutiko Joną.*

Generatyvinėje gramatikoje šiam reiškiniui paaiškinti buvo sukurtas sintaksinio „c-komandavimo“ (ang. *c-command*) principas. Teigiama, kad refleksyvizacija įmanoma tik tada, jeigu refleksinį įvardį kontroliuojančią frazę (antecedentą) tiesiogiai dominuoja mazgas, (tiesiogiai arba netiesiogiai) dominuojantis ir tą frazę, kurioje yra pats refleksinis įvardis. Šį principą iliustruoja medis schemeje 35.

Schema 35

Schemeje (35) matyti, kad daiktavardinę frazę *Jonas* (antecedentą) tiesiogiai dominuoja mazgas IP, kuris per tarpines grandis I' ir

VP dominuoja ir daiktavardinę frazę *savo seną pažįstamą*, o kartu — įvardį *savo*.

Žinoma, jeigu nesilaikoma prielaidos, kad sintaksė yra konfigūracinė, subjekto hierarchinį pranašumą objekto atžvilgiu reikia suformuluoti kitaip. Tačiau preciziškesnę formuluotę pateikti ne taip lengva. Gramatinių funkcijų hierarchija yra nustatoma empiriškai — ją atskleidžia daugybė testų, iš kurių pirmasis buvo Keenano ir Comrie'o (1977) plačia tipologine medžiaga pagrįstas reliatyvinių konstrukcijų tyrimas. Tokių testų tikslas yra parodyti, kad kai kurios sintaksinės taisyklės vardažodžiams gali arba negali būti taikomos priklausomai nuo jų gramatinės funkcijos. Tokia „taisyklė“ Keenano ir Comrie'o teste buvo reliatyvizacija. Santykinio sakinio žodis, koreferentiškumo ryšiu susijęs su antecedentu, vienos kalbose gali turėti įvairias gramatines funkcijas, pvz.,

(179) *čia buvo atėjęs žmogus*

(180) → *žmogus, kuris čia buvo atėjęs* (subjektas)

(181) *čia vakar matei tą žmogų*

(182) → *žmogus, kurį čia vakar matei* (tiesioginis objektas)

(183) *vakar tam žmogui parodei paveikslą*

(184) → *žmogus, kuriam vakar parodei paveikslą* (netiesioginis objektas)

Kitose kalbose toks reliatyvizuojamas žodis visų gramatinių funkcijų turėti negali: daug kur (180) sakinyje yra įmanoma, bet (184) — ne. Jeigu tik viena gramatinė funkcija gali būti reliatyvizuojama, tai visada bus subjektas, jeigu dvi — tai subjektas ir tiesioginis objektas, o jeigu trys — tai subjektas, tiesioginis objektas ir netiesioginis objektas. Šiuo pagrindu Keenanas ir Comrie suformulavo vardažodžių prieinamumo hierarchiją (ang. *noun phrase accessibility hierarchy*). Matyt, antecedento ir reliatyvizuojamojo žodžio sąsają

nustatyti yra lengviau arba sunkiau priklausomai nuo to, kokią gramatinę funkciją atlieka reliatyvizuojamasis žodis. Kitaip sakant, skirtingos gramatinės funkcijos turi skirtingą sintaksinio prieinamumo laipsnį: kai kurias sintaksines (ir morfosintaksines) operacijas lengviau atlikti su subjektais nei su objektais. Lietuvių kalboje tai iliustruoja, pavyzdžiui, antrinių predikatyvų kontrolė:

(185) *Jonas parvažiavo iš atostogų patenkintas.*

(186) *Sutikau Joną susirūpinusį.*

(187) *Su Jonu nepatenkintu niekada nesiginčyk.*

Pirmasis iš šių sakinių yra visiškai įprastas — jis gali pasitaikyti net šnekamojoje kalboje. Antrasis yra kiek retesnis, labiau būdingas rašytinei nei šnekamajai kalbai. O trečiasis, nors ir įmanomas, bet retas. Šie skirtumai rodo, kad gramatinės funkcijos turi skirtingą potencialą kaip antrinių predikatyvų kontrolieriai. Subjektas yra geriau „matomas“ ir pačios pagrindinės predikacijos aprėptyje ir iš už jos ribų, todėl jo sąsaja su antriniu predikatyvu lengviau atsekama.

Matomumas ir prieinamumas ir yra geriausios sąvokos, kokiomis galima funkciškai apibūdinti vardažodžių hierarchiją, todėl ta prasme „prieinamumo hierarchija“ yra tiksliausias terminas jai įvardyti. Kartais ji vadinama tiesiog „vardažodžių hierarchija“ (ang. *noun phrase hierarchy, obliqueness hierarchy*) tikriausiai dėl to, jog manoma, kad prieinamumas tėra inherentinių skirtumų tarp gramatinių funkcijų požymis. Galėtų kilti pagunda gramatinių funkcijų prieinamumo skirtumus apibūdinti kaip santykinį centriškumą (artimumą sakinio branduoliui) arba periferiškumą, tačiau tai nebūtų visiškai tikslu. Artimiausias predikatui argumentas yra pacientas–objektas (tiesiogiai proceso apimtas dalyvis), o ne agentas–subjektas (procesą kauzuojantis dalyvis). Tačiau dėl šio artimumo objektas nėra „labiau matomas“ veiksmožodžiui, pavyzdžiui, derinimo atžvilgiu: jeigu veiksmožodis derinamas tik su vienu

vardažodžiu, tai tik su subjektu, o ne objektu. Taigi skirtumus čia veikiau lemia skirtingas diskurso iškilumas (ang. *discourse saliency*). Todėl nenuostabu, kad pozicija vardažodžių hierarchijoje dažniausiai sutampa su temiškumo laipsniu: subjektas yra nežymėta sakinio tema, tiesioginis objektas — nežymėta antrinė sakinio tema ir t. t., pvz.,

(188) *Jonas padėjo skrybėlę ant kėdės.*

Vienintelė ryški išimtis, kai tiesioginis objektas ir nežymėta antrinė tema nesutampa, yra konstrukcijos su netiesioginiu naudininko objektu, pvz.,

(189) *Jonas padovanojo Onai gėlių.*

Šiuo atveju naudininko objektas yra aukščiau temiškumo skalėje ir čia iliustruota žodžių tvarka yra neutralesnė už modelį su tiesioginiu objektu antroje pozicijoje, pvz.,

(190) *Jonas padovanojo gėlių Onai.*

Tačiau ši išimtis yra ribota: tiesioginis objektas užima aukštesnę poziciją už visus kitus objektus, išskyrus netiesioginį naudininko objektą. Atitinkamai jis hierarchijoje užima antrą poziciją. Tačiau ditranzityviniai predikatai, ką ir atspindi pats terminas, gali prisijungti du objektus, kurie iš esmės abu galėtų gauti tiesioginio objekto statusą: vienas dėl savo semantinio vaidmens (*gėlių*), o kitas — dėl gyvumo nulemtu temiškumo laipsnio (*Onai*). Iš tiesų daugelyje kalbų ditranzityviniai predikatai prisijungia du tiesioginius objektus: vieną — pagrindinį, kitą — pažemintą. Šio tipo pavyzdys yra anglų kalbos ditranzityvinė konstrukcija:

(191) *John offered Mary a bunch of flowers.*

Kalbos, turinčios turtingesnę linksnių sistemą, linksnio požiūriu skiria „netiesioginį“ ir „tiesioginį“ objektus. Tokį netiesioginį objektą, inherentinio temiškumo požiūriu aukštesnį už tiesioginį, reikėtų atskirti nuo kitų „netiesioginių objektų“, kuriuos būtų galima pavadinti „tolesniais objektais“ (ang. *oblique objects*).

Su vardažodžių hierarchija yra glaudžiai susijusi linksnių hierarchija: kalbose, turinčiose linksnių sistemą, linksniai hierarchijoje išsidėsto pagal tai, kokias gramatines funkcijas jie koduoja:

VARDININKAS > GALININKAS > NAUDININKAS ...

Pozicijos linksnių hierarchijoje nustatomos pagal tai, kokie linksniai gali būti „užmaskuoti“, pakeičiant juos kitais, žemiau hierarchijoje esančiais linksniais. Pavyzdžiui, vardininkas ir galininkas subjekto ir objekto pozicijoje gali būti pakeisti kitais linksniais, prireikus išreikšti kvantifikacinę (neapibrėžto kiekio) reikšmę:

(192) *Atėjo svečiai / svečių.*

(193) *Išgėriau kavą / kavos.*

Panašiai japonų kalboje temos rodiklis *-wa* pakeičia vardininko galūnę *-ga* ir galininko galūnę *-o*, bet kitų linksnių atveju jis pridėdamas prie galūnės, pvz.,

(194) japonų

John-wa kōhī-o nomu.

Jonas:TEMA kava:ACC gerti

„Jonas tai geria kavą.“

(195) *Kōhī-wa John-ga nomu.*

kava:TEMA Jonas:NOM gerti

„Kavą tai Jonas geria.“

- (196) *John-ni-wa kōhī-o age-nakatta.*
 Jonas:DAT-TEMA kava:ACC duoti:NEG-PRT
 ‚Jonui tai kavos nepasiūlė.‘

Kadangi abi hierarchijos aiškiai koreliuoja, linksnis tarsi galėtų būti esminis kriterijus nustatant gramatinę funkciją. Vis dėlto visada pasitaiko kažkiek neprototipinių gramatinių funkcijų atvejų, kurie negriauna bendros gramatinių funkcijų hierarchijos, bet konkrečiais atvejais sukelia interpretacijos problemų. Lietuvių kalboje, pavyzdžiui, pasitaiko naudininko kvazisubjektų:

- (197) *Jonui pagailo draugo.*
 (198) *Petrui reikia pinigų.*

Tyrėjas tokiais atvejais turi pasirinkti, ar, nesant kanoninio subjekto, naudininko vardažodį pripažinti subjektu, ar manyti, kad subjekto funkcija šioje konstrukcijoje buvo nepriskirta. Tai, kad į literatūrą tokiems vardažodžiams pavadinti buvo įsivestas kvazisubjekto terminas, rodo bendrą sutarimą dėl to, jog apibrėžiant subjektą (taip pat objektą ir pan.) reikia saugotis pagundos jį suvokti grynai semantiškai. Priešingu atveju tarp subjekto, kaip gramatinės funkcijos, ir agento bei temos, kaip funkcinių lygmenų vienetų, nebeliktų skirtumo ir būtų visai logiška klausti, kam apskritai reikalinga subjekto sąvoka. Tokiais atvejais labiau nei intucija pasikliaujama sintaksiniais testais. O jie rodo, kad vienoje kalbose, pavyzdžiui, islandų, toks naudininko subjektas iš tikrųjų elgiasi kaip subjektas, o kitose, pavyzdžiui, germanų ir slavų kalbose, naudininko kvazisubjektai sėkmingai praeina tik nedaugelį subjekto testų (Andrews 2001). Subjektą ir objektą suvokiant kaip dviejų reiškinių — privilegijuotos pozicijos vardažodžių hierarchijoje ir šią poziciją atitinkančio morfosintaksinio žymėjimo — sąsają, reikia pripažinti, kad šis žymėjimas priskiriamas ne visada,

todėl kai kurie sakiniai neturi subjekto ar tiesioginio objekto. Tiesa, tam tikri jų požymiai gali pasirodyti pasiskirstę per kelis vardažodžius.

Struktūrinių linksnų — vardininko ir galininko — priskyrimas lemia tai, kad prarandamas semantinio vaidmens žymėjimas, pvz.,

(199) *Jonas pasigailėjo draugo.*

(200) *Jonui pagailo draugo.*

Sakinio (200) naudininkas *Jonui* atspindi šio vardažodžio semantinį vaidmenį (eksperiencerį), nes semantiniams linksniams apskritai būdinga atspindėti semantinius vaidmenis. Atitinkamame sakinyje su vardininku (199) šis semantinis vaidmuo lieka nepažymėtas, nes vietoj jo žymėjimo daiktavardis gauna privilegijuoto sintaksinio statuso žymėjimą. Panašiai su objektais, pvz.,

(201) *Mokiniai padovanojo mokytojai gėlių.*

(202) *Mokiniai apdovanojo mokytoją gėlėmis.*

Kaip jau anksčiau minėta, semantinio vaidmens žymėjimo netekęs ir privilegijuoto gramatinio statuso žymėjimą įgijęs vardažodis savo ruožtu gali netekti gramatinio linksnio, jeigu gauna kvantifikaciją žymintį linksnį arba prielinksnį. Tačiau šis antrinis linksnis, „užsidedantis“ ant struktūrinio, su semantiniu vaidmeniu nėra susijęs.

5.4. Gramatinės funkcijos ir sintaksiniai ryšiai

Gramatinės funkcijos, arba sakinio dalys, yra labai senas gramatinių aprašų komponentas. Visiškai jų atsisakyti nėra paprasta ir nuosek-

liai tokį norą deklaruoja tik generatyvinė gramatika. Kitas, artimas jai formalus gramatikos modelis — *Head-Driven Phrase Structure Grammar* (Pollard & Sag 1994) naudojasi vardažodžių hierarchija: subjektas išskiriamas konfigūraciškai, nes ši gramatika yra frazinio tipo, bet kiti veiksmožodžio komplementai hierarchiškai išdėstomi pagal Keenano ir Comrie'o vardažodžių hierarchiją. Anaforos (refleksyvizacijos) kontrolę šiame modelyje lemia ne konfigūracija, o pozicija vardažodžių hierarchijoje. Taigi semantiniams gramatinių funkcijų aspektams, kaip ir dera formaliam modeliui, neskiriama dėmesio. Tik skirtingai nei generatyvinėje gramatikoje kai kurių sintaksinių operacijų taikymo apribojimai čia aiškinami ne komandavimu, o vardažodžių hierarchija. Tiesa, funkcinė vardažodžių hierarchijos motyvacija šiame modelyje taip pat atmetama — ji grindžiama vien tik empiriniais pastebėjimais.

Modeliuose, kuriuose gramatinėms funkcijoms skiriama svarbesnė vieta, kažkaip tenka apibrėžti jų santykį su elementariais sintaksinės struktūros principais — frazine struktūra arba priklausomybe. Tai daroma įvairiais būdais. Leksinėje funkcinėje gramatikoje gramatinės funkcijos tartum sudaro atskirą komponentą šalia frazinės struktūros, kurios buvimas taip pat pripažįstamas (Bresnan 2001). Beje, abiejų komponentų santykis nėra iki galo išaiškinamas. Reliacinė gramatika praktiškai ignoruoja elementarius struktūros principus: deklaruojama, kad sintaksinė konfigūracija neleidžia tiksliai suformuluoti kai kurių reiškinių, todėl ji paliekama nuošalyje, nors atvirai neneigiama ir nepakeičiama, tarkime, priklausomybės principu. Priklausomybe besiremiančiuose modeliuose, kaip jau sakytą, gramatinės funkcijos negalėtų būti išvestinės kaip frazinėse gramatikose. Jos turi būti nustatytos atskiromis procedūromis ir tuomet įvedamos į sintaksinę priklausomybės schemą. Tačiau svarbu pabrėžti, kad jos įvedamos žemesnėje pakopoje, jau nustačius priklausomybės ryšius kaip pagrindinį sakinio struktūros principą — į aukščiausią pakopą jos neiškeliamos.

Vienas sintaksinės struktūros principas, kuriuo galima remtis žemesnėje pakopoje nustatant gramatinės funkcijas, yra priklausomybės tipas — komplementavimas arba modifikavimas. Šiuo skirtumu jau seniai siekiama pagrįsti objektų ir aplinkybių skyrimą, žr. 3.4. Toks siekis yra natūralus — jeigu jau skiriame šiuos sintaksinio ryšio tipus, reikia juos išnaudoti kur tik galima, pavyzdžiui, pagrįdžiant jais kuo daugiau gramatinių funkcijų skirtumą. Tačiau norint tai padaryti kyla nemažai problemų. Viena iš jų tokia: kadangi pasitelkiant vardažodžių hierarchiją galima kuo geriausiai suklasifikuoti veiksmažodžių papildymus, kyla klausimas, ar komplementų ir modifikatorių (papildinių ir aplinkybių) skyrimas apskritai dar yra reikalingas? Gal aplinkybės tiesiog užima žemesnę vardažodžių hierarchijos atkarpą? Tai *a priori* atrodo įtikima, bet kadangi hierarchijoje skirtumai *ex definitione* yra laipsniški, vargu ar kokioje nors jos vietoje yra ryškus skirties taškas, griežtai skiriantis aplinkybes nuo objektų. Žinoma, tai, kad objektų ir aplinkybių riba nėra labai ryški, turi pripažinti visi, taigi vardažodžių hierarchijos implikuojamas laipsniškumas nebūtinai prieštarauja objektų-komplementų ir aplinkybių-modifikatorių skirčiai.

Čia reikia paminėti dar vieną klausimą: ar sintaksinių ryšių tipų ir gramatinių funkcijų ribos galėtų iš principo sutapti? Šis klausimas kyla todėl, kad sintaksiniai ryšiai ir gramatinės funkcijos galbūt yra visiškai skirtingų lygmenų, tarpusavyje tik apytikriai suderinti reiškiniai. Šią problemą probėgšmais pamini Zwicky (1993), aptardamas tokius sakinius kaip (203) ir (204).

(203) *Jis gyvena kaime.*

(204) *Savo klausimą jis suformulavo ironiškai.*

Žodžiai *kaime* ir *ironiškai* atrodo kaip aplinkybės, tačiau jie yra reikalaujami ir dėl to primena komplementus. Panašius atvejus jau anksčiau buvo aptaręs Matthewsas (1981, 138–141), dėmesį skirdamas būtent kai kuriems prieveiksmiams.

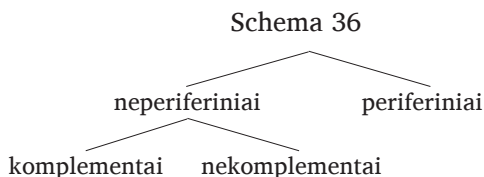
(205) *Jis su manimi pasielgė blogai.*

(206) *Labai gražiai šiandien atrodai.*

Prieveiksmių *blogai*, *gražiai* sakiniuose (205) ir (206) negalima laisvai praleisti, nes sakiniai būtų neužbaigti. Antra vertus, priešingai nei pseudomodifikatorių atveju, negalima teigti, kad juos praleidus neliktų pagrindinės sakinio predikacijos. Pagrindinis predikatas liktų, tik vienas predikacijos kintamasis būtų neišreikštas. Tačiau, kaip pabrėžia Matthewsas (1981, 138), toks prieveiksmis, skirtingai nei objektas, niekada nėra latentinis elementas. Sakinyje (207) objektą suvokiame kaip latentinį: Jonas, žinoma, kažką skaito, tik nepatikslinkama, ką, nes akcentuojamas pats užsiėmimo tipas.

(207) *Jonas dabar skaito.*

Veiksmažodžių *elgtis* ir *atrodyti* taip pavartoti, praleidus prieveiksmį, negalima. Tai rodo, kad šie prieveiksmiai neturi argumentų statuso. Matthewsas siūlo juos skirti kaip trečią tipą šalia komplementų ir periferinių elementų arba, tiksliau, operuoti dviem skirtingais požymiais: (ne)komplemento (t. y., argumento) statusu ir (ne)periferiniu statusu (schema 36).

Šio Matthewso ir Zwicky'o iškelto reikšmingo klausimo negalima atsieti nuo sintaksinių ir leksinių kategorijų santykio klausimo: *blogai*, *gražiai* yra prieveiksmiai, paprastai atliekantys modifikatoriaus funkciją. Siekiant aplinkybes apibūdinti sintaksiškai, nuo leksinės

kategorijos stengiamasi atsiriboti: jeigu objektų ir aplinkybių skyrimas turi būti sintaksinio pobūdžio, atpažinimo kriterijai taip pat turi būti sintaksiniai. Mokyklinėje gramatikoje, priešingai, leksinė kategorija dažnai naudojama kaip kriterijus, todėl prievoksmis beveik automatiškai bus pripažintas aplinkybe. Ar visiškai be pagrindo? Greičiausiai — ne. Išskyrus kognityvinę gramatiką, šiuolaikinė sintaksės teorija leksinių kategorijų (kalbos dalių) reikšmėms arba, kognityvistų žodžiais tariant, profiliams skiria mažai dėmesio. Kai tenka apibūdinti sintaksinės struktūros ir reikšmės skirtumą tarp tokių sakinių kaip (208) ir (209), lengvai gali kilti mintis, kad jis kyla, visų pirma, iš leksinių kategorijų reikšmės (profilio) skirtumų.

(208) *Birutė šiandien atrodo graži.*

(209) *Birutė šiandien atrodo gražiai.*

Alternatyvus kelias būtų šį skirtumą suformuluoti remiantis gramatinių funkcijų (sakinio dalių) skirtumais. Atsakymas į klausimą, kuris sprendimas yra teisingas, galėtų padėti išspręsti gramatinių funkcijų vietos sintaksinėje sistemoje problemą.

6. SAKINYS IR JUNGINYS

6.1. Skiriamieji sakinio bruožai

Sakinio apibrėžimas sintaksiniuose tyrimuose jau seniai kelia problemų. Sakiniais dažnai laikomos tam tikrą intonacinį ir diskursinį savarankiškumą turinčios žodžių sekos, pvz.,

(210) *Tokia nelaimė!*

(211) *Taip apgauti žmogų!*

(212) *Na, gerai...*

Tačiau sintaksinei analizei tai nedaug ką duoda. Į sakinio apibrėžimo problemas čia nesigilinsime (dėl apžvalgos plg. Matthews 1981, 26–47), bet trumpai aptarsime sintaksinėje tradicijoje nurodomus ypatingus sakinio struktūros principus, kurie lemia, kad sakiny s ir junginys laikomi skirtingo tipo vienetais.

Jau mokyklinėje gramatikoje sakinio analizė grindžiama ypatingu skaidos būdu, kai sakinio reikšmėje ir kartu struktūroje išskiriami „subjektas“ ir „predikatas“, arba „veiksny s“ ir „tarinys“. Subjekto ir predikato dichotomija turi ilgą tradiciją, siekiančią senovės gramatikas. XX amžiaus lingvistikoje šios koncepcijos iš dalies atsisakyta, vis dėlto ji, kartais stipriai pakeistu pavidalu ir dėl nevienodų motyvų, iki šiol dar gyvuoja. Požiūrį, kad subjekto ir predikato ryšys yra labai ypatingas ir neturi tikslaus atitiktens sintaksinėje struktūroje, lemia dvi priežastys.

Pirma, šis ryšys dažnai laikomas ypatingu dėl to, kad subjektas ir predikatas atrodo esantys lygiaverčiai — tarsi nė vienas negalėtų

pakeisti visumos. Neretai kyla įspūdis, kad praleidus arba subjektą, arba veiksmažodį nelieta sakinio, taigi pastarąjį sudaro tik jų kombinacija. Tai konstatavo dar Bloomfieldas, kuris sakinį laikė egzocentrinu junginiu (Bloomfield 1935, 194).

Antra, subjekto ir veiksmažodžio ryšys atrodo ypatingas ir morfosintaksiniu požiūriu. Esmine sakinio sudedamąja dalimi laikoma asmenuojamoji veiksmažodžio forma. Tiesa, pasitaiko ir tokių bendraties konstrukcijų kaip (213), kurios iš pirmo žvilgsnio gali išsiversti be subjekto ir išreiškia tam tikrą veiksmo ar įvykio tipą virtualizuotu pavidalu, be sąsajos su konkrečiu subjektu ir be lokalizacijos laike ir erdvėje.

(213) *rašyti laišką Kalėdų seneliui*

O asmenuojamoji veiksmažodžio forma, atrodo, reikalauja būtent vardininko subjekto, pavyzdžiui, esamojo laiko forma *stovi* reikalauja tokio vardininko kaip *sargybinis, namas* ir pan. Savo ruožtu pats vardininkas, atrodo, reikalauja asmenuojamosios veiksmažodžio formos. Ši skirtumą tarp subjekto ir kitų gramatinių funkcijų iliustruoja žodynų praktika, kai daugelio veiksmažodžių reikšmė apibrėžiama naudojantis „veiksmažodine fraze“, apimančia objektus, bet ne subjektą, pvz.,

(214) *sėti* = ‚berti sėklą į dirvą‘ (DLKŽ)

Tai sukelia įspūdį, kad veiksmažodinė frazė perteikia visą abstraktų predikacijos turinį, o užbaigtas sakinytis sudaromas tuomet, kai viena bendra operacija jai priskiriamas subjektas, laikas ir nuosaka. Tačiau šie dalykai nebūtinai eina kartu. Lietuvių kalboje žodyno apibrėžimai, nurodantys abstrakčius predikacijų turinius, dažnai apima ir subjektus, pvz.,

(215) *suskilti* = ‚atsirasti plyšiams, suskeldėti‘ (DLKŽ)

Kaip matyti, šis subjektas turi kitą linksnio formą nei finitiniame sakinyje. Prie klausimo, kiek reikšmės reikia suteikti šiam faktui, grįšime vėliau.

Morfosintaksiniai subjekto ir veiksmažodžio ryšiai buvo aptarti 4.4 skyriuje, prado žymėjimo kontekste. Ten buvo atkreiptas dėmesys į tai, kad veiksmažodžio derinimas su subjektu negali būti suvokiamas kaip sintaksinė priklausomybė nuo subjekto. Tačiau negalima paneigti, kad subjekto ir veiksmažodžio santykis yra ypatingas: atrodo, kad tam tikra kaitybinė veiksmažodžio forma turi ypatingų sintaksinių reikalavimų, kurių neturi leksema kaip visuma. Tai iliustruoja ką tik aptarti bendraties forma pateikti žodyniniai apibrėžimai: subjektai juose dažniausiai praleidžiami, o jeigu pateikiami, turi kitokį — ne vardininko — linksnį. Taigi sintaksinė ir morfosintaksinė priklausomybė čia susipina kaip niekur kitur. Išnagrinėsime abu aspektus — sintaksinį ir morfosintaksinį — iš eilės.

Sintaksiniu požiūriu sakinio savitumą akcentavo Bloomfieldas, plėtodamas savo tiesioginių sandų analizę. Tokius junginius kaip *aukštas namas ar greitai bėga* jis vadino endocentriniais: juos gali pakeisti vienas jų dėmuo. Kitaip tariant, žodžiai *namas* ir *bėga* turi tą pačią sintaksinę distribuciją, kaip ir visas junginys. Tačiau junginį *vaikas bėga* (panašiai kaip ir prielinksninius junginius) Bloomfieldas įvardijo kaip egzocentrinį, manydamas, kad nė vienas dėmuo — nei subjektas, nei veiksmažodis — negali pakeisti viso junginio. Taigi daromas ryškus skirtumas tarp veiksmažodžio junginių su objektu (*gerti kavą*) ir subjektu (*vaikas bėga*): pirmieji laikomi endocentriniais, o antrieji — egzocentriniais. Toks požiūris remiasi prielaida, kad veiksmažodį su objektu sieja ypač glaudus ryšys.

Kitas žymus struktūralistas Kuryłowiczius kiek kitaip motyvuoja sprendimą pripažinti sakinį *sui generis* sintaksine struktūra. Žymyame 1947 metų straipsnyje (Kuryłowicz 1948) jis kaip tik pabrėžia, kad sakiniui gali atstovauti vienas veiksmažodis, panašiai kaip daikta-

vardis gali atstovauti visam daiktavardiniam junginiui. Vis dėlto Kuryłowiczius tarp jų išvelgia principinį skirtumą. Pasak jo, daiktavardiniame junginyje *aukštas namas* determinuojantis elementas (pranc. *déterminant*) yra būdvardis, o sakinyje ši vaidmenį atlieka veiksmožodis. Terminu „determinuojantis elementas“ jis, matyt, vadina žodį, kuris nustato semantinę ir sintaksinę dėmenų santykį ir tokiu būdu sudaro junginio pagrindą. Taigi daiktavardiniame junginyje junginiui atstovauja determinuotasis elementas (pranc. *déterminé*), o sakinyje — determinuojantis. Nesunku suprasti, kad Kuryłowiczius čia turi omenyje tą skirtumą, kuris vėliau buvo panaudotas komplementavimui ir modifikavimui apibrėžti. Tačiau Kuryłowiczius komplementavimo sąvoką tradiciškai sieja tik su sakiniu.

Prie suvokimo, kad komplementavimo santykis gali būti išvelgiamas ir kitokiuose junginiuose, daugiausia turbūt prisidėjo generatyvinė gramatika, o tiksliau — *X-bar* sintaksė. Esminis postūmis sukuriant šį modelį įvyko tuomet, kai tokias konstrukcijas kaip *Jono kelionė į Italiją* atsisakyta laikyti nominalizacijomis, t. y., transformuotomis iš tokių sakinių kaip *Jonas keliavo į Italiją*. Buvo pripažinta, kad *kelionė* yra tikras, leksikoje užfiksuotas daiktavardis, o ne „užmaskuotas“ (generuotas transformacijos būdu) veiksmožodis ir kad šio daiktavardžio sintaksiniai ryšiai su vardažodžiu *Jonas* ir prielinksniniu junginiu *į Italiją* iš esmės nesiskiria nuo veiksmožodžio *keliavo* ryšio su tais pačiais papildymais. Tai leido atsirasti požiūriui, kad komplementavimas įmanomas ne tik sakinyje, bet ir daiktavardiniuose ar, bendriau tariant, visuose kituose junginiuose. Žinoma, toks sprendimas savo ruožtu paneigia, kad sakinio lygmeniu galiojantys sintaksiniai ryšiai yra unikalūs. Kuryłowiczius šiam požiūriui nepritarė, matyt, nusprendęs, kad jau pats faktas, jog *kelionė* yra daiktavardis, panaikina jo gebėjimą funkcionuoti kaip determinuojančiam dėmeniui, t. y., prisijungti komplementą. Vėliau jo nuomonę pagrindė kognityvistai: jie teigė, kad daiktavardis turi savo ypatingą daiktavardinį profilį, pavyzdžiui, *Jono atvykimas* ir

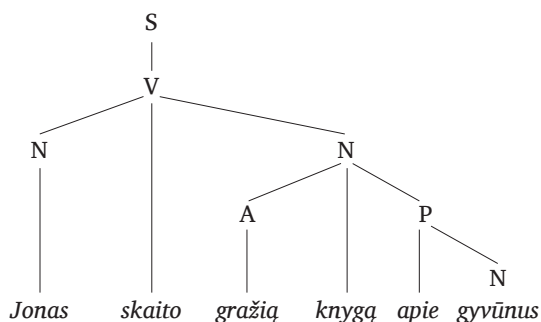
Jono pypkė turi panašų daiktavardinį profilį, kuris lemia, kad *Jono* abiem atvejais yra panašaus tipo modifikatorius. Tai nulėmė, kad Kuryłowiczius sakinių pripažino kaip alternatyvią, fundamentalią sintaksinę struktūrą, egzistuojančią greta junginio.

6.2. Sakinys kaip vienas iš junginio tipų

Sakinio struktūros savitumą nuginčijo tik iš struktūralizmo gimusios XX amžiaus lingvistinės teorijos. Tai buvo padaryta dviem skirtingais būdais.

Priklausomybių gramatika sakinio struktūros savitumą paneigė išskeldama verbocentrinį sakinio modelį. Šiame modelyje sakinys turi tik vieną centrą — veiksmažodį, nuo kurio priklauso visi vardžodžiai, neišskyrus nė subjekto. Šis struktūros principas atsikartoja ir daiktavardiniame junginyje (priklausomybių gramatikoje šis terminas, žinoma, gali būti vartojamas tik sąlygiškai), kuriame visi modifikatoriai priklauso nuo vienintelio centro — daiktavardžio. Pakartosime jau 1 skyriuje pateiktą schemą, kurioje veiksmažodis (V) yra schemos viršūnėje (schema 37).

Schema 37

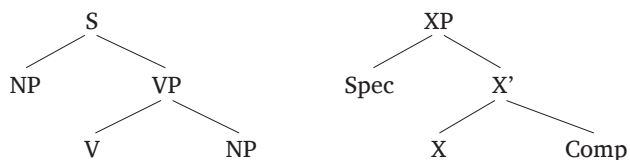

Esminį vaidmenį kuriant šią koncepciją suvaidino Tesnière'o iš chemijos pasiskolinta valentingumo metafora. Subjekto ir predikato dichotomija ligi tol atrodė akivaizdi dėl indoeuropiečių kalbų morfosintaksinių savitumų: jose egzistuojanti veiksmažodžio ir subjekto tarpusavio morfosintaksinė priklausomybė sukelia išpūdį, kad subjektas užima ypatingą poziciją. Šis tariamas sintaksinis subjekto savitumas atspindi semantinę subjekto ir predikato dichotomiją. Taigi tuo drąsesnė atrodo Tesnière'o išvalga, kad subjektas, atsiribojus nuo kai kurių — neuniversalių — morfosintaksinių ypatybių, niekuo nesiskiria nuo kitų veiksmažodžio argumentų.

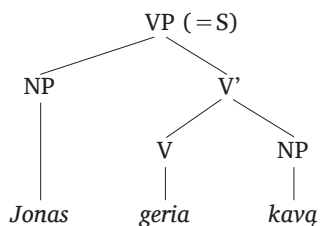
Sakinio ir junginio sintaksinės struktūros principai buvo suvienodinti ne tik priklausomybių gramatikoje. Tas pats nutiko ir generatyvinėje gramatikoje, tik čia sakinio ir junginio santykio klausimas buvo išspręstas kitaip. Tiesa, tai įvyko tik atsiradus *X-bar* sintaksei. Joje atsispindi Jackendoffo iškeltas endocentriškumo principas (ang. *endocentricity constraint*) — hipotezė, kad visi junginiai yra endocentriniai, taigi turi vieną centrą, arba pradą. Šiuo principu besiremiantis junginio modelis, žinoma, turi atspindėti ir ypatingą veiksmažodinio junginio (į kurį įeina veiksmažodžio papildiniai) ir subjekto konfigūraciją. Iš tiesų *X-bar* junginio modelis, be komplemento pozicijos numatantis dar ir specifikatoriaus poziciją, šią konfigūraciją savotiškai atkartoja: apibendrintas *X-bar* frazės modelis atrodo taip pat, kaip ankstyvojoje generatyvinėje gramatikoje atrodė sakinio schema (specifikatoriaus pozicija atitinka subjekto poziciją) (schema 38).

Pradiniame *X-bar* teorijos etape buvo svarstoma prielaida, kad sakinytis yra veiksmažodinė frazė. Pagal šį požiūrį sakinio modelis atrodo taip, kaip pavaizduota schemoje 39.

Schema 38

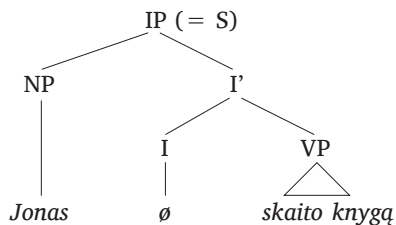

Schema 39

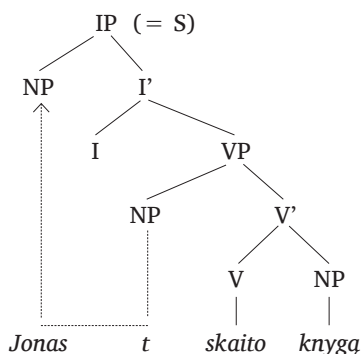
Tačiau vėliau tokios nuomonės atsisakyta. Buvo iškelta mintis, kad virš veiksmažodinės frazės reikia išskirti dar vieną sintaksinį mazgą — fleksinę frazę (IP). Tai yra sintaksinė laiko požymio, kuris iš veiksmažodinės frazės padaro sakinį, projekcija. Subjektas šiuo atveju atsiduria už veiksmažodinio junginio ribų, tačiau koncepcija, kad sakinys yra universalus junginio modelio realizacija, lieka sveika (schema 40).

Schema 40

Naujausiame generatyvinės gramatikos variante abi sakinio struktūros koncepcijos yra tarsi suderintos. Daroma prielaida, kad subjektas yra generuojamas veiksmožodinėje frazėje, bet paskui iškeliamas į fleksinės frazės specifikatoriaus poziciją. Taigi šis aiškinimas atsižvelgia į tai, kad subjektas gauna semantinį vaidmenį iš veiksmožodžio-predikato, ir kartu suponuoja, jog sakinyvis atsiranda tuomet, kai ši predikatinė struktūra lokalizuojama laike ir įtraukiama į sintaksinę laiko požymio projekciją IP (schema 41).

Schema 41

Sintaksinės laiko požymio projekcijos postulavimą veikiausiai paskatino tai, kad šios koncepcijos kūrėjai daugiausia rėmėsi anglų kalbos medžiaga. Anglų kalbos pagalbiniai veiksmožodžiai akivaizdžiai užima sintaksines pozicijas: konstrukcijoje *has arrived* 'atvyko' laiko kategorija turi sintaksinę projekciją, kurios tyrėjai greičiausiai nebūtų išvelgę, jeigu būtų rėmėsi, pavyzdžiui, tik lietuvių kalbos medžiaga. Tačiau sintaksinės laiko projekcijos postulavimas sakinio struktūros viršūnėje turi ir gilesnę motyvaciją, nei galėtų atrodyti iš pirmo žvilgsnio. Fleksinė frazė, galima sakyti, atspindi finitiškumo požymį, su kuriuo siejamas savarankiško sakinio atsiradimas. Tokiu būdu tarsi daroma prielaida, kad subjekto ir veiksmožodinės frazės susijungimas dar nesudaro sakinio: kad atsirastų propozicija,

kurią būtų galima pripažinti pilnaverčiu sakiniu, dar reikalingas predikacijos lokalizavimas laiko plane. Toks požiūris atrodytų visai priimtinas, bet jis turi vieną keistą aspektą — į sakinio konstitutyvinius požymius įtraukiami ir tam tikri morfosintaksiniai požymiai. Mat IP specifikatoriaus pozicijoje subjektui priskiriamas linksnis — vardininkas. Kitaip sakant, suponuojama, kad subjektui linksnį priskiria ne veiksmožodis kaip leksema, o būtent laiko požymio projekcija. Žinoma, tai primena anksčiau minėtą hipotezę, kad esą tarp vardininko ir asmenuojamosios veiksmožodžio formos egzistuoja tam tikra ypatinga tarpusavio priklausomybė. Būtent prie šių morfosintaksinių aspektų dabar pereisime.

6.3. Finitiškumas

Prielaida, kad vardininkas sietinas su finitiškumu, kuris sudaro sakinio pamatą, iš generatyvinės gramatikos perspektyvos yra visai suprantama. Linksnio valdymo mechanizmai veikia tik veiksmožodinės frazės viduje, todėl iš jos iškeltas subjektas savo linksnį turi gauti iš kitur. Taigi, pasak generatyvistų, vardininką priskiria ne pats veiksmožodis.

Priklausomybių sintaksėje tokio atskiro subjekto linksnio priskyrimo mechanizmo negali būti: vardininką, kaip ir objekto linksnius, turi valdyti veiksmožodis. Taigi čia nebelieka pagrindo vardininką sieti su finitiškumu, tuo labiau, kad sakiny s gali būti finitinis ir neturėdamas vardininko subjekto, pvz.,

(216) *Jonui pagailo draugo.*

(217) *Tėvui reikėjo pinigų.*

Finitinei veiksmožodžių *reikėti*, *pagailti* vartosenai yra reikalingas naudininko subjektas, panašiai kaip daugeliui veiksmožodžių — var-

dininko subjektas. Kitaip sakant, vardininko subjekto reikalavimas vis dėlto yra tam tikros — kad ir labai didelės — veiksmožodinių leksemų grupės, o ne bet kurios finitinės veiksmožodžio formos savybė. Tai reiškia, kad didžiulės lietuvių kalbos veiksmožodžių grupės gebėjimas prisijungti vardininko subjektą iš esmės nėra kitoks reiškinys nei lygiai taip pat didžiulės veiksmožodžių grupės gebėjimas prisijungti galininko objektą. Kita vertus, milžiniškas abiejų grupių dydis gali sukelti įspūdį, kad šis linksnio reikalavimas nėra atskirų veiksmožodinių leksemų savybė, o greičiau struktūrinis reiškinys. Iš tiesų galima teigti, kad — nekreipiant dėmesio į atskirų veiksmožodžių ypatingus reikalavimus (kaip *pagailti* reikalavimas prisijungti naudininko kvazisubjektą arba *tikėti* reikalavimas prisijungti įnagininko objektą) — turime du pagrindinius morfosintaksinio žymėjimo modelius: intransityvinį su vardininko subjektu ir tranzityvinį su vardininko subjektu ir galininko objektu. Vis dėlto, nepaisant regularumo ir dažnumo, šiuos linksnius priskiria veiksmožodis kaip leksema, taigi, kaip rodo ką tik pateikti pavyzdžiai, tarp vardininko priskyrimo subjektui ir galininko priskyrimo objektui principinio skirtumo nėra. Finitinis veiksmožodis dažniausiai priskiria vardininko formą, panašiai kaip semantiškai tranzityvinis veiksmožodis dažniausiai priskiria galininką, bet abiem atvejais gali būti priskirtas ir kitas linksnis. Taigi, kaip matyti, čia pavartota struktūrinio linksnio sąvoka skiriasi nuo jo sampratos, taikomos generatyvinėje gramatikoje.

Naudininkas vartojamas ne tik kai kurių veiksmožodžių (*reikėti*, *pagailti*) kvazisubjektui žymėti — jis taip pat gali pakeisti vardininką bendraties sakiniuose. Tai matyti ne tik anksčiau cituotuose žodynų apibrėžimuose, bet ir kitose konstrukcijose, pvz.,

- (218) *Galimybė atsirasti protingoms būtybėms vėl mažėja.*
 (= *galimybė, kad atsiras protingų būtybių*)

Kokią reikšmę šiam dalykui suteiksime, priklauso nuo to, koki universality laipsnį priskirsime subjekto sampratai. Vienose kalbose subjektas bendraties konstrukcijose negali būti išreikštas, kitose tai įmanoma, bet taikomas ypatingas žymėjimas, o dar kitose bendraties sakiniuose gali pasirodyti subjektas, morfosintaksiškai žymimas taip pat, kaip sakiniuose su finitiniu veiksmažodžiu, kaip antai tokiame pavyzdyje iš hebrajų kalbos:

(219) hebrajų

lō tōb h^cyōt hā'ādām ləbaddō
 NEG geras būti:INF ART:žmogus vienas:3SG.M
 ‚Negerai žmogui būti vienam.‘ (= ‚kad žmogus yra vienas‘)

Šie ribojimai ir skirtumai yra susiję su istorinės raidos savitumais. Žvelgiant iš bendresnės perspektyvos, kaip jau pasakyta 4.3, tokie atvejai šiek tiek komplikuoja linksnio valdymo sampratą: pasirodo, kad ne visada linksnį valdo leksema — skirtingų linksnių gali reikalauti skirtingos leksemos kaitybinės formos. Tačiau gramatinių požymių skirtumai, lemiantys dvejopą valdymą, būna įvairaus pobūdžio, pavyzdžiui, gruzinų kalboje skirtingi veiksmažodžio morfosintaksiniai reikalavimai priklauso nuo laiko. Todėl bendraties ir finitinių formų skirtumas lietuvių kalboje nėra išskirtinis. Tačiau reikia pabrėžti, kad abiem atvejais pagal priklausomybių sintaksės nuostatas turime tokį patį valdymą.

Naujesniuose generatyvinės gramatikos variantuose skirtumo tarp valdomo objekto linksnio ir konfigūraciškai priskiriamo subjekto linksnio iš esmės taip pat nebėra (ankstyvuosiuose variantuose šis dalykas buvo interpretuojamas kitaip). Minimalizme buvo praktiškai atsisakyta valdomo linksnio sąvokos — visi linksniai, panašiai kaip subjekto vardininkas, turi būti tikrinami specifikatoriaus ir prado konfigūracijoje. Tai sumenkino subjekto vardininko savitumą kitų linksnių atžvilgiu, tačiau finitiškumas ir toliau liko suvokiamas

kaip konstitutyviniis sakinio elementas, su kuriuo siejami tokie požymiai kaip laikas, nuosaka ar asercija²¹ ir kuris — pagal individualaus tyrėjo interpretaciją — lokalizuojamas komplementinėje arba fleksinėje frazėje, arba tiesiog atskiroje finitiškumo projekcijoje FinP (dėl apžvalgos žr. Nikolaeva 2007, 4–7). Taigi finitiškumo reikšmė nesumažėjo, bet jo sąsaja su linksniu, atsisakius valdomų ir nevaldomų linksnių skirties, nebėra tokia ryški.

Kad ir kaip suvoktume finitiškumo sąvoką, norėdami, kad ji būtų taikoma universaliai, turime ją apibrėžti atsiribodami (kaip akcentuoja Nikolaeva 2007, 1–4) nuo geriau žinomų Europos kalbų finitinių veiksmažodžių požymių. Finitiniu veiksmažodžiu (lot. *verbum finitum*) laikoma tokia veiksmažodžio forma, kuri turi asmens, laiko ir nuosakos požymius. Tačiau net ne visos Europos kalbos skiria asmenį kaip derinimo kategoriją, pavyzdžiui, skandinavų kalbų veiksmažodis skiria laiką, bet ne asmenį, kitos — jau ne Europos — kalbos neskiria ir laiko. Net ir nesant morfologinių finitiškumo koreliatų, vis tiek sutiksime (kaip ir siūloma generatyvinėje gramatikoje), kad finitiškumas yra konstitutyviniis vientisinio sakinio požymis, suteikiantis jam lokalizaciją laike, nuosakos vertę ir teisingumo sąlygas. Šie požymiai leidžia priešinti vientisinį arba pagrindinį sakinį šalutiniam, kuris dažniausiai nereiškia asercijos, turi pagrindinio sakinio predikato lemiamas modalines savybes ir nuo pagrindinio sakinio priklausomą laiko vertę. Ši finitinių ir nefinitinių formų priešprieša, nors ją dažniausiai suvokiame kaip dichotominę, galėtų būti laipsniuojama.

Finitiškumas, kaip sintaksiniis reiškiniis, gali turėti savo morfologinį koreliatą — veiksmažodžio finitiškumą, kuris nebūtinai turi

²¹ Asercija — pasakymas, kurį galima patvirtinti arba paneigti. Pavyzdžiui, sakiniis *Mama jau parėjo namo* perteikia aserciją, nes jo turinį galima apibūdinti kaip „teisingą“ arba „klaidingą“ — priešingai nei sakiniis *Kad tik mama greičiau pareitų namo*, kuriame išreikštas pageidavimas galėtų būti apibūdintas nebent kaip tinkamas aplinkybėms arba ne.

būti universalus. Visiškai atskyrus šiuos reiškinius, morfologinis finitiškumas pasirodo tik kaip platesnio, nebūtinai su subjektu ir su sakinio konstitutyviniais požymiais susijusio sintaksinio finitiškumo aspektas. Veiksmažodžio morfologinė sąveika su subjektu turi atitikmenų tolesnėse vardažodžių hierarchijos atkarpose — objektų srityje. Veiksmažodžio asmens kategorija remiasi derinimu su subjektu, skirtingai nei vardažodžio asmens kategorija, kuri yra inherentinė ir priešina, pavyzdžiui, 1 ir 2 asmens įvardžius 3 asmens įvardžiams bei daiktavardžiams. Taigi veiksmažodžio derinimas su objektu turi būti suvokiamas kaip daugiaasmeniškumas — veiksmažodžio kaitymas subjekto ir objekto (objektų) asmenimis. Ta prasme (220) pavyzdyje pateikta hebrajiška forma yra dviasmėnė — turi vienaskaitos vyriškosios giminės 2 asmens subjekto ir vienaskaitos 1 asmens objekto formų požymius.

(220) hebrajų

(*'attā*)   *rə'i-ta-nī*
 (tu)   matyti-2SG.M-1SG
 ,(tu) matei mane'

Tiesa, santykis nėra simetriškas: su subjektu veiksmažodis derinamas ir tada, kai subjektas išreikštas atskiru asmens įvardžiu, o jeigu objektas išreikštas atskirai, veiksmažodis su juo nederinamas, pvz.,

(221) hebrajų

(*'attā*)   *zākar-tā*   *'ōt-ī*
 (tu)   prisiminti-2SG.M   ACC-1SG
 ,(tu) prisiminei mane'

Tačiau reikia pridurti, kad toks „nepilnas“ derinimas gali pasireikšti ir vien tik su subjektu. Pavyzdžiui, airių kalboje veiksmažo-

dis derinamas su subjektu tuomet, jeigu šis nėra išreikštas atskirai (Bickel & Nichols 2007, 232):

(222) airių

Chuirfínn   isteach ar an phost sin
 padėti:1SG.COND į ant ART postas DEM
 ‚Aš pateikčiau [dokumentus] į tą postą.‘

(223) *Churfeadh Eoghan isteach ar an phost sin.*

padėti:COND TV į ant ART postas DEM
 ‚Owenas pateiktų [dokumentus] į tą postą.‘

Taigi kalbant apie veiksmažodžio morfologinę sąveiką su vardažodžiais, subjektų ir objektų asimetrija yra neabejotina, bet nelabai ryški. Ši asimetrija, beje, yra natūrali, nes vardažodžiai išsidėsto hierarchijoje, kurioje subjektas užima aukščiausią padėtį. Tačiau subjekto, kaip privilegijuoto argumento, savybes kiek žemesniu lygmeniu atkartoja tiesioginis objektas.

Veiksmažodžio morfologinę sąveiką su objektu (struktūrinio linksnio priskyrimą, derinimą su objektu ir pan.) siejame su tranzityvumu, o sąveiką su subjektu būtų galima sieti su finitiškumu, kurį tuomet tam tikra prasme galima laikyti tranzityvumo atitikmeniu. Veiksmažodžio sąveika su objektu nėra tokia intensyvi kaip su subjektu — subjekto ir objektų asimetrija, kaip minėta, yra akivaizdi, vis dėlto galima teigti, kad skirtumas tarp jų yra laipsniškas, o ne griežtai dichotominis.

Klausimas dėl sakinio ir junginio skirtumo nėra galutinai išspręstas. Sandų analize besiremiančioje sintaksėje, kurioje netaikomas generatyvinės gramatikos *X-bar* modelis, sakinytis suvokiamas kaip egzocentrinė struktūra, kuri iš esmės skiriasi nuo veiksmažodinių, daiktavardinių ir kitokių junginių (plg. Pullum & Huddleston, in: Pullum & Huddleston, eds., 2002, 22–23). Net priklausomybės principais besivadovaujančioje gramatikoje klausimas, ar priklausomy-

bės ryšys sakinio ir junginio lygmeniu įsteigiamas tuo pačiu būdu, lieka neatsakytas. Sakinio lygmenyje skiriami aktantiniai santykiai greičiausiai nėra tiksliai atkartojami žemesniuose lygmenyse. Be to, sakiniui būdingos ilokucinės savybės²², kurios nėra būdingos mažesniems struktūros vienetams. Sintaksiniai modeliai siekia suformuluoti kuo bendresnius sintaksinės struktūros principus, tačiau garantijos, kad egzistuoja ir sakinius, ir mažesnes struktūras vienijantis principas, iš tikrųjų nėra.

6.4. Nefinitiniai sakiniai

Nors finitiškumas, kaip sakinio lokalizavimas laike, erdvėje ir tikrovėje, yra universalus reiškiny, pastovių ir universalių formalių koreliatų jis, kaip matėme, neturi. Tai verčia abejoti finitiškumo, kaip skiriamąjo sakinio požymio, adekvatumu. Tradicinėje lietuvių kalbos gramatikoje sakinio statusas siejamas su finitinės (asmenuojamosios) veiksmožodžio formos buvimu, todėl, pavyzdžiui, sakiny (224) apibūdinamas kaip sudėtinis, o (225) — kaip vientisinis.

(224) *Kai saulė nusileido už kalnų, uždegėme lempas.*

(225) *Saulei nusileidus už kalnų, uždegėme lempas.*

Daugelio kalbų gramatikose, kaip ir teorinėje gramatikoje, pripažįstama, kad konstrukcija *saulei nusileidus* ne tik funkciškai atitinka prijungiamąjį šalutinį sakinį *kai saulė nusileido*, bet ir sintaksiškai turi nemažai sakinio bruožų. Tai yra užbaigtą predikaciją reiškianti struktūra, kurioje, panašiai kaip kiekviename sakinyje, aplink veik-

²² Ilokucinės savybės yra tokios pasakymo savybės, kurios neišplaukia iš jo gramatinių ypatybių, o yra susijusios su jo atliekama funkcija diskurse. Pavyzdžiui, pasakymas *Ar galėtum man padėti?* formaliu požiūriu yra klausiamasis sakiny, bet tikrasis jo tikslas yra perteikti prašymą. Kitaip tariant, ilokucinis pobūdis atspindi atliekamą šnekos aktą.

mažodinę formą išsidėsto jo argumentus reiškiantys vardažodžiai. Tokia sakininio tipo struktūra angliškoje ir apskritai teorinėje literatūroje vadinama **klausa** (ang. *clause*). Paprastai manoma, kad tokie sudėtiniai sakiniai kaip (224) ir (225) yra sudaryti iš dviejų klauzų, o vientisinio sakinio atveju klausa ir sakinys sutampa.

Sakinį, priešingai nei klauzą, būtinai turi būti galima vartoti savarankiškai, t. y., jis turi sudaryti užbaigtą pasakymą. Tam iš principo reikia, jog jo veiksmažodinė forma turėtų laiko ir nuosakos rodiklius, kad jis galėtų lokalizuoti predikaciją diskurso tikrovėje. Ne visos klauzos šią sąlygą tenkina, pavyzdžiui, klausa *saulei nusileidus* turi ypatingą veiksmažodžio formą, kuri lemia, kad ji vartojama kaip šalutinis dėmuo: mat padalyvis *nusileidus* žymi tik santykinį laiką (žymi, kad saulėlydis įvyksta prieš pagrindinio dėmens veiksmą), o absoliutus laikas turi būti išreikštas kitur — pagrindiniame dėmenyje.

Taigi veiksmažodis turi funkciškai specializuotą formą, kurios arba suteikia klauzai laiko ir nuosakos rodiklius, reikalingus sakinio funkcijai atlikti, arba koduoja jos atliekamą šalutinio dėmens funkciją. Pagrindinio dėmens veiksmažodis pateikia reikalingiausią informaciją sakinio turiniui tikrovėje lokalizuoti, o šalutinio dėmens forma žymi santykį su pagrindiniu dėmeniu. Specializuotą šalutinio dėmens funkciją gali perteikti bendratis, dažniausiai vartojama komplementiniuose sakiniuose (226), arba įvairūs dalyviai ir padalyviai (tipologinėje literatūroje apibendrintai vadinami **konverbais**, ang. *converbs*), dažniausiai vartojami aplinkybinėse konstrukcijose (227).

(226) *Anūkai paprašė senelio [papasakoti apie senovės laikus].*

(227) *[Patogiai atsilošęs], senelis pradėjo pasakoti.*

Tokių klauzos sintaksinio savarankiškumo arba nesavarankiškumo žymėjimo priemonių galima išskirti visą skalę. Bendratis ir konverbai vis dar yra veiksmažodinės formos, nors ir turi mažesnę finitiš-

kumo laipsnį. Finitiškumo laipsnis dar labiau sumažėja vartojant nominalizaciją, kai iš veiksmažodinės formos padaroma vardažodine, plg.,

(228) *Mane nervina, kad tu visą laiką pasakoji kvailas istorijas.*

(229) *Mane nervina tas tavo nuolatinis kvailų istorijų pasakojimas.*

Pripažįstant tokią finitiškumo ir su juo susijusio sintaksinio sava-rankiškumo skalę, darosi gana sunku nubrėžti griežtą ribą tarp sakinio požymių turinčių ir jų neturinčių sintaksinių struktūrų. Tradicinė lietuvių kalbos sintaksė ribą brėžia remdamasi „asmenuojamosios veiksmažodžio formos“ kriterijumi: klauzos, kuriose vartojama bendratis ar konverbas, sakiniiais nepripažįstamos. Toks ribos nustatymas yra, žinoma, sutartinis, bet ir kiekvienas kitas sprendimas šiuo atveju būtų sutartinis. Pavyzdžiui, pripažįstant nefinitines klauzas, kyla klausimas, ar klauzomis reikia laikyti ir nominalizacijas, nes, kaip rodo (229) pavyzdys, nominalizacija gali atitikti šalutinį sakinį. Tačiau prototipinė daiktavardžio funkcija yra visai kita nei sudaryti sakinio ar klauzos branduolį, todėl kalbėti apie klauzą čia būtų keista — nebent jeigu pripažintume skyriaus pradžioje minėtą ankstyvosios generatyvinės gramatikos postuluotą nominalizacijos transformaciją. Tačiau net ir atmetę transformacinį požiūrį į nominalizacijas, turime sutikti, kad jos turi neabejotinų sakinio požymių, pavyzdžiui, jos didžiąja dalimi išlaiko veiksmažodžio argumentų struktūrą (*tu pasakoji istorijas* → *tavo istorijų pasakojimas*). Todėl vietoj dichotominio skyrimo sintaksiniuose aprašuose būtų galima operuoti smulkiau diferencijuota klasifikacija, kurioje pagal sakinio požymių laipsnį būtų išskirti mažų mažiausiai trys tipai:

nominalizacijos

(230) *vaikų parėjimas iš mokyklos*

nefinitinės klauzos

(231) *vaikams parėjus iš mokyklos*

sakininės klauzos

(232) *vaikai parėjo iš mokyklos*

Tipologinė apžvalga atskleistų daug tarpinių tipų, kurie mus verstu žymiai išplėsti ir detalizuoti šią klasifikaciją. Taigi eilinį kartą pasirodo, kad turime atsisakyti griežto skyrimo ir pripažinti, jog kalbinių kategorijų ribos yra neryškios.

Tokių atvejų, kai net sukūrus tikslus apibrėžimus teko pripažinti sutartinę klasifikacijų pobūdį, šios knygos skyriuose buvo nemažai. Tačiau šis dalykas neturėtų trikdyti kalbos tyrėjo, nes kategorijų ribų neryškumas yra pačios kalbos savybė, savo ruožtu atspindinti žmogiško kategorizavimo neryškumus ir jo prototipinę struktūrą. Svarbiausia, kad sintaksinės analizės įrankiai būtų tiksliai apibrėžti ir preciziški. Šių įrankių kūrimas yra vienas išpūdingiausių XX amžiaus teorinės lingvistikos pasiekimų, tačiau, nepaisant to, iššūkių XXI amžiaus tyrėjams lieka pakankamai. Jeigu ši knyga skaitytojui bus sukėlusি daugiau klausimų nei davusi atsakymų, ji bus įvykdžiusi savo tikslą.

BIBLIOGRAFIJA

- AGEL, V., L. EICHINGER, H.-W. EROMS, P. HELLWIG, H. J. HERINGER, H. LOBIN, eds., 2003. *Dependency and Valency. An International Handbook of Contemporary Research*, vol. 1. Berlin – New York: W. de Gruyter.
- ANDERSON, J. M. 1977. *On Case Grammar. Prolegomena to a Theory of Grammatical Relations*. London: Croom Helm.
- ANDREWS, A. D. 2001. Non-canonical A/s marking in Icelandic. In: A. Y. AIKHENVALD, R. M. W. DIXON & M. ONISHI, eds., *Non-Canonical Marking of Subjects and Objects*. Amsterdam – Philadelphia, 85–111.
- BAKER, M. 2001. The natures of nonconfigurationality. In: BALTIN & COLLINS, 2001, 407–438.
- BALTIN, M. & Chr. COLLINS, eds., 2001. *Contemporary Syntactic Theory*. Oxford: Blackwell.
- BARLOW, M. & Ch. A. FERGUSON, eds., 1988. *Agreement in Natural Language. Approaches, Theories, Descriptions*. Stanford: Center for the Study of Language and Information.
- BICKEL, B. & J. NICHOLS, 2007. Inflectional morphology. In: T. SHOPEN, ed., *Syntactic Typology and Linguistic Description*. Vol. 3: *Grammatical Categories and the Lexicon*. 2nd ed. Cambridge: University Press, 169–240.
- BLOOMFIELD, L. 1935. *Language*. London: Allen & Unwin.
- BRESNAN, J. 2001. *Lexical-Functional Syntax*. Oxford: Blackwell.
- BUTT, M. 2006. *Theories of Case*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CHOMSKY, N. A. 1957. *Syntactic Structures*. The Hague-Paris: Mouton.

- CHOMSKY, N. A. 1970. Remarks on nominalization. In: JACOBS & ROSENBAUM, eds., 1970, 184–221.
- CINQUE, G. 1999. *Adverbs and Functional Heads. A Cross-Linguistic Perspective*. Oxford: University Press.
- COMRIE, B. 1981. *Language Universals and Linguistic Typology*. Oxford: Blackwell.
- CORBETT, G. G. 2006. *Agreement*. Cambridge: University Press.
- CORBETT, G. G. 2008. Determining morphosyntactic feature values. In: G. G. CORBETT & M. NOONAN, eds. *Case and Grammatical Relations. Studies in Honor of Bernard Comrie*. Amsterdam–Philadelphia: Benjamins, 1–34.
- CORBETT, G. G., N. M. FRASER & S. MCGLASHAN, eds., 1993. *Heads in Grammatical Theory*. Cambridge: University Press.
- CROFT, W. 1988. Agreement vs. case marking and direct objects. In: BARLOW & FERGUSON, eds., 1988, 159–179.
- CROFT, W. 2001. *Radical Construction Grammar. Syntactic Theory in Typological Perspective*. Oxford: University Press.
- DELBRŮČEK, B. 1893–1900. *Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen*. Strassburg: Karl Trübner.
- EROMS, H.-W. 2000. *Syntax der deutschen Sprache*. Berlin: W. de Gruyter.
- EROMS, H.-W. & H. J. HERINGER 2003. Dependenz und lineare Ordnung. In: AGEL *et al.*, 2003, 247–263.
- FUKUI, N. 2001. Phrase structure. In: BALTIN & COLLINS, eds., 2001, 374–406.
- HALLIDAY, M. A. K. 1994. *An Introduction to Functional Grammar*. 2nd ed. London: Arnold.
- HARRIS, Z. S. 1946. From morpheme to utterance. *Language* 22, 161–183.
- HAYS, D. G. 1965. Dependency theory: A formalism and some observations. *Language* 40, 511–525.
- HUDDLESTON, R. & G. K. PULLUM, eds., 2002. *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: University Press.

- HUDSON, R. 1984. *Word Grammar*. Oxford: Blackwell.
- HUDSON, R. 1987. Zwicky on heads. *Journal of Linguistics* 23, 109–132.
- JACKENDOFF, R. 1977. *X-syntax: A Study of Phrase Structure*. Cambridge, MA: MIT Press.
- JACOBS, R. A. & R. S. ROSENBAUM, eds., 1970. *Readings in English Transformational Grammar*. London: Ginn.
- JOHANNESSEN, J. B. 1998. *Coordination*. Oxford–New York: Oxford University Press. (Oxford Studies in Comparative Syntax.)
- KEENAN, E. L. 1976. Towards a universal definition of “subject”. In: CH. LI & S. THOMPSON, eds., *Subject and Topic*. New York: Academic Press, 303–333.
- KEENAN, E. L. & B. COMRIE, 1977. Noun phrase accessibility and Universal Grammar. *Linguistic Inquiry* 8 (1), 63–99.
- KURYŁOWICZ, J. 1948. Les structures fondamentales de la langue: groupe et proposition. *Studia Philosophica* 3, 203–209. Perspausdinta: *Esquisses linguistiques*, Wrocław–Kraków: Ossolineum, 1960, 35–40.
- KURYŁOWICZ, J. 1949. Le problème du classement des cas. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 9, 26–27. Perspausdinta: *Esquisses linguistiques*, Wrocław–Kraków: Ossolineum, 1960, 131–150.
- LANGACKER, R. 1987, 1991. *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol. 1. *Theoretical Prerequisites*. Vol. 2. *Descriptive Application*. Stanford: Stanford University Press.
- LANGENDONCK, W. van. 2003. The dependency concept and its foundations. In: AGEL *et al.*, eds., 2003, 170–187.
- LEHMANN, Chr. 1988. On the function of agreement. In: BARLOW & FERGUSON, eds., 1988, 55–65.
- LYONS, J. 1970. Transformational Syntax. In: *New Horizons in Linguistics*. Harmondsworth: Pelican Books, 115–139.
- MATTHEWS, P. H. 1981. *Syntax*. Cambridge: University Press.

- MATTHEWS, P. H. 2007. *Syntactic Relations. A Critical Survey*. Cambridge: University Press.
- MEL'ČUK, I. A. 1988. *Dependency Syntax: Theory and Practice*. Albany: State University of New York Press.
- MEL'ČUK, I. A. 2003. Levels of dependency in linguistic description. In: AGEL *et al.*, eds., 2003, 188–229
- MIKLOSICH, F. 1926. *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*. IV. Band. *Syntax*. Manulneudruck der Erstaussgabe von 1868–1874. Heidelberg: Carl Winter.
- NICHOLS, J. 1986. Head-marking and dependent-marking grammar. *Language* 62, 56–119.
- NIKOLAEVA, I. 2007. Introduction. In: I. NIKOLAEVA, ed., *Finiteness. Theoretical and Empirical Foundations*. Oxford: University Press, 1–19.
- PERLMUTTER, D. M. 1983. *Studies in Relational Grammar*. Chicago-London: University of Chicago Press.
- POLLARD, C. & I. A. SAG, 1994. *Head-Driven Phrase Structure Grammar*. Chicago: University of Chicago Press.
- POSTAL, P. M. 1970. On so-called 'pronouns' in English. In: JACOBS & ROSENBAUM, eds., 1970, 56–82.
- RADFORD, A. 1988. *Transformational Grammar. A First Course*. Cambridge: University Press.
- RADFORD, A. 1993. Head-hunting: on the trail of the nominal Janus. In: CORBETT, FRASER & MCGLASHAN, eds., 1993, 73–113.
- RADFORD, A. 2004. *Minimalist Syntax. Exploring the Structure of English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SGALL, P., E. HAJIČOVÁ & J. PANEVOVÁ, 1986. *The Meaning of the Sentence in its Semantic and Pragmatic Aspects*. Dordrecht: Reidel – Prague: Academia.
- TESNIÈRE, L. 1959. *Éléments de syntaxe structurale*. Paris: Klincksieck.
- URA, H. 2001. Case. In: BALTIN & COLLINS, eds., 2001, 334–373.

- VAN VALIN, R. D & R. J. LAPOLLA. 1997. *Syntax. Structure, Meaning and Function*. Cambridge: University Press.
- WÄLCHLI, B. 2003. *Co-Compounds and Natural Coordination*. Oxford: University Press.
- ZWICKY, A. 1985. Heads. *Journal of Linguistics* 21, 1–30.
- ZWICKY, A. 1992. Some choices in the theory of morphology. In: R. LEVINE, ed., *Formal Grammar: Theory and Implementation*. Oxford: University Press.
- ZWICKY, A. 1993. Heads, bases and functors. In: CORBETT, FRASER & MCGLASHAN, eds., 1993, 292–315.

SIMBOLIAI

- A — adiectivum, būdvardis
ABS — absolutivus
ACC — accusativus, galininkas
Adv — adverbium, prieveiksmis
AOR — aoristas
AP — būdvardinė frazė
ART — artikelis
Comp — komplementas
COND — conditionalis, tariamoji nuosaka
Coni — coniunctio, jungtukas
CoP — konjunkcinė frazė
CP — komplementinio jungtuko frazė
DAT — dativus, naudininkas
DEM — demonstrativum, parodomasis įvardis
ERG — ergativus
F — femininum, moteriškoji giminė
GEN — genitivus, kilmininkas
I — fleksinio požymio, ypač laiko požymio, sintaksinė pozicija
INESS — inesyvas
IP — fleksinė frazė
M — masculinum, vyriškoji giminė
MSD — masdaras, veiksmažodinis daiktavardis
N — nomen, daiktavardis
NEG — negatio, neiginys
NOM — nominativus, vardininkas

SIMBOLIAI

- NP — daiktavardinė frazė
P — praepositio, prielinksnis
PERF — perfektyvinis
PL — pluralis, daugiskaita
pro — nulinis subjektas, atitinkantis anaforinį asmens įvardį
PRO — pagrindinio sakinio argumento kontroliuojamas
nulinis subjektas
PRS — praesens, esamasis laikas
PRT — praeteritum, būtasis laikas
S — sakinys
SG — singularis, vienaskaita
Spec — specifikatorius
STCONSTR — status constructus
t — *trace* (pėdsakas)
TV — tikrinis vardas
V — veiksmažodis
VP — veiksmažodinė frazė
WH — klausiamasis įvardis

PAVARDŽIŲ RODYKLĖ

- Bloomfield, Leonard 10, 12, 44, 59, 74, 88, 104, 127, 150
Bresnan, Joan 11
Chomsky, Noam Avram 10, 12, 21, 32, 46, 74, 118
Cinque, Guiglelmo 79
Comrie, Bernard 137, 139
Corbett, Greville G. 111
Croft, William 11, 63, 129
Delbrück, Berthold 9
Dik, Simon 135
Fillmore, Charles J. 10
Halliday, Michael A. K. 40
Harris, Zellig S. 10, 12
Hays, David G. 27
Huddleston, Rodney 68, 70, 162
Hudson, Richard 10, 15, 50, 72
Jackendoff, Ray 45, 46, 59, 77, 88, 91
Johannessen, Janne B. 38
Keenan, Edward L. 139
Kuryłowicz, Jerzy 60, 62, 128, 151
Langacker, Ronald 40–42, 80, 126
Lecerf, Yves 25
Lehmann, Christian 129
Lyons, John 12
Matthews, Peter 13, 50, 113, 115, 146
Mel'čuk, Igor' 10, 18, 20, 26, 37, 83, 115, 122, 134
Miklosich, Franz 9, 103
Milewski, Tadeusz 117

PAVARDŽIŲ RODYKLĖ

Nichols, Johanna 52, 71, 117, 118, 130
Payne, John 67
Postal, Paul 66
Pullum, Gerald 162
Radford, Andrew 92
Sgall, Petr 10
Starosta, Stanley 10
Tesnière, Lucien 10, 15–16, 34, 81, 104, 132, 137, 154
Wälchli, Bernhard 39
Zwicky, Arnold 49, 71, 78, 90, 93, 107, 121, 146

DALYKINĖ RODYKLĖ

LIETUVIŲ KALBA

- adjunkcija 76
- adjunktas 76
- aktantas 16, 81
- antrinis predikatyvas 99
- aplinkybės 81, 146
- asmens įvardis 65
- bazė 90
- binarinis išsišakojimas 22
- binarinis suliejimas 22
- circumstantas 16, 81
- daiktavardinė frazė 28
- derinimas 108, 110
- determinacija 90
- determinantas 47, 77, 88
- diskurso iškilumas 141
- distribucija 48
- egzocentrinis 44, 151
- eksperienceris 144
- endocentrinis 44, 154
- endocentriškumo principas 154
- ezafe 120
- finitiškumas 157
- fleksinė frazė 155
- frazė 19–20
- frazinė sintaksė 10
- funkcinė-generatyvinė gramatika 11

galutinis pradas 67, 93
 generatyvinė gramatika 10–12, *passim*
 gramatinės funkcijos 131, 144
 indeksavimas 130
 instanciacija 90
 jungtuko frazė 67
 klasifikatorius 90
 klauza 164
 komplementas 72
 komplementavimas 72, 109
 komplementinis jungtukas 67
 konceptualus autonomiškumas 41, 80
 konfigūracinė kalba 133
 konjunkcinė frazė 38
 konstituencija 10
 konstrukcijų gramatika 11
 konstrukcinė homonimija 32
 kontrolė 111
 kontroleris 111
 kvantifikacija 90
 kvantifikatorius 86–88
 kvazisubjektas 143
 leksinė funkcinė gramatika 11
 leksinė kategorija 83
 linearizacija 24
 linijinė seka 17, 23
 linksnio valdymas 108, 113
 linksnis 60–63
 linksnių hierarchija 142
 mazgas 14
 meronominiai santykiai 11
 minimalizmas 21
 minimalusis suskliautimas 40

modifikatorius 72
modifikavimas 72
morfosintaksė 106–107
morfosintaksinės raiškos vieta 51
nominalizacija 152, 165
orientacija 99
pagalbinis veiksmožodis 86, 156
pagrindinis dėmuo 44
papildinys 46, 81, 146
pėdsakas 24
perrašymo taisyklės 21
pradas 48
prado/priedo žymėjimas 116, 130
prasmės $\leftrightarrow$ teksto modelis 10
priedas 48
prielinksnis 33–35, 59–64
prijungimas 37
priklausomasis dėmuo 48
priklausomybė 10, 41, 122
priklausomybių sintaksė 10, *passim*
projektyvumas 25
pseudomodifikatorius 86
rekcija 105, 108
reliacinė gramatika 10, 81
sakiny 69–70, 149
sandas 10
semantinis argumentas 56
semantinis funktorius 56, 72
specifikatorius 46, 78, 86, 91
status constructus 121
struktūros medis 14
subjektas 46, 59, 149
subkategorizavimas 54

subordinacija 37
 sugrupavimas 18
 sujungimas 35–39
 susiliejęs pradas 70
 terminas 81
 tęstinis / netęstinis sandas 23
 topikalizacija 29
 transformacija 23
 transliatyvas 33
 valentingumas 15
 valentingumas, pasyvus 48
 vardažodžių hierarchija 140
 vardažodžių prieinamumo hierarchija 139
 veiksmažodinė frazė 29
 vidinis pradas 91, 93
 X-bar sintaksė 21, 32, 45, 75, 154
 žodžių gramatika 10

ANGLŲ KALBA

accessibility hierarchy 139
adjunct 76
adjunction 76
agreement target/trigger 111, 121
base 90
binary branching 22
binary merger 22
c-command 138
complementation 72
complementiser 67
constituency 10
continuous / discontinuous constituent 23
constructional homonymity 32
controller 111

cross-reference 127
default agreement 111
dependence 41
dependency 41
dependency syntax 10
dependent marking 116
determiner 88
discourse saliency 140
dummy subject 136
endocentric 44
endocentricity constraint 154
exocentric 44
feature checking 46, 127
fused head 70
government 113
government trigger 121
grammatical relations 131
grouping 18
head 44
head marking 116
indexation 130
merger 21
meronomic relation 11
minimal bracketing 40
modification 72
morphosyntactic locus 51
morphology-free syntax 107
noun-phrase hierarchy 140
oblique 81, 142
obliqueness hierarchy 140
phrase structure syntax 10
projectivity 26
rewriting rules 21

small clause 101
specifier 46
term 81
trace 24
ultimate head 67
unification 119
VP-ellipsis 29
X-bar syntax 21, 45

PRANCŪZŲ KALBA

actant 16
dépendence 10
déterminant / déterminé 152
circonstant 16
jonctif 36
stemma 17
translatif 33

Axel Holvoet
Bendrosios sintaksės pagrindai
(Bibliotheca Salensis, 4)

SL 655. Tiražas 500 egz.
Išleido *Vilniaus universiteto Filologijos fakultetas*
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius
ir Asociacija „*Academia Salensis*“,
Maumedžių g. 11-26, LT-08307 Vilnius

Spausdino UAB *Sapnų sala*
S. Moniuškos g 21, LT-08121 Vilnius

